

1 1969

Leto XVII

KRONIKA

Časopis za slovensko krajevno zgodovino

KRONIKA
ČASOPIS ZA SLOVENSKO KRAJEVNO ZGODOVINO

XVII. letnik Ljubljana 1969 1. zvezek

Vsebina prvega zvezka

- Ferdo Gestrin: Oris gospodarstva na Slovenskem v obdobju zgodnjega kapitalizma — Stran 1
- Carlo Guido Mor: Pohod kralja Alboina (568—570) — Stran 9
- Sergij Vilfan: Nekateri rezultati novejših raziskav o meščanskih kapitalih v zgodnjem kapitalizmu — Stran 15
- Pavle Blaznik: Analiza neposredne obremenitve grunta v Krnicah v Poljanski dolini 1630 — Stran 20
- Jože Žontar: Načrti za ustanovitev državnega arhiva v Ljubljani pred prvo svetovno vojno — Stran 24
- Tone Zorn: Iz avstrijsko-jugoslovanskih pogajanj v Celovcu maja 1919 — Stran 28
- Maja Vetrih: Likovno življenje v Mariboru in razstave umetnikov mariborskega kroga med obema vojnama — Stran 30
- Katarina Kobe-Arzenšek: Tehniški muzej Slovenije — Stran 38
- Janez Kos: Pogled v slovenske fototeke — Stran 44
- Branko Reisp: Neevidentirana slovenska knjižica iz leta 1728 — Stran 48
- Iz dela naših zavodov in društev — Stran 50
- Nove publikacije — Stran 55
- Sommaire — Stran 64

Na ovitku

Fr. Stiplovšek, Mestni stolp v Mariboru (1927)

Ureja uredniški odbor

Odgovorni urednik Jože Šorn

ORIS GOSPODARSTVA NA SLOVENSLEM V OBDOBJU ZGODNJEGA KAPITALIZMA

FERDO GESTRIN

Dobo od začetka 16. in vse do srede oziroma do druge polovice 18. stoletja, ki smo jo v naslovu imenovali obdobje zgodnjega kapitalizma, moremo označiti kot čas počasnega gospodarskega razvoja v okvirih fevdalnega reda na temelju tiste stopnje agrarne tehnike ter proizvodnje sploh in tiste stopnje blagovno denarnega gospodarstva, kakršnega so slovenske dežele dosegle ob koncu srednjega veka. Hkrati pa je to tudi čas postopnega uveljavljanja sprememb, ki so vodile k hitrejšemu razkroju fevdalnih odnosov v naslednjem obdobju.¹

V poljedelstvu je vso to dobo prevladovalo natriletno kolobarjenje, sistem agrarne tehnike, pri katerem je bilo polje, pripadajoče eni vasi, razdeljeno na tri dele. Znotraj teh delov pa so bile njive posameznih kmetij. Na prvem delu so v istem letu sejali ozimino, na drugem jaro žito, a tretji del je bil v prahi; ostal je torej neobdelan, da se je zemlja zaradi še zelo skopega gnojenja odpočila. Gnojenje se je namreč v nekoliko večjem obsegu javljalo v tem času le pri vinogradništvu. Naslednje leto se je kolobar pomaknil za eno mesto naprej in se je zaključil v tretjem letu. Po tem sistemu sta bili obdelani vsako leto dve tretjini vseh njivskih površin. Neobdelani tretji del pa so vaščani uporabljali za skupno pašo. V nekaterih hribovitih področjih so se na manjših površinah, predvsem tistih, ki jih niso mogli orati, ohranili še iz zgodnjega srednjega veka starejši poljedelski sistemi. Predvsem gre tu omeniti požigalništvo, ki so ga uporabljali ne le pri krčenju gozda in pripravljanju novih stalnih njiv, marveč tudi kot tehniko za pripravljanje občasnih kulturnih površin (npr. na Pohorju, vzhodno od Ljubljanske kotline). V Primorju pa je bilo ves ta čas v veljavi navoletno kolobarjenje; v bližini obmorskih mest ter v Goriških Brdih tudi kolonatski sistem.²

S poljedelstvom je bila tesno povezana ekstenzivna pašna živinoreja, ki je bila ponekod (npr. v višjem gorskem svetu, na Krasu) celo pomembnejša od poljedelstva. Poleg nižinskih pašnikov, ki so zavzemali precejšnje

površine kulturne zemlje, je bila za to živinorejo zelo važna tudi paša v gorah, o čemer govore številni spori za pašne pravice. Ponekod je bila razširjena tudi tako imenovana selilna paša. Tako so npr. s Krasa, Pivke in Brkinov gonili živino, zlasti ovce, v zimski polovici leta ob istrsko in tržaško obalo ter celo v severozahodno Furlanijo. Ni pa bilo več nemadske živinoreje. Tam, kjer je bila živinoreja najbolj razvita, so imele kmetije na posameznih področjih do 15 in več goved, čeprav se je srednja mera gibala od 3 do 6 ali celo od 2 do 5 goved na kmetijo. V najbolj izrazitih ovčerejskih področjih pa so imeli posamezni gospodarji velike črede ovac (npr. na Krasu in v Brkinih do 100, v Beli krajini Uskcki celo do 200 ovac). V mnogo večjem obsegu kakor pozneje so gojili koze, ki so našle dovolj paše v velikih površinah gozdov in pašnikov. Tudi praščereja je bila v precejšnji meri vezana na pašo v bukovih in hrastovih gozdovih ter pašnikih. Vendar njen pomen v tem času še ni bil velik; večino maščob so dajale ovce. Tudi konjereja ni bila pomembna; dajala je manj vprežne živine kakor pa živino za ježo in za tovorjenje. Po nekem podatku je samo na Kranjskem v prvi polovici 16. stoletja bilo stalno vključenih v prcmet okoli 4 do 6000 konj. Konje so tudi prodajali v tujino. Perutninarstvo je bilo razvito povsod.³

V začetku 16. stoletja se je na slovenskih tleh v glavnem zaključil proces srednjeveške kolonizacije. Le-ta ni zajela samo ravninskega sveta, marveč je segla tudi v gorski svet do višine celo nad 1000 metrov. V več stoletij trajajočem krčenju gozdov in ob gostejši poselitvi ravninskih ter gričevnatih področij ni ostalo več dosti zemlje, ki bi se dala spremeniti v polje. Obseg kulturnih površin se poslej na Slovenskem ni več bistveno povečal. Meje kulturne zemlje so dosegle v glavnem svoje skrajne točke tako v vodoravni kakor tudi v navpični smeri. Možna so bila le še krčenja majhnega obsega. Do istega časa je nastala tudi naselbinska podoba slovenskega podeželja in ozemlja sploh, kakor se je v glavnem ohranila vse do novejšega

časa. Po začetku 16. stoletja se glede števila vasi in naselij ni več bistveno spreminjala. Posamezne vasi ali kmetije, ki so nastajale v kolonizacijski vnemi na neustreznem zemljišču, so celo izginile in jih poznamo samo po urbarjih.⁴ Tudi vsa mesta so že nastala v tem obdobju; šele od druge polovice 19. stoletja se jim pridružujejo zaradi industrije novo urbanizirani kraji.

Glede oblik oziroma tipov vaških naselij po koncu kolonizacije ni več bistvenih sprememb, razen da so se večala in razraščala. Poleg vasi različnih tipov — gručaste, raztresene, obcestne itd. — so nastale predvsem na novih krčevinah, zlasti še v višjem svetu, le nekaj kmetij obsegajoče naselbine, zaselki, in pa samotne kmetije, zlasti v višjih hribovitih in sredogorskih področjih alpskega sveta.

Kmečka gospodarska enota je bila v glavnem do tega časa podložna kmetija (huba, mansus), ki je imela poprečno okoli 4 do 9 hektarjev poljskih površin z uporabo skupnih vaških pašnikov in gmajn, ter tako imenovanih servitutnih pravic, zlasti v gozdovih.⁵ Podložni kmetje so uživali te kmetije v obliki začasnega ali dednega zakupa za plačilo raznih bremen — predvsem v denarju; naruralne dajatve so se sicer ob koncu srednjega veka začele zopet dvigati, a niso na splošno nikdar prevladale — in opravljanju raznih del. Z delnim večanjem dominikalne zemlje in z že cmenjenim delnim vračanjem na naruralne dajatve je ponekje porasla zopet tlaka. Druge manjše kmečke enote, kakor npr. kajže, so bile ob začetku te dobe še sorazmerno redke. V zahodnem delu slovenskega ozemlja okoli Gorice (Goriška Brda) in v neposrednem zaledju starih romanskih mest ob Tržaškem zalivu pa je bil, kakor smo že videli, uveljavljen kolonat z mnogo manj ustaljeno velikostjo v kolonatske odnose dane posesti. Zanj so vsako leto dajali polovico vsega pridelka (spolovina).

V neagrarni proizvodnji je ob začetku te dobe prevladovala mala, deloma v cehe povezana obrt, ki se je notranje vedno bolj specializirala, in so tako nastajale tudi povsem nove vrste obrti. Svoj prvi višek je doživelo tedaj rudarstvo in fužinarstvo, ki se je razvilo zlasti v goratem področju Kranjske in v Karavankah. Po nekem seznamu je bilo leta 1569 na Kranjskem 22 fužin, a na vsem slovenskem ozemlju nad 30. Celotna proizvodnja fužin na Kranjskem je bila istega leta okoli 2000 t litega in kovanega železa ter jekla. Poleg tega so te fužine predelale tudi še približno enako količino železa, ki so ga trgovci uvozili iz Koroške (Hüttenberg).⁶ Poleg železne in svinčene rude so začeli okoli 1490 koptati tudi živosrebrno rudo v rudniku

v Idriji, ki se je povzpел v eno najpomembnejših podjetij zgodnjega kapitalizma v Evropi. Proizvodnja je v rudniku naglo rasla in dosegla poprečno proizvodnjo 16. stoletja, to je okoli 50 t živega srebra na leto. V letih 1539—1573, ko je neko dobo idrijsko živo srebro na evropskem trgu povsem prevladovalo in so ga izvažali celo v španske kolonije, so prodali okoli 1650 t živega srebra in okoli 350 t cinobra. V naslednjem stoletju pa se je proizvodnja dvignila na okoli 130 t letno.⁷ V 16. stoletju so začeli v manjšem obsegu pridobivati na Slovenskem tudi baker.

Nastajati pa so začele tudi že zgodnjekapitalistične oblike proizvodnje: zalcništvo in manufakture. Založniški odnosi so se poleg nekaterih drugih zvrsti proizvodnje razvili od konca srednjega veka zlasti v zvezi s fužinarstvom. Tudi prve manufakture, ki so nastale okoli srede prve polovice 16. stoletja, so izšle iz fužinarstva v zvezi z novo vojno tehniko. V Fužinah pri Ljubljani je že v 20. letih delala manufaktura, znana po topovskih kroglah, ki so jih izvažali prek morja celo v Neapelj. V Podkloštru na Koroškem so že pred tem Fuggerji ustanovili podjetje za topove in muškete iz medi; tu so imeli tudi veliko čistilnico bakrene rude.⁸ Deželni knez pa je leta 1520 ustanovil v Celju lastno livarno topov (deset let pozneje tudi v Gradcu). Poleg teh je morda nastalo v tem času na Slovenskem še nekaj drugih manufaktur. Založniški organizaciji teh podjetij in o njihovi proizvodnji, o številu zaposlenih in o delovnih odnosih itd. nimamo podatkov. V primorskih mestih, zlasti tistih pod beneško oblastjo, je igralo važno vlogo pridobivanje soli. Proizvodnja je že v 16. stoletju dosegla okoli 25.000 solnih mernikov (po okoli 900 kg) soli in se pozneje ni bistveno povečala. Večji del te soli je našel trg tudi v slovenskem zaledju.⁹

Dvig proizvodnje in tesna povezava slovenskih dežel s tujimi tržišči v začetku 16. stoletja sta še povečala trgovino, ki je bila z večine slovenskega ozemlja zlasti vezana na primorska mesta in Italijo. Samo trgovina v tej smeri, tja in nazaj, je presejala 200.000 tovorov blaga na leto. Toda trgovske zveze so segale tedaj globoko v hrvatske in ogrske dežele do Budima oziroma do turških meja, do Dunaja in celo Prage ter do južnonemških mest, kakor Augsburga in Nürnberga. Ob jadranskih obalah pa je segala trgovina s slovenskega ozemlja proti jugu na današnji jugoslovanski obali do Dubrovnika in Kotora, a na italijanski obali vse do Barija in Brindisija, čeprav se je večji del tega prometa usmerjal v Benetke in v mesta v Markah: Pesaro, Fano, Ancona, Recanati in Fermo. Velik del te trgovine so v začetku 16.

stoletja še obvladali domačini, vendar nikakor ne samo meščanski trgovci. Vanjo so namreč — predvsem do primorskih mest Tržaškega zaliva in deloma do Reke — posegali tudi kmetje in fevdalci. Zemljiško gospostvo je namreč ob uveljavljanju denarno blagovnih odnosov vedno bolj zapadalo procesu komercializacije. Kmetje niso trgovali samo s svojimi proizvodi, pridelki in proizvodi domače obrti, temveč so posegali v trgovino s poljedelskimi pridelki in proizvodi iz hrvatskih in ogrskih dežel, jih tovorili proti morju, a od tam so v notranjost prinašali zlasti sol in primorska vina. Vedno bolj pa so trgovali tudi s trgovskim blagom, ki so dotlej z njim trgovali skoraj izključno meščanski trgovci (železo in železni proizvodi, kože in kožuhovina, olje, platno itd.). Tako so posamezni kmetje na leto prodali po 500 do 1000 tovorov raznega blaga in cela krdela živine. Veliko kmetov, zlasti malih kmetov in kajžarjev, pa je žvelo tudi od zaslужka pri trgovskem prometu s tovorjenjem. Že od konca srednjega veka so v zvezi s spremembami na zemljiškem gospostvu postajali vedno važnejši činitelj v trgovini tudi fevdalci, zlasti seveda v trgovini s poljedelskimi proizvodi. V trgovske posle so pritegnili svoje podložnike, vendar so fevdalci vodili trgovske posle tudi neposredno sami ali pa so se povezovali v trgovske družbe z meščani, tudi tistimi v primorskih mestih in celo z Benečani.¹⁰

Opisano stanje pa se je začelo od začetka 16. stoletja dalje počasi spreminjati. V agrarni tehniki in strukturi kultur oziroma živinoreje moremo v tem obdobju, ki sicer še ni dovolj raziskano, zaznamovati le nekatere pomembnejše premike. V natriletnem kolobarjenju se vse bolj pojavljajo težnje po podaljševanju obdelovalnega cikla od tri na štiri leta. Ta proces je bil deloma povezan s širjenjem ajde, ki so jo sejali na polje v prahi in ki je bila že konec 17. stoletja zlasti na Kranjskem precej razširjena. Tako so kmetje počasi dejansko povečevali vsakoletne obdelane poljedelske površine, ki so jih mogli širiti na novo, kakor bomo še videli, le še izjemoma. S širjenjem ajde pa je bil tesno povezan tudi napredek čebelarstva, ki je od 16. stoletja dalje dajalo mnogo večje možnosti za živahno trgovino z medom in voskom proti primorskim mestom in proti severu. Manj moremo slediti prehajanju v naštiriletni kolobar pri širjenju koruze na prehodu v 17. stoletje in dalje. Ta se je v večji meri gojila namesto drugih vrst žitaric. Na Goriškem se je koruza širila pod benečanskim vplivom (kot sirk — italijansko žito), na Kranjskem se je uveljavljala le ponekod na Dolenjskem (kot tursčica, turška pšenica),

največ pa so jo začeli sejati na Štajerskem, kamor je prišla iz Ogrske v 17. stoletju (pod imenom kukurutz). Na precejšen obseg obdelovanja koruze v tej deželi v prvi polovici 18. stoletja kaže vladarjev ukrep, ki je s posebnim patentom 1733 ukazal, da morajo podložni kmetje od koruze plačevati fevdalcem dvajsetno. V tem času se je začel v slovenskih deželah pojavljati tudi krompir. V 20. letih 18. stoletja se že omenja na Koroškem, v naslednjem desetletju ga srečamo tudi na Kranjskem, a od okoli leta 1740 dalje so ga začeli gojiti na Štajerskem. Večala se je v vsem tem obdobju na polju v prahi tudi gojitev lanu, ki je bil važna surovinska baza za vedno bolj razširjeno proizvodnjo platna, katerega trgovino so obvladovali tako imenovani grosisti.

Poleg teh sprememb je v poljedelstvu omejitvi tudi počasnou širjenje donosnejših kultur na škodo drugih, s čimer se je dvigala proizvodnja v poljedelstvu. Širjenje koruze na škodo drugih žit smo že omenili. V Primorju je rasel pomen vinogradov in kultura oljke na račun njivskih površin. Po letu 1600 so začeli tudi vzhodno od Soče gojiti murvo, ki so jo poznali dotlej v slovenskih deželah le kot okrasno drevo. Postala je baza za vzrejo sviloprejk in so kokone sprva izvažali na beneško ozemlje.¹¹

Do manjših premikov na boljše je prišlo tudi v živinoreji. Predvsem sta v odnosu do srednjega veka in do drugih zvrsti živinoreje porasla prašičereja in konjereja. Prva zaradi vedno večje uporabe masti od 16. stoletja dalje, druga pa zlasti zaradi prodaje konj v italijanske in severne nemške alpske dežele. Močnejše se je uveljavljala konjereja na Koroškem v Ziljski dolini, na Gorenjskem in na Krasu, kjer je že leta 1579 nadvojvoda Karel ustanovil kobilarno in žrebčarno Lipico (še danes važno postajo za vzrejo konj lipičanske pasme), a leto pozneje je nastala tudi žrebčarna v Prestranku. Večji pomen je dobila konjereja v 17. stoletju tudi okoli Loža.

Te, v glavnem z naporu kmetov, da bi si zboljšali polčžaj s povečano proizvodnjo, povezane spremembe so sicer neznatne, vendar vztrajno minirale že stoletja trajajoči sistem natriletnega kolobarjenja. Poleg njih pa so se na podeželju uveljavljali še drugi — celo važnejši — premiki kot posledica celotnega gospodarskega razvoja, naraščanja števila kmečkega prebivalstva in gospodarske ter družbene diferenciacije na vasi. Tako so na eni strani še tja do konca 17. stoletja trajali poskusi za pridobivanje novih stalnih površin kulturne zemlje s krčenjem gozda. Vendar so bila vsa krčenja za njivske površine v tem obdobju omejena na majhna individualna krčenja, ki so bila le izjemoma tolikšna, da

so na krčevinah nastajale nove kmetije. Večinoma so na tej podlagi nastajale le njivske ali druge manjše poljedelske površine ob že obstoječi kmečki enoti ali pa nove kajže. Zdi se, da so večje površine kulturne zemlje v tem obdobju pridobili z nastajanjem novih planinskih pašnikov na račun gozda s krčenjem, s čimer se je meja kulturnih površin potisnila še višje v gorski svet. To povečevanje kulturne zemlje na račun gozda je vodilo do hudih sporov med kmeti in fužinarji, ki jim je začelo primanjkovati lesa v ugodnih legah. Na drugi strani pa so zaradi težnje, da bi povečali fond plodne zemlje in na njej več pridelali, začeli spreminjati doslej nižjevrstne kulturne površine v višjevrstne, oziroma so iz kakršnihkoli vzrokov opustele kmetije zopet obnavljali. Pri tem so imeli velik interes zlasti fevdalci. Tako so se tedaj prenekatere dotedanje kmetijske živinorejske enote — švajge (Schwaighöfe) — v gorskem alpskem svetu, če je bilo za to dovolj pogojev, spremenile v stalne kmetije.¹² V nadomestilo so nato na še višjih krčevinah ali pa tudi v gorskem svetu nad gozdno mejo pripravljali nove pašnike. Na mnogih skupnih občinskih zemljiščih, uporabljanih zlasti za pašniško živinorejo, so zaradi naraščanja vaškega prebivalstva nastajale mnoge kmečke enote, kajže, ki so si na tem zemljišču pridobile manjše njivske površine. Mogli bi celo trditi, da se je prav v to skupno srenjsko zemljišče usmerila poglavitna oblika kolonizacije v tem obdobju. Zaradi tega se je zelo povečalo število kajž. Prav nastajanje majhnih kmetij in kajž je bil ob pomanjkanju zemlje vse do konca obravnavanega obdobja ena največjih značilnosti v razvoju slovenskega podeželja. Ker so se zaradi zmanjševanja skupnih občinskih zemljišč slabšali pogoji za živinorejo uporabnikom teh srenjskih zemljišč, so ponekod celo prepovedovali spreminjanje teh površin v njive ali vinograde. Opustele kmetije, ki jih je bilo še do srede 16. stoletja sorazmerno zelo veliko, so kmalu zatem začele naglo izginjati. Fevdalci so jih, kakor že tudi poprej, če se je le dalo, oddajali bližnjim podložnikom, ki so jih, kolikor so zmogli, obdelovali v celoti ali deloma ali pa so jih uporabljali za potrebe živinoreje (Grashube). Prav tako pa so jih zelo pogosto oddajali novim kolonistom, neredko beguncem pred turško nevarnostjo.¹³

Prihajalo je torej do povezovanja dveh ali celo več kmetij v rokah enega podložnika, povečevale so se posamezne hube z individualnim krčenjem, a ponekod tudi zaradi delitev gmajn. Delitve gmajn se na slovenskih tleh javljajo že v 17. stoletju, redko celo že proti koncu 16. stoletja, vendar je dobil ta proces večji obseg in tudi večji pomen pri

razslojevanju kmetov šele v naslednjem obdobju po 1768. letu. Mnogo večji obseg je dobil povečevanju zemlje ene kmetije povsem nasprotni pojav: nastajanje majhnih in najmanjših kmečkih enot, ki niso mogle dati možnosti za življenje, in pa delitev kmetij, katere začetki sodijo enako kakor nastajanje kajž že v konec srednjega veka. Naraščanje prebivalstva in pomanjkanje za kolonizacijo še ugodne zemlje sta poleg drugih vzrokov (tudi fevdalčeva volja) pripeljali do tega, da so se kmetije delile na polovične, četrtinske in osminske, pozneje pa celo na šestnajstinske. Velik obseg je dobila delitev kmetij zlasti na Primorskem. Deloma so z delitvijo kmetij nastajale celo tudi kajže, ki so, kakor smo že videli, nastajale predvsem na srenjski zemlji. Od tod tudi razlike v odnosu do zemljiškega gospoda pri tistih kajžarjih, ki so nastali in bili naseljeni na srenjski zemlji. Ti so bili fevdalcu le osebno podložni, dajatve za zemljo pa so praviloma dajali občini. Viri te vrste kajžarjev označujejo tudi s posebnim nazivom (Untersassen).

Stanje v kmetijstvu, kakor smo ga zgoraj orisali, v precejšnji meri osvetli tudi razdelitev fonda kulturne zemlje po raznih kmetijskih panogah, ki je nastala do okoli srede 18. stoletja. Po katastru Jožefa II., čigar podatke moremo v glavnem prenesti še nazaj v sredo stoletja, je bil zemljiški fond na Koroškem in Kranjskem razdeljen takole: 15 % je bilo njiv in vrtov, 17 % travnikov, 25 % pašnikov, okoli 40 % gozdov, a preostanek je bilo povsem neplodno zemljišče. Na Štajerskem pa je bil odstotek travnikov in pašnikov nekoliko manjši v korist njiv in deloma gozda.

Na podeželju je prišlo tudi do precejšnjih sprememb tako glede velikosti kmečkih enot kakor tudi glede števila prebivalstva, ki je na vasi — v nasprotju z mesti — precej naraslo. Ob koncu tega obdobja je na slovenskih tleh po oceni prebivalo okoli 830.000 prebivalcev, ki so v ogromni večini živeli na podeželju. Mesta so bila še ves ta čas majhna in v njih ni prebivalo več kakor 6,7 % vsega prebivalstva. Toda vas je zajelo vedno večje gospodarsko in družbeno razslojevanje, saj je v poznem srednjem veku nastali enotni podložniški razred počasi razpadal v gospodarsko različno močne družbene sloje. Poleg starih srednjeveških kmetij, ki so se z delitvijo cepile v manjše in katerih število je počasi padalo, so rasle številne kajže. Nastajale so izredno naglo zlasti v 16. stoletju. Tako je ponekod, zlasti v gospodarsko bolj razvitih in prometno važnejših območjih, število kajžarjev konec stoletja predstavljalo že 35 do 40 % kmečkih gospodarstev. Bili pa so primeri, kjer so kajžarji na vasi že prekora-

čili število celih kmetij. Do konca 17. stoletja je bilo nato naraščanje kajž zmernejše, a je naglo poraslo zopet v prvi polovici 18. stoletja. V tem času so ponekod, kakor npr. na sedežih župnij ali ob posameznih prometnih poteh, kajžarji celo prehiteli število vaškega prebivalstva, ki je živelo samo od kmetijstva. Poleg kajžarjev pa se na posestvih bogatejših kmetov in na dominikalni zemlji fevdalcev javljajo tudi ljudje brez vsake zemljiške posesti, tako imenovani osebenjki ali gostači. Srečujemo jih na vsem slovenskem ozemlju, številni pa so bili zlasti na vinogradniških področjih. Iz njihovih vrst so vsekakor bili hlapci, ki se že od srede 16. stoletja omenjajo kot delovna sila pri kmetih in fevdalcih. Kajžarji kakor tudi osebenjki so bili življenjsko navezani tudi na neagrarno gospodarske panoge: domačo obrt in založništvo, na zaslužek v fužinarstvu in prometu, deloma tudi v trgovini, čeprav so mnogi hodili na dnino h kmetom in fevdalcem. Poleg tega se je začela na podeželju v tem obdobju pojavljati tudi maloštevilna plast povsem svobodnih ljudi. V 16. stoletju je bilo povezano to z naseljevanjem Uskokov, beguncev izpod turške oblasti ali pred njihovo nevarnostjo, na opustele kmetije v obrobni področjih Kranjske in tudi Slovenske Štajerske. Uskoki so namreč ohranili osebno svobodo in so bili podrejeni vicedomu, uradniku deželnega kneza v deželi. Pozneje so se začeli prebijati skozi fevdalne vezi v svobodo tudi posamezni več ali manj obogateli kmetje. Le-ti so od fevdalcev, zlasti nižjih, ki se niso mogli drugače reševati iz svojega slabega gospodarskega položaja, kupovali posamezna svobodna zemljišča ali pa so se s svojo kmetijo vred odkupili od podložništva. S tem svobodnim zemljiščem so se osvobajali dolžnosti in vezi do fevdalca ter postajali povsem svobodni, če niso imeli podložne zemlje. Posest teh svobodnikov (Freisassen) so v zvezi z obdavčenjem vpisovali v sezname davčnih osnov (Gültbücher), torej med plemiško posest. Imeli so tudi posebno sodno in upravno organizacijo. Plemstvo je sicer že od začetka 17. stoletja nastopalo proti tem pojavom, a jih ni moglo zaustaviti. Na Kranjskem jih je bilo ob koncu tega obdobja okoli 400. Pojav pa je kljub maloštevilnosti zelo pomemben, saj nakazuje pot v svobodo in razkroj fevdalnega reda.¹⁴

Število kmečkih enot se je v tem obdobju kot posledica opisanega razvoja (delitev kmetij, nastajanje kajž in osebenjskih bajt) precej povečalo. Vasi so postale večje, vendar se je njihov zunanji videz le malo spremenjal. Kmečke hiše so bile razen v Primorju, kjer je bil gradbeni material kamen, še vedno predvsem iz lesa. Popis hiš na Štajerskem

leta 1700 je ugotovil še vedno okoli 80 % majhnih lesenih hiš z odprtim ognjiščem. Le počasi se začenja v hišah z enim prostorom ločevati kuhinja kot poseben prostor (črna kuhinja, ker je bilo v njej odprto ognjišče).

Čeprav se je sorazmerno velik del kmečkega prebivalstva vključeval v neagrarne dejavnosti in v večji ali manjši meri živel od njih, se je v tem obdobju le sorazmerno malo ljudi s podeželja naselilo v mesta, ki so ostajala vse do začetka 18. stoletja v glavnem na ravni srednjeveškega števila prebivalstva. Niso jim tega preprečevale samo fevdalne vezi in priklenjenost na zemljo. Pomembnejše je bilo vsekakor to, da so našli možnost za obstoj v neagrarni dejavnosti na podeželju samem, ki se je v procesu komercializacije zemljiških gospodstev otrsalo srednjeveških omejitev v trgovini in obrti, katere so hotela mesta ohraniti v veljavi. Ta razvoj je deželni knez s policijskimi redi, s katerimi je skušal vedno bolj kmetu v korist razmejiti meščansko in kmečko trgovino, še pospeševal. V 17. stoletju so bile težnje mest, da bi zavrla kmečko trgovino in obrt sebi v prid, v praksi že premagane. Pri tem ni velik odpor meščanstva, ki mu je že od začetka tega obdobja izpodjedala osnove tudi konkurenca tujih trgovcev in podjetnikov ter konkurenca tujega blaga, prav nič zalegel.

Široka povezanost slovenskega ozemlja s sosednimi deželami v blagovno denarno zamenjavo je namreč pritegovala v dežele italijanske in južnonemške meščane, trgovce in podjetnike z mnogo močnejšimi kapitali, kakor so jih imeli meščani na Slovenskem. Posegali so tako v proizvodnjo (fužinarstvo, rudnik živega srebra v Idriji, založništvo), v katero meščani na Slovenskem, na splošno bolj vezani na trgovino, niso v večji meri vlagali svojega kapitala, kakor tudi v trgovino z najvažnejšim trgovskim blagom na velike razdalje. Tako so nemške, avgsburške firme (Hochstetter, Baumgartner, Herwart, Haug-Langenauer) in nato beneški kapital povsem obvladali trgovino z živim srebrom in cinobrom idrijskega rudnika, ki tako na razvoj zgodnjega kapitalizma na Slovenskem ni bistveno vplival. Domačinom je ostala predvsem oskrba rudnika in rudarjev z živili in materialom, potrebnim za obratovanje rudnika. Italijanski podjetniki so postajali lastniki fužin, a italijanski trgovci so z večjim kapitalom in boljšo tehniko trgovine vse bolj obvladovali posamezne veje trgovine (npr. z železom in železnimi proizvodi, s kožami, živino itd.). Do tega časa — to je v glavnem do začetka 16. stoletja — so imeli trgovci iz slovenskih mest trgovino s primorskimi mesti in z Italijo pretežno v svojih rokah in so tudi italijanski trgovci prihajali

predvsem v obalna mesta Slovenskega Primorja in na Reko, kjer so menjavali svoje blago za tisto, ki je prihajalo iz zaledja. Le v manjši meri so prihajali globlje v slovensko in še širše zaledje. To se je poslej bistveno spreminjalo. V notranjost posegajo v vedno večji meri trgovci iz primorskih mest, prav tako pa tudi trgovci iz Italije: iz furlanskih mest, iz Benetk, iz mest južno od njih, iz Lombardije in Toskane, iz Mark in tudi Apulije. Naseljevali so se v mesta na naši strani Jadrana in v večji meri tudi v mesta na slovenskih tleh. Posegali so celo tudi na podeželje in v trgovino na drobno, s čimer so meščanske trgovce in mesta sploh močno prizadeli tudi v lokalni trgovini. Posegi tujih trgovcev so bili za domače meščane še toliko bolj boleči, ker so bili že tako prizadeti zaradi trgovine kmetov in fevdalcev.

Proti koncu 16. stoletja je zaradi tega razvoj zgodnjega kapitalizma pri meščanih na slovenskih tleh začel pojenjevati. Vzroke za to pa je seveda iskati tudi v bankrotih južnonemških trgovskih hiš, ki so posegale s svojo dejavnostjo na naša tla, in v delnem upadanju vloge Benetk v trgovini, čeprav se je začasno po propadu južnonemških firm beneški kapital na Slovenskem celo okreпил. Oboje je namreč začasno zmanjševalo obseg trgovine na velike razdalje. Ta pa je upadala tudi zaradi prodora turške države v Podonavje in konec 16. ter v začetku 17. stoletja obnovljenih bojev ob hrvatskih in ogrskih mejah. Upadanje zunanjega trga je prizadelo najvažnejše panoge neagrarne proizvodnje na Slovenskem. V tem času, kolikor že ne prej, so izginile tiste redke manufakture, ki so nastale pred približno enim stoletjem na slovenskih tleh. V 17. stoletju se ne omenjajo več. Prizadeto je bilo tudi fužinarstvo (z izjemo idrijskega rudnika, pri katerem pa naše meščanstvo tako ni bilo udeleženo) in do konca 16. stoletja je ustavila delo skoraj tretjina fužin na Kranjskem. Tudi v proizvodnji svinca je prenehala konjunktura, kakršna je bila v razdobju Fuggerjev. Revolucija cen, ki je zajela tudi slovenske dežele, je še zmanjševala moč kapitala domačih meščanov. Nov udarec je prineslo še popolno poslabšanje vrednosti denarja v začetku tridesetletne vojne, ki je pripeljalo do denarnega zloma mnogih trgovcev.¹⁵

Razvoj je šel v tem času upadanja predvsem v naslednjih smereh. Poprečna vrednost meščanskih premoženj se je počasi zmanjševala in se je meščanstvo s sorazmerno redkimi izjemami nekako izenačevalo na vedno nižjih osnovah. Številčno razmerje med trgovci in obrtniki se je vse bolj obračalo v korist slednjih. Zlasti v manjših mestih in trgih je postajala kmetijska proizvodnja tudi za me-

ščane vedno pomembnejša. Razen v večjih središčih trgovine, kjer so se tudi še v tem času, kakor npr. v Ljubljani in Trstu, povečevali posli, so povsod drugje mesta na Slovenskem v večji ali manjši meri pustela in se v njih javlja večje število praznih hiš. Tudi v slovenskih deželah je v tem času, podobno kakor v velikem delu srednje Evrope, čeprav po drugačnih poteh, prišlo do začasnega upada neagrarne proizvodnje.

Šele v drugi polovici 17. stoletja se je začel v neagrarni proizvodnji zopetni dvig. Merkantilistična politika avstrijskih državnih oblasti ga je nato tudi v slovenskih deželah precej podprla. Vendar se struktura te proizvodnje, prav tako tudi organizacija in pravna ureditev produkcije niso menjali. Še naprej so obstajale v glavnem tudi stare oblike tehnike.

Se vse do konca obdobja prevladuje obrtna proizvodnja. V njej se sicer pojavljajo še vedno nove obrti. V nekaterih krajih (Ljubljana, Celovec, Celje) se uveljavljajo zvonarji, ki so se deloma ukvarjali tudi z ulivanjem topov. V Primorju so ponekod (Gorica) začeli s svilarstvom in je leta 1718 produkcija dosegla okoli 4500 kg svile, a drugje (Ljubljana, Celje, Maribor) so začele rasti obrti za svilene izdelke. Tedaj se začenja tudi znano čipkarstvo v Idriji in drugje. Med obrtjo je le malo panog, ki bi delale za širši trg in zlasti za izvoz (platno, sukno, puške in pištole v Borovljah, kordovansko usnje v Trziču, les in lesni proizvodi). Te, že prej obstoječe izvozne obrti, ki so bile deloma odvisne od trgovcev založnikov, so v 18. stoletju še napredovale. Državna oblast podreja cehovske obrti svoji kontroli (Cehovski red Karla VI. leta 1732) in podpira zlasti tako imenovane »komercialne« obrti, ki so delale prvenstveno za izvoz. V njih je cehovska ureditev bolj svobodna. Pri drugih cehih pa se je v glavnem uveljavljalo načelo zapiranja cehov v korist cehovskih mojstrov, tudi omejevanje števila mojstrov (numerus clausus) in včasih celo pomočnikov.

Pomen založništva, ki je preživelo krizo, je seveda v odnosu do povsem obrtne proizvodnje v tem času precej porasel. Še važnejša pa je bila za razvoj v smeri kapitalizma obnovev manufakturne proizvodnje, ki je začela znova nastajati na slovenskih tleh pod vplivom merkantilizma. Manufakture so v smislu državne gospodarske politike dobivale razne privilegije in monopolne pravice. Prva je v tem času nastala manufaktura sukna v Ljubljani, ki so jo leta 1725 ustanovili deželni stanovni Kranjske za oskrbo Vojne krajine s suknom.¹⁶ Vseh delavcev, ki so v manufakturi ali doma delali zanjo, je bilo sredi stoletja okoli 700. Tej manufakturi se v Ljub-

ljani priključi še ena, ki je imela ob višku okoli 300 delavcev. Do srede stoletja je na slovenskem ozemlju nastalo še nekaj drugih manufaktur; večji obseg pa je nastajanje manufaktur in s tem manufakturne proizvodnje dobilo šele v drugi polovici 18. stoletja in pozneje.

Najbolj razširjena panoga rudarstva je bilo še sedaj pridobivanje železa. V fužinah — v 17. stoletju in pozneje so nastajale celo nove, čeprav so nekatere, kakor smo že videli, propadle — se je izpopolnjevala tehnika in oblika proizvodnje (prevlada peči in kladiv na vodni pogon, uveljavljanje večjih peči, ki so obratovale zdržema po več mesecev, od leta 1704 že tudi prva visoka peč ali plavž na Slovenskem, čeprav se plavži širše uvajajo šele konec 18. stoletja). Proizvodnja domačega železa ter predelava tega in zlasti iz severne Koroške uvoženega železa kljub raznim težavam (pomanjkanje oglja, vedno težje pridobivanje rude) ne pada. Po nekem podatku iz leta 1674 naj bi devet fužin na Kranjskem in Goriškem dalo letno okoli 33.000 dunajskih centov železa. V fužinarstvu so se tedaj še v večji meri kakor prej uveljavili založniški odnosi. Lastniki največjih fužin pa so postajali tujci, ki so se tudi naseljevali na slovenskih tleh. Večina proizvodnje je tudi tedaj šla v izvoz, zlasti v Italijo.¹⁷

Večji premik moremo zaznamovati tudi v trgovini, v kateri so sicer še vedno imeli vidno vlogo tujci, zlasti Italijani. Prav tuji trgovci so v obliki apalta obvladali trgovino z marsikakšnim blagom (platno, med, živina, les itd.).¹⁸ Od zadnje četrtine 17. stoletja se uveljavljajo na Slovenskem poklicni trgovci na veliko — grosisti. Bili so maloštevilni in so živeli le v nekaterih mestih (npr. Ljubljana, Beljak, Trst, Gorica, Škofja Loka in še kje), vendar so nakopičili za tisti čas velike trgovske kapitale. Toda skoraj do konca tega obdobja ni nihče med njimi, kljub vsestranskim pogojem, prešel na manufakturno proizvodnjo. Pač pa so si zelo pogosto z velikimi vsotami kupovali plemiške naslove (pojav, znan že od začetka 16. stoletja), kupovali fevdalno posest in še naprej upravljali svoje veletrgovine, kar po tedanjih normah plemiške časti ni bilo nedopustno. Drug pojav, ki ni vezan zgolj na slovensko ozemlje, marveč na težnje večjega dela habsburške monarhije, a je po posledicah zelo pomemben za razvoj slovenskih dežel, pa je bila gospodarska in trgovska krepitev Avstrije na Jadranskem morju. Že leta 1717 je Avstrija proglasila svobodno plovo po Jadranu in dokončno zlcnila stoletni beneški monopol. Dve leti pozneje pa sta postala Trst in Reka svobodni pristanišči; leta 1725 se njune pravice še precizirajo. S tem se je začela nagla

rast obeh mest, zlasti Trsta, ki je postajal emporij habsburške monarhije. Promet v Trstu se je naglo večal in je že sredi stoletja dosegel četrto milijona dunajskih centov in vrednost štirih milijonov forintov. Vsa druga pristanišča na avstrijski strani Tržaškega zaliva so bila obsojena na nepomembnost. Leta 1755 je nastala v Trstu tudi blagovna borza, v kateri so prevladovali tržaški grosisti. Za zvezo z novima svobodnima pristaniščema so zgradili do srede stoletja prve večje ceste, komercialne ceste za vozni promet s težkimi vozovi (parizarji), začela se je leta 1735 tudi regulacija rek za vodni promet (Ljubljana, Sava). Z letom 1730 so se začeli prvi ukrepi za odpravo ali vsaj znižanje carine za vse blago, ki je šlo na Trst ali Reko, oziroma je od tam prihajalo v monarhijo. Nastanek Orientalne kompanije na Dunaju po vzoru podobnih angleških in nizozemskih družb v prejšnjih stoletjih, ki je svojo dejavnost razširila po vsem južnem delu monarhije in ustanovila v Trstu tudi svojo ladjedelnico, je bila le kratka, čeprav značilna epizoda. V 30 letih je namreč že prenehala; je pa privabila k delu tudi slovenskega merkantilista Rakovca.¹⁹

Počasi so torej dozorevali pogoji za hitrejši razvoj kapitalizma in hkrati z njim za razkroj fevdalnega družbenega reda in fevdalnih odnosov. Tudi iz njih pa je deloma zrasla politika razsvetljenih avstrijskih vladarjev in njihova reformna dejavnost v drugi polovici 18. stoletja, ki je, če je hotela ali ne, vse to še pospeševala.

OPOMBE

1. Sinteze o gospodarski zgodovini Slovencev še ni, čeprav obstoje že številne študije in zajemajo to problematiko dovolj na široko vsa splošna dela slovenske zgodovine. Omenimo naj J. Agneletto, *Gospodarski položaj Slovencev*. Veda (Ljubljana) 4, 1914; M. Brezigar, *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva*, Celje 1918; I. Slokar, *Geschichte der österreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I.*, Wien 1914; *Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart*, Klagenfurt 1953; M. Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1958; T. Hočevar, *The Structure of the Slovenian Economy 1848—1963*, New York 1965. Posebej naj opozorim na sintezo, ki jo pripravlja SAZU pod naslovom *Enciklopedija gospodarske in družbene zgodovine Slovencev*. Prvi zvezek *Agrarne panoge* je že pripravljen za tisk. Za stanje v 16. stoletju prim. F. Tremel, *Der Frühkapitalismus im Innerösterreich*, Graz 1954; F. Gestrin, *Gospodarstvo in družba na Slovenskem v 16. stoletju*, ZČ 16 (1962); isti, *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja*, Ljubljana 1965. — 2. B. Marušič, *Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom Primorju*. Jadranski zbornik (Rije-

ka—Pula) 2, 1957. — 3. Prim. V. Novak, Živinoreja, geslo za Agrarne panoge (tipkopis); S. Vilfan, Podobe iz nekdanje živinoreje med Trstom in Slavnikom, Kronika 5, 1957; E. Umek, Prispevki k zgodovini ovčereje na Krasu in v Slovenski Istri, Slovenski etnograf 10, 1957. — 4. Prim. številne razprave o kolonizaciji M. Kosa in P. Blaznika. — 5. P. Blaznik, Enote kmečkih gospodarstev na Slovenskem, Kronika 9, 1961, str. 129 sl. — 6. A. Müllner, Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien, Wien — Leipzig 1909; Zgodovina železarstva na Kranjskem, LMS, Ljubljana 1892; H. Wiessner, Geschichte des Kärntner Bergbaues I—III, Klagenfurt 1950—1953. — 7. J. Strieder, Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen, München — Leipzig 1925; M. Verbič, Idrijski rudnik do konca 16. stoletja, Inavguralna disertacija (tipkopis na FF), Ljubljana 1965 in tam navedena literatura. — 8. Prim. še L. Scheuermann, Die Fugger als Montanindustrielle in Tirol und Kärnten, 1929. — 9. Prim. F. Gestrin, Gospodarstvo, o. c.; S. Vilfan, K zgodovini kmečkega kupčevanja s soljo, Kronika 10, 1962, str. 129 sl. Kronika 11, 1963, str. 1 sl. — 10. Prim. F. Gestrin, Trgovina, o. c. — 11. Prim. Zgodovina narodov Jugoslavije II, Ljubljana 1959 in tam navedeno literaturo (na str. 339, 581 in 837 sl.). — 12. Prim. A. Gstirner, Die Schwaighöfe im ehemaligen Herzogtume Steiermark, Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark 31, 1937; Th. Tiefenbacher, Die Schwaighöfe im Gailtal, Carinthia I 141, 1951; A. Melik, Planine v Julijskih Alpah, Ljubljana 1950 in tam navedena literatura. — 13. J. Mal, Uskočka seoba i slovenačke pokrajine, Srpski etnografski zbornik 30, 1924 in tam

navedena literatura. — 14. Vprašanje notranje diferenciacije na vasi obravnava poleg splošnih del vrsta podrobnih študij. Tu naj naštejemo le važnejše: P. Blaznik, Kolonizacija Selške doline, Ljubljana 1928; isti, Kolonizacija Poljanske doline, GMS 19, 1938; isti, Kolonizacija in kmetško podložništvo na Sorškem polju, Razprave SAZU 2, 1953; isti, Posebnosti starejše agrarne strukture na Dolenjskem, Kronika 14, 1966; I. Voje, Kajžarstvo v logaškem gospostvu, ZČ 6—7, 1952/3; S. Vilfan, Od vinskega hrama do bajte, Slovenski etnograf 5, 1952; J. Polec, Svobodniki na Kranjskem, GMS 17, 1936; za pravne aspekte tega razvoja glej S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961. — 15. Za 16. stoletje prim. F. Gestrin, Gospodarstvo, o. c.; za 17. in 18. stoletje Zgodovina narodov Jugoslavije 2 in tam našteto literaturo. — 16. J. Šorn, Začetki suknarne kranjskih deželnih stanov, ZČ 6—7, 1953; isti, Ljubljanska suknarna, ZČ 9, 1955. — 17. Glej op. 6; Zgodovina narodov Jugoslavije 2 in tam navedeno literaturo. — 18. Prim. A. Pantz, Der Ochsenappalto im Handel nach Venedig, Carinthia I 133, 1943; J. Zontar, Svilogojstvo in svilarstvo na Slovenskem od 16. do 20. stoletja, Ljubljana 1957. — 19. H. Srbik, Der staatliche Exporthandel Österreich von Leopold I. bis Maria Theresia, Wien—Leipzig 1907; F. M. Mayer, Die Anfänge des Handels und der Industrie in Österreich und die orientalische Compagnie, Innsbruck 1882; P. Kandler, Emporio e portofranco, (1861); J. Šorn, Merkantilist Franc Rakovec-Raigersfeld (1697—1760), Kronika 3, 1955; isti, Trst in njegovo neposredno zaledje v treh desetletjih 18. stoletja, Kronika 7, 1959.

Selitev Langobardov iz Panonije v Italijo l. 568 je omogočila naselitev Slovanov v pokrajinah severovzhodno od Jadrana. Razprava Carla Guida Mora, univerzitetnega profesorja za pravno zgodovino v Padovi (La marcia di re Alboino, Problemi della civiltà e dell' economia longobarda, Biblioteca della rivista »Economia e storia« N. 12, Milano 1964) je namenjena razjasnitvi smeri in načinov selitve, ki je v velikem delu potekala po danes slovenskem ozemlju. Zanimivost Morove razprave je predvsem v tem, da skuša avtor prikazati selitev na kolikor moč konkretno in nazoren način. Za ta namen je sam obiskal vse ceste, ki so prihajale v poštev za selitev Langobardov. Morda tudi ni odveč, da se slovenski bralci seznanijo z nekoliko živahnim slogom, ki pri nas — le zakaj? — ni udomačen. Z avtorjevim pristankom objavljamo nekoliko skrajšan prevod razprave. Izpuščena so predvsem nekatera mesta, ki zadevajo nadrobnosti naselitve v Italiji (večje izpustitve so zaznamovane s ...) in število opomb je po istem kriteriju zmanjšano od 32 na 12. Vse, kar je bistveno za avtorjevo vodilno misel in tudi vse, kar zadeva Slovenijo, je ostalo neokrnjeno. — Slovenski pisci so posebno pogosto razpravljali o vprašanju, kateri je bil tisti hrib, s katerega je langobardski kralj Alboin zagledal Italijo. (F. Kos dvomi, da bi bil to Nanos; Lj. Hauptmann: Kraljiški vrh nad Podkrajem oziroma Hrušico; J. Mal: Učka; M. Kos postavlja to goro le na splošno v gorovje in gozdove, ki so ločili Gornjo Savsko dolino od Vipavske doline.) —

Uredništvo

Dosti je bilo govora o naselitvi Langobardov v Italiji, z različnih gledišč in torej tudi z različnimi sklepi, vendar pa se mi dozdeva, da ni nihče poskušal rekonstruirati pohoda kralja Alboina in smeri, ki jih je ubral.

V tem članku bom skušal znova oživeti tistih nekaj let (568—570), v katerih je ta genialni barbarski kralj nastopil v Italiji, in ugotoviti njegove namere.

Težaven in, lahko bi rekli, nekoliko drzen podvig, ki pa je vendarle ne glede na izid, vreden poskusa in ki naj zopet načne razgovor s tistim, ki bo hotel podčrtati moje nepopolnosti ali celo kakšno napako. Nikakor se ne bom čudil, če sem ga kje polomil, ker sem pač moral graditi samo na maloštevilnih indicijah. Že od nekdanj je vzbujalo mojo pozornost dejstvo, da v vzhodnih predelih Italije severno od Pada ni v ljudskem izročilu nikakega namiga na razdiralno dejavnost Langobardov; tako so na primer v Furlaniji

krivci vsakršnih razdejanj bodisi Atila bodisi Madžari (»orchi«). To bi nam dalo misliti, da niti prehod niti naselitev Langobardov nista bila tako zelo neznosna. Ta indic je sicer nekoliko šibak in morda površen; utegne pa kazati vsaj na to, da ni bilo razdejanje nobeno veliko središče, že zato ne, ker so — razen Cedada (Forum Julii) — antična municipalna naselja bedno in žalostno životarla med sledovi hunskih razdejanj izpred sto let, ki so bili živa in otipljiva resnica. Oglej in Concordia si po l. 452 nista več opomogla, čeprav je bilo v njuno obnovo vloženih obilo naporov (toda če so razen cerkvenih zgradb sploh kdaj obnavljali tudi svetne, so jih gotovo zelo skromno); Julium Carnicum, skrit zgoraj med gorami, je borno životaril v območju, ki se mu je že vedno slabo godilo. Toda kolikor vem, se ljudstvo niti v Trevisu, Vicenzi ali Veroni v svojih izročilih in pripovedkah ne spominja langobardskega nasilja kot katastrofe. Dejansko se je nasilje, tudi fizično, začelo šele po Alboinovi smrti in še bolj po smrti njegovega naslednika Klefija. Tedaj postane podoba bistveno mračnejša, kajti Langobardi so se v tem času morali bojevati na številnih frontah, da bi se le ohranili pri življenju. Njihova zmedena in večasih nerazumljiva dejanja nam dejansko vzbujajo vtis, da gre za brodolomce, ki se oklepajo vsake bilke, ali za obupance, ki udrihajo na slepo okoli sebe.

Nimam pa vtisa, da bi se v prvih treh letih Alboinove vlade v Italiji kazala znamenja posebnega nereda. Langobardi — podobno kot mnogi deli drugih ljudstev (Bolgari, Sarmati, Gepidi, Turinžani itd., med katerimi so po neki svoji strnjivosti izstopali Sasi) — gotovo niso bili krotke narave. Bili so predvsem vojščaki in kot je znano, se vojščak ne meni dosti za malenkosti. Bili so ljudje, navajeni plenjenja kot zakonitega vojnega dejanja, vendar pa niso bili ne boljši ne slabši kot bizantinske armade, ki so sicer nosile bizantinsko ime, dejansko pa so jih sestavljali ljudje najrazličnejšega izvora!

Odločilni so bili poveljniki, tisti poveljniki, katerim so posamezni »exercitales« ali mobilizirane oziroma nabrane skupine — ravno tiste »farae«, ki jih je razjasnil Bognetti¹ — prisegale popolno in izključno zvestobo, ki bi jo s skrajno previdnostjo in tako rekoč le zaradi nazornosti mogli primerjati s »fidelitas ligia« fevdalnega sistema. Mednje je štel kralj, ki je pred razdejanjem gepidske države in po njem moral imeti prav poseben ugled, če je celo Justinian želel dobiti tiste

čete, ki so se borile v Tagini proti Gotom, in če so Sasi kar z nekim navdušenjem sprejeli ponudbo, naj se pridružijo italškemu podvigu. Kajti če si moremo prvi primer morda razlagati z bizantinskim zlatom in poklicem vojaškega najemnika, moramo v drugem vsekakor misliti prav na veljavo osebnosti.

Toda pustimo ta splošna razmišljanja in skušajmo v glavnih potezah obnoviti Alboinov itinerarij.

Ni nam znan kraj, kjer so se zbrali Langobardi tik pred 2. aprilom 568, vendar bi mogli misliti na zahodni konec Blatenskega jezera, med Keszthélyjem in Vörsom, kjer je bilo križišče cestnega omrežja, ki je povezovalo kraje z langobardsko naselitvijo.² Od tod je približno 165 km dolga cesta vodila naravnost na Kalce ob vznožju Alp: pot, ki bi jo bilo moč normalno z lahkoto prepotovati v enem tednu, če računamo kot dnevno poprečje 25 km. Seveda moramo upoštevati, da se ni pcmikala samo vojska, temveč vse ljudstvo s precej težkim in okornim pratežem, kar vse občutno zmanjšuje hitrost pohoda, in da se je selilo nekaj sto tisoč ljudi. Po drugi strani je na večjo počasnost pohoda lahko vplivalo tudi dejstvo, da se niso mogli zbrati vsi ob Blatenskem jezeru, temveč da prebivalstva južnega dela ravnine, v smeri Sirmija, niso poklicali na sever, temveč so ga napotili neposredno proti Savi v bližino Brežic, da bi se tu usmerilo po cesti proti Emoni. Trenutno se mi to zdi edina možna razlaga za tistih nekaj langobardskih grobov med Brežicami in Novim mestom, ki so popolnoma ločeni od drugih langobardskih najdišč.³ Šlo bi torej za grobove tistih, ki so umrli na poti, kar bo morda veljalo tudi za grob na Sveti gori na cesti med Celeio in Emono.⁴

Da pa nekoliko poenostavimo svoja izvajanja, se ozrimo na prednje čete, ki so mogle napredovati nekoliko hitreje.

Na Kalcah so se ponujale tri ceste: ena proti severozahodu, v smeri proti Idriji; druga proti zahodu, z Ajdovščino kot glavnim krajem (»Castra« rimskih itinerarijev); tretja je obšla Hrušico, najprej v južni smeri do Postojne, nato po Vipavski dolini čez Razdrto in Vipavo do Ajdovščine, kjer se je združila s prejšnjo. Današnja razdalja od Kalca je: 58 km po dolini Idrije, 22,5 km po drugi poti do Ajdovščine in 49,5 km po tretji poti do Ajdovščine. Drugi in tretji poti pa moramo dodati vsaj še 28 km razdalje od Ajdovščine do mostu čez Sočo, tako da merita v celoti 55,5 oziroma 77 km. Vse tri tako izračunane poti pripeljejo do Soče: prva do Mostu na Soči pri Tolminu, drugi dve do Sovodnja pri Gorici. Očitno je, da je morala biti smer Kalca—Ajdovščina—Sovodnje naj-

bolj priljubljena, ker je bila kratka in je znašala praviloma dva dni hoda. Razloček med severno in obema južnima cestama pa ni bil občuten samo glede na število kilometrov, temveč tudi kar zadeva težave s pratežem in preskrbo. Če so se namreč napotili po cesti skozi Postojno ali naravnost v Ajdovščino, je bilo takih težav konec že ob Soči ali celo v sami Ajdovščini; pri Sovodnjem pa je bil lep most, ki je omogočal prehod naravnost na veliko Padsko nižino;⁵ če pa bi prispeli do Mostu ob Soči, kjer je bilo treba prebresti reko, bi se morali nato precej strmo in po slabi poti povzpeti 600 do 700 m visoko do tistih 900 m višine, ki jih meri Livek — vsekakor prenaporna pot za pohod celega ljudstva.

Sicer pa so Langobardi že poznali cesto čez Ajdovščino, ker so jo uporabili petnajst ali šestnajst let prej, ko so prišli v Italijo kot najemniki v Narzesovi vojski in ko so morali prekoračiti most pri Sovodnjem, da bi se pridružili glavnini bizantinske vojske, ki je prihajala iz Liburnije, nato pa so zavili proti jugu, proti Ogleju, saj je dobro znana Narzesova pot vodila vzdolž obale, ker Franki niso dovoljevali prehoda po cestah v notranjosti.

Masa selivcev se je torej morala napotiti po južnih cestah in sem moramo postaviti epizodo o Alboinovem vzponu na hrib: »montem qui in eisdem locis prominet ascendit, indeque, prout conspicere potuit, partem Italiae contemplatus est. Qui mons propter hanc, ut fertur, causam ex eo tempore Mons Regis appellatus est« (Paul. Diac. II, 8). Današnji Nanos (1289 m) bdi ravno nad Razdrtim (598 m), toda s precej strmim pobočjem, medtem ko je v zračni črti oddaljen od ceste Kalca—Ajdovščina več kot 10 km; čeprav so se morali precej spotiti, je vseeno bolj verjetno, da so se na hrib povzpeli iz Razdrtega, kar bi nam kazalo na to, da se je vsaj del langobardske vojske napotil iz Postojne po Gornji Vipavski dolini.

Vem, da moji prijatelji iz Čedadada istovetijo to slavno goro s svojim Matajurjem (1641 metrov), ki je vsekakor lažje dostopen iz Livka (razlika med relativno višino Nanosa in Matajurja glede na izhodišče je neznatna: giblje se v obeh primerih med 600—700 m), toda čemu naj bi si bil Alboin kot praktičen človek nakopal pot po tem zelo dolgem slemenju, ko pa je imel pri roki drugo razgledno točko, kot recimo Kuk (1243 m)? Do te lokalizacije je prišlo, ko je D'Orlandis v prejšnjem stoletju pri površnem branju Pavlove zgodovine razumel langobardskega zgodovinarja tako, kakor da bi bil Alboin takoj prišel v Čedad, medtem ko Pavel omenja samo čedadsko ozemlje (II, 9): »Indeque Alboin cum

Venetiae fines, quae prima est Italiae provincia, sine aliquo obstaculo, hoc est civitatis vel potius castris Foro-Juliani terminos introisset...«. Jasno je, kaj hoče Pavel povedati (nikar ne pozabimo, da je bil doma iz Čedad): ne da bi naletel na ovire, je Alboin prestopil meje venetske province in prišel na ozemlje Foruma Julija, mesta oziroma bolj castruma. Da je prišel na čedadsko ozemlje, ni bila potrebna vratolomna pot ob Aborni ali Kozici: tudi goriško Sovodnje je bilo na čedadskem območju.⁶

Ni nelogično misliti, da se je ob prihodu na Kalce masa selivcev, da bi nekoliko pospešila svoj korak, razdelila v dve skupini. Prva, verjetno tista z večjim številom prateža, se je napotila naravnost čez hrušiški prelaz na Ajdovščino; druga, verjetno manj otovorjena, pa po cesti Postojna—Razdrto—Vipava, tako da se je pri Ajdovščini zopet pridružila glavni ali jo celo prehitela. Razlika v razdalji je bila, kot smo videli, 25,5 kilometra, torej en dan pohoda; toda počasno pretakanje vseh teh ljudi z vozovi in opremo je moralo trajati dneve in dneve; števila dni ne moremo izračunati. Ob prehodu čez Sočo so se ustavili in izvedli prve organizacijske ukrepe, med katerimi je bilo najpomembnejše imenovanje Gisolf za vojvodo te pokrajine (Pauli, II, 9). Že tu moremo opaziti neko zanimivost v načinu, kako je langobardski kralj tedaj in pozneje organiziral ozemlje. Gisulf, ki se je namestil v edinem utrjenem mestu tega ozemlja, je imel pod svojo oblastjo vso pokrajino od Julijskih Alp do Livenze, to je štiri municipalna območja Julija Carnica, Foruma Julija, Aquileje in Concordije, ogrmen teritorialni kompleks, ki pa je bil potreben za obrambo meje pred Avari. Primerjava z ozemlji drugih vojvod bo bolje razjasnila ta polčraj, toda že zdaj moremo spričo Pavlovih zapiskov o prvem prihodu Langobardov v Italijo reči: če je bilo razločevanje med »fines« in »termini« aktualno pri razmejevanju še v 8. stoletju, je bilo toliko bolj aktualno v 6. stoletju. In če kaj drži, potem drže dejstva: da furlanska meja na zahodu ni nikdar segala čez Livenzo; da so vedno ostro razločevali med concordijskim in oglejskim ozemljem (na Tilmentu, tudi še danes!); da se je oglejsko ozemlje šele postopoma razširilo proti severu med Tilmentom in Torre (toda Karnija, to je vsa zgornja dolina ob Tilmentu, je tvorila vedno, do 1797, posebno okročje); in končno, da je sodno območje Čedada, segajoče do Gornjega Posočja, ostalo vsaj do 12. stoletja nedotaknjeno, okrnjeno le v območju Gorice, ko je nastal tisti fevd, ki je pozneje postal grofija.

Prvo dejanje langobardskega kralja torej ni bilo revolucionarno. Verjetno je celo, da

je bila nova razdelitev ozemlja med Livenzo in Julijskimi Alpami uvedena že prej, in sicer v obliki vojaške organizacije. V tem primeru pa bi bil popolnoma pravilen Bognettijev sklep, da se je langobardska ureditev, ki je imela popolnoma vojaški značaj, samo prilagodila prejšnji, to je rimsko-gotsko-bizantinski.

Toda k temu se bomo morali še povrniti.

Zasedba nezavarovane Furlanije ni bila težavna, vendar se najbrž ni izvršila na mah. Čedad so gotovo zasedli takoj in že 568—569 izpričuje prisotnost Langobardov najstarejša nekropola, ki jo je odkril pred poldrugim stoletjem Torre Valsassina. V tej zvezi je zanimivo majhno, toda tehtno opozorilo: zdi se, da je ta nekropola v nekakem sožitju z istodobno rimsko nekropolo; iz tega bi domneval, da se je že takoj v začetku zasedbe ustvaril modus vivendi med novimi in prejšnjimi prebivalci. Oglej pa verjetno ni bil takoj zavzet, čeprav je oddaljen kakih 20 km od mostu čez Sočo in torej lahko dosegljiv v enem dnevu. Toda patriarh Pavel (ali Pavlin I.), čeprav »Langobardorum barbariem metuens«, je imel vseeno dovolj časa zbrati »omnes suae thesaurum (!) ecclesiae« in ga prenesti v Gradež, dasi je pustil na mestu relikvije, pač v upanju, da bo vihar kmalu minil. Nekaj časa pa je bilo vendarle treba, da so vse pripravili in natovorili bodisi na ladjo bodisi na volovsko vprego — ki nikakor ni bila najhitrejše prevozno sredstvo.

Katero pot si je namesto tega izbral Alboin na svojem pohodu proti zahodu? Ravno tisto, ki se je odpirala pred njim, skoraj v smeri mostu in ki je skoraj v ravni črti — pod imenom »strada levata«, potem tudi »ungaresca«, ker jo je večkrat uprabljala tudi ta hrabra gospoda — dospela naravnost do »quadrivium« ob Tilmentu (Codroipo). Prepuščam prijatelju Bosiju, da pove o tem več določnega, in po prehodu čez to reko pohitimo proti Livenzi. Ali so jo prekoračili pri Sacile (po trasi današnje pontebbske ceste) ali pa so zavili niže? Od Codroipa dalje brez dvoma niso več sledili Postumijevi cesti, ki je vodila popolnoma naravnost v Oderzo. Mogli bi misliti na Settimo (Porto Buffolè)...⁷ (Via Postumia je bila cesta, imenovana po rimskem konzulu iz rodu Postumijev; op. prev.).

Ko so sledili dobro označeni cesti, so vsakor pustili na levi strani Opitergium (Oderzo)... Pri prehodu čez reko Piavo je prišlo do srečanja med langobardskim kraljem in treviškim škofom Feliksom, o katerem poroča Pavel Diakon (II, 12). Postumijeva cesta teče 8 km severno od Trevisa, toda to pot je bilo treba zaviti k mestu, ker na severu ni bilo pri roki mestnih ali utrjenih središč, medtem ko je mirno zavzetje Trevisa

privedlo naravnost v sredo ravnine. Pozneje, ko so se splošne okoliščine spremenile, je mogel treviški vojvoda z zavzetjem Saccisca razširiti svoj teritorij onstran Mogliana in Mester. Padova je ležala preveč stran od poti in šli so mimo nje, toda v Trevisu je bil postavljen vojvoda z lastnimi četami. Nadaljujoč svojo pot, so, vedno »recto itinere«, prišli naravnost v Vicenzo in odtod v Verono... Sunek proti jugu je bil vsekakor hiter in odločen, kajti do komunalne dobe je območje Vicenze segalo skoraj do vrat Padove. Najbolj pomembno središče pa je bila vsekakor Verona, ne samo kot mestno naselje in kot trdnjava, temveč predvsem kot upravno središče.

S tem sem se pred kratkim dokaj obširno ukvarjal⁹ in mislim, da se na to ni treba povrniti. Verona je bila zelo pomembno cestno križišče in zadnje gradišče Gotov, toda največji pomen tega mesta vidim v tem, da je bil v njem »palatium«, ki ni bil samo rezidenca, temveč tudi sodni, upravni in finančni sedež. To je opazka, ki je prej začuda ni nihče izrekel, ki pa se meni zdi bistvenega pomena. Langobardska pravna ureditev se pač ni mogla meriti s poznorimsko, čeprav že spremenjeno v zadnjih letih bizantinske vlade, ki je spričo napetosti med Bizancem in Franki in nenehnega stanja pripravljenosti morala koncentrirati vso oblast ali vsaj njen dobršen del v vojaških rokah. Vendar je kazalo prilagoditi novim potrebam vse, kar je že obstajalo v mestu in morda ustrezalo namenu, posebej glede na tele okoliščine: samo drobljenje velike armade v manjše lokalne »exercitus«, povezano z ustanavljanjem vojvodstev (ki jih je bilo ob prihodu v Verono že četvero); potrebo po povezavi s krajevnimi faktorji, predvsem s škofi, o katerih vemo, da jim do l. 590 nikakor ni bilo omejeno izvrševanje službe, niti jim ni bila odvzeta prostost gibanja in medsebojnih stikov; slednjič glede na nadaljnjo potrebo po tem, da se koncentrira na enem mestu vse, kar je bilo potrebno za preživljanje velike skupine ljudi.

Ni se treba začuditi, da govorimo o kraju, kjer naj bi se koncentrirala sredstva za preživljanje: če je pohod potekal po poti, ki jo domnevamo — do Verone po Postumijevi cesti s tem ali onim odklonom — ne smemo pozabiti, da se ni premikala samo vojska, temveč ogromna množica in da je moral biti pohod zaradi prateža izredno počasen, tako da je moral biti najboljčutljivejši problem prav problem preskrbe, ki je ni bilo na voljo vzdolž vse ceste.

Če sprejmemo Pavlovo kronologijo — in ne vidim razloga, zakaj bi o njej dvomili — je od dneva odhoda (2. aprila 568) do prihoda

v Milano (3. septembra 569) preteklo natančno 493 dni, razdaljo med obema krajema pa moremo ceniti na 670 km; povprečno so se torej premaknili komaj za poldrug kilometer dnevno.⁹ Vendar moramo pri tem upoštevati, da so bili vmes štirje letni časi, ki so kaj malo primerni za hitre premike: dve pomladi, ena jesen (večidel deževna) in ena zima. Postankov torej ni moglo biti malo in čeprav je bilo po Pavlovem pričevanju poletje 568 izredno rodovitno (II,10), so morale biti težave s preskrbo vendarle velike, tolikšne, da so bili potrebni roparski pohodi na ozemlja, ki so mejila na cesto. Gre za metodo, ki je ostala kljub vsemu skoraj nespremenjena do današnjih dni, in tudi ta je povzročala daljše ali krajše postanke.¹⁰

Povrnimo se v Verono; kdaj so Langobardi dospeli tja, ni znano, vendar moremo domnevati, da proti koncu oktobra 568; dnevno poprečje pohoda (okoli 520 km od Blatenskega jezera v 212 dneh, od 2. aprila do 31. oktobra) je znašalo dva in pol kilometra dnevno, kar se po mojem dobro ujema z gornjimi izvajanci.¹¹ Zelo verjetno je mirujoči del množice prezimil na veronskem ozemlju, medtem ko se je verjetno naslednjo spomlad del ljudstva pod poveljstvom Enuina usmeril po običajni poti Caprino—Rivoli—Ala proti tridentinskemu ozemlju in udaril nato poleti proti ozemlju Bajuvarov in Frankov. Tako se je število vojvodstev (vštevši tudi domnevno vojvodstvo Verono) dvignilo na šest. Ta, verjetno dolgi postanek je omogočil kralju, da je postavil temelje za novo organizacijo svojega ljudstva. Čeprav je bila podlaga, kot je poudaril Bognetti, popolnoma vojaška, pa le ni bilo prav vse urejeno po tem kopitu: Če primerjamo to, kar vemo o obsegu ozemlja (»pertike«) veronskega municipija, z obsegom ustrezne frankovske grofije, moremo sklepati, da v teku mnogih stoletij ni bilo nikake teritorialne spremembe, razen na zahodu, kjer je bila ustanovljena »iudiciaria Sermo-niensis«...

Poudariti hočemo tole: tudi če so se poveljstva (to je vojvode) nastanili v trdnjavah (mestih ali castrih), je teritorialna podlaga ostala ista kot po poznorimski ureditvi. To upravičuje misel, da se je novo prebivalstvo naselilo po nekem jasnem, čeprav le splošnem, načrtu in sicer tako, da so vsakemu mestu, ki so ga drugega za drugim zavzeli, dodelili globalno neki kontingent prebivalstva (in dosledno tudi določen kontingent čet — vojvodov »exercitus«), nadaljnjo razdelitev pa so prepustili posameznim vojvodom. Nočem reči, da bi bili naši vrli prijatelji, Gisulfi, Enuini, Ulfari itd. prišli na forum s katastrskimi mapami v rokah. Čudno pa je vendarle, da bi se bili ti nevedneži, suroveži, div-

jaki, zverinam podobni okrutneži itd. itd. (v teh barvah so jih kakih deset let pozneje slikali tisti, ki so se jih skušali znebiti in so bili zato kaznovani), čudno je, pravim, da bi se bili ti ljudje znali instinktivno naseljevati tam, kjer so bili rimski državni uradi ali policijske postojanke ali finančne stražnice! Že Schneider je pred štiridesetimi leti spravl arimanije v zvezo s potrebo po varovanju cest.¹² Lokalne študije, ki so v tem primeru nujno izhodišče, so v bistvu potrdile resničnost te ugotovitve. Toda če so arimanije nastale pozneje kot v letih, o katerih tu razpravljamo, gredo faramanije zopet v naš okvir, in tudi te se razvrščajo, kolikor vem, ob cestah. V bistvu torej nikakor ne gre za neskladno, viharo razširjanje, temveč bolj za vnaprej urejeno, ki je segalo od večjih skupin na manjše.

Tu pa se nam postavlja vprašanje: če priznamo obstoj vojvodskih »exercitus«, znanih iz poznejših poročil (in ki so pozneje prevzeli ime po glavnih mestih, tako da moremo govoriti o exercitus veronensis, vicentinus, foroiulensis itd.), ali ne smemo potem morda domnevati, da so ti »exercitus«, vezani s prisego zvestobe na svojega poveljnika, obstajali že pred prihodom v Italijo? To bi pomenilo, da bi mogli govoriti o »duces«, o načelnikih »gauov« že v Panoniji in da bi se bila potemtakem naselitev v Italiji izvedla tako rekoč mehanično — s tem, da so vsakemu »duxu« dodelili eno mesto, kjer naj se nastani s svojim »exercitus«? Bognetti je to zelo odločno zanikal, jaz pa močno oklevam, ko si ogledujem Wernerjev zemljevid. Gre za znamenja, ki označujejo velike nekropole ali pa majhne skupine grobov. Za nas so zanimiva tista za Rugiland (Moravska in del Avstrije onstran Donave) in za pravo Panonijo, pri katerih gre torej za grobove, ki jih je treba datirati od druge polovice 5. stoletja do l. 568.

Medtem ko je videti langobardsko prebivalstvo med Labo in reko Ohře, torej na ozemlju, na katerem so živel Langobardi pred preselitvijo v Rugiland, močno zgoščeno, je že v drugi polovici 5. stol. opazna razcepljenost, ki je posledica konfiguracije tal te pokrajine — pasu, ki se vleče od jugozahoda proti severovzhodu od Rohrendorfa ob Donavi do Polkovcev ob Moravi. Moremo pa celo določiti posamezna bolj pomembna ali gosteje naseljena središča, ki nam jih nakazujejo bolj strnjena grobišča... Razporeditev teh grobov nam marsikaj pove: največje jedro se vsekakor zgoščuje v predelu med Jihlavo in Moravo (skupaj 20 majhnih in velikih grobišč); manjše število na območju ravnine ali nizkega gričevja med Donavo, Moravo in reko Dyje (7); majhna skupina (toda

z dvema strnjenima nekropolama) v zgornji dolini reke Dyje (3), druga, manj strnjena (velika nekropola in dve majhni) okrog Rohrendorfa ob Donavi in dve skupini, raztreseni med tem krajem in Znojmom. Ta predel ni majhen — zračna črta med Rohrendorfom in krajem Polkovce znaša dobrih 160 km! — in ni mogoče, da ne bi bile po ustalitvi kraljestva urejene stalne nižje upravne enote s skoraj teritorialnim značajem (najlažje si predstavljamo po eno enoto na vsako dolino) pod poveljstvom vojaškega in hkrati civilnega funkcionarja, in zelo verjetno z lokalnimi skupščinami. Po prehodu v Panonijo je razkropljenost še večja... V Panoniji bi mogli razločiti tri glavne naseljitvene centre (Dunaj, Nikitish-Hegykö in Várpalota), ki pa so bili vsi precej daleč narazen (v zračni črti je med Várpaloto in Nikitishem 90 km, med tem in Dunajem 70 km). Tudi tukaj bi torej mogli dopuščati možnost, da je obstajala pokrajinsko urejena organizacija posameznih skupin — predhodnic vojvodstev, ki so jih pozneje ustanovili v Italiji. Da se razumemo: število domnevnih panonsko-langobardskih enot se seveda ne more ujemati s številom italijanskih. Toda rad bi na podlagi teh arheoloških dokazov utemeljil sprejemljivost svoje trditve, da so v Italiji le izpopolnili organizacijske oblike, ki so mogle že biti žive in dejavne med langobardskim ljudstvom od druge polovice 5. stoletja dalje.

Toda, kakor sem že rekel, ne smemo misliti na mehanično presaditev pancnske ureditve v Italijo. Dejstvo je na primer, da so se Langobardi naselili v Furlaniji tako, da je Gisulf izbral nekatere »farae«, tiste, ki so bile najbolj izurjene za vojaško življenje in ki so bile — v tem sledimo Bognettiju — najbolj organsko razčlenjene po shemi bizantinske vojske. Toda v tem primeru je šlo za cbmejno posadko, tako da je bila ta posebna rešitev nujno potrebna.

Temu bi se moglo ugovarjati, da je bila predvidoma skoraj vsa Padska nižina mejno ozemlje, bodisi proti Bizantincem bodisi proti Frankom. Toda verjetno so imeli Avare za tiste sosedo, ki se jih je bilo treba najbolj bati, vzhodno mejo pa zaradi lahke prehodnosti, ki so jo sami Langobardi tedaj preizkušali, za najbolj šibko.

V bistvu so torej razni »exercitus«, ki so se porazmestili v Italiji, morali v veliki meri in v glavnih potezah obstajati že od časov prebivanja na Moravskem in v Panoniji. Tudi temeljna načela teritorializirane jurisdikcije, vsekakor pretežno vojaškega značaja, toda upoštevaje tudi civilno življenje, so se morala razviti že tam in imeti neko stalnost.

Tako je torej bilo v nekem smislu lahko prilagoditi prvotno ureditev položaju v Ita-

liji, čeprav je bilo treba razdrobiti stare grupacije. Da so pri tej porazdelitvi posnemali prejšnje vojaške grupacije, ki so jih nekoč ustanovili zaradi najemniške službe pri Bizantincih, prav lahko verjamemo Bognettiju; toda ta sistem ni zajel vsega prebivalstva, ki nam je v štiridesetih letih svojega bivanja v Panoniji zapustilo sledove 32 naselij, med njimi 6 dokaj gostih in torej stalnih.

Zapustili smo Alboina v Veroni. Ko se je znova odpravil na pot, ni več sledil Postumijevi cesti, ki je držala proti Mantovi, temveč je krenil po Galski cesti in se usmeril naravnost proti Bresciji in Milanu, medtem ko je šel poseben oddelek zasesti Mantovo. Kot vemo, je 3. septembra 569 Milano postal langobardski.

Do konca l. 569 je torej langobardski pohod potekal resnično »recto itinere«, brez kakršnega koli odklona na levo, v Milanu pa je morala očitno pasti nova in pomembna odločitev, ki je popolnoma spremenila načrt osvajanja. Nastal je načrt prekoračiti Pad in zavzeli so Pavijo.

Toda končujem pri Alboinovem obleganju Pavije in puščam odprta še mnoga nejasna vprašanja. Zadošča mi, da sem na teh straneh načel temo, o kateri bo mč št diskutirati in razglablјati ob drugih priložnostih in z večjim aparatom viroslovnih analiz, temo, ki bo končno zajela, morda iz novega zornega kota, tudi samo pripovedko o Narzesu (bizantinskem vojskovodji in eksarhu v Italiji, ki naj bi bil poklical Langobarde v Italijo, op. prev.).

Prevod: M. V.

OPOMBE

1. G. P. Bognetti, L'influsso delle istituzioni militari romane sulle istituzioni longobarde del sec. VI e la natura della »fara«, v »Atti del Congr. intern. di diritto romano e storia del diritto« (Verona 1948), Milano 1953, IV, 166. — 2. Gl. pregledni zemljevid v publikaciji J. Werner, Die Langobarden in Pannonien, München 1962, priloga k II. zv. Zlahka je opaziti, da v predelu med Blatenskim jezerom in črto Ljubljana—Zagreb vsaj doslej ni prav nikakih najdb, ki bi kazale na langobardsko naselitev: zato domnevam, da so se Langobardi zbirali ob najzahodnejšem kotu Blatenskega jezera, kjer se sekajo vse panonske ceste. — 3. J. Werner, op. cit. I, str. 159, št. 74—77. — 4. Ibid, št. 78. Poseben primer je veliko grobišče v Kranju, ki obsega 700—750 grobov; op. cit., št. 79. Po mojem mnenju ga je treba povezovati z langobardsko naselitvijo v Furlaniji, ne pa z naselitvijo v Panoniji. — 5. O Pons Sontii prim. zdaj L. Bosio, Ponte Sonti (Tab. Peutingeriana), v »Atti dell' Istituto Veneto«, CXXII, Classe di sc. morali, 1964. — 6. Prim. S. Stucchi, Forum Iulii, Civile del Friuli 1951; idem, La centuriazione romana del territorio fra il Tagliamento e l'Isonzo, v »Studi Goriziani« XII, 1950; A. Degrassi,

Il confine nord-orientale dell' Italia romana, Bern 1954, str. 34 sl. — 7. O poteku Postumijeve ceste po Benečiji je za zdaj najpopolnejše delo P. Fraccaro, La via Postumia nella Venezia, zdaj v Opuscula, Pavia 1957, I, str. 195 sl. Bojim se pa, da moram v tej zvezi ugovarjati uglednemu znanstveniku, kakršen je Cessi. V svojem delu Le prime conquiste longobarde in Italia, (»Nuovo Arch. Ven.« št. 3, XXXV, 1918, str. 103) izraža prepričanje, da je treba — čeprav se držimo kronologije Fastov in Pavla Diakona (odhod iz Panonije aprila 568) — razločevati dve fazi, omenjeni v nadaljnjem viru. V prvi naj bi bili Langobardi l. 568 zavzeli ozemlje med Juljskimi Alpami in Livenzo, v drugi bi se bili l. 569 razširili onstran Pada, pri čemer bi bil dosežen vrhunec z zavzetjem Milana dne 3. septembra. Dozdeva se mi pa, da je enoletni postanek v Furlanski nižini pretiran. Od domnevnega izhodišča ob Blatenskem jezeru do Livenze je le 360 km. Tudi če so napredovali le prav počasi, 5 km dnevno, je zadoščalo 72 dni dejanskega premika. Če všttejemo druge izgube časa, je lahko vsa množica konec junija dospela do Livenze; torej bi bili na 90-dnevnem potovanju opravili povprečno po 4 km na dan. Zakaj naj bi se Alboin ustavil v ne prebogati pokrajini, v kateri ni bilo utrd, ko je bilo vendar moč v dveh mescih hoda lagodno dospeti do močno utrjene Verone? Od reke Livenze do Verone je le 156 kilometrov in nikjer ni rečeno, da bi se bilo treba iz spoštovanja do menjave indikcij ustaviti prav 31. avgusta! Povprečna dnevna pot bi znašala tukaj komaj 2,5 km na dan. — 8. C. G. Mor, Dalla caduta dell' Impero al Comune, v »Verona e il suo territorio«, II, Verona 1964. — 9. Ta račun je čisto teoretičen: od 493 dni je treba odšteti pet zimskih mesecev (november 568 do marca 569, torej 151 dni) in morda vsaj 30 deževnih dni. Tako je treba misliti na 310 dni dejanskega hoda, s tem pa dejansko povprečje poraste le za malo, na nekaj čez 2 km! Toda gl. naslednjo opombo. — 10. S temi preskrbovalnimi pohodi, ki so izhajali z glavne ceste in ki so segali bolj ali manj globoko, si lahko dobro razložimo nekatere izraze v virih, kjer se omenjajo plenitve in nagli roparski sunki, ki verjetno niso segali daleč. Mislim, da niso presegali 30 km, če je šlo za samo potrebo po neposrednem preskrbovanju. Pri tem računam, da rekvizicija živine in poljedelskih pridelkov (ki so jih nakladali na običajne vozove z volovsko vprego) niso dovoljevali več kot dva ali tri dni za posamezni sunek. Kmečka naselja niso bila že od nekdaj tako gosta kot danes in plenilni pohodi so se omejevali na območja ob cesti, ki so jih prekinjali široki gozdni predeli. — 11. Seveda gre tudi tu za nizko, abstraktno povprečje. Spomnimo se, da je po spopadu med Teoderikom in Odoakrom ob Soči l. 492 znašalo dnevno povprečje pohoda, ki ga moremo izračunati po datumih obeh bitk, 7 km; ljudstvo, ki ni bilo sposobno za boj, pa je verjetno sledilo vojski v neki razdalji. — 12. F. Schneider, Die Entstehung von Burg-und Landgemeinde, Berlin 1924; že prej pa je to storil P. S. Leicht, Studi sulla proprietà fondiaria. Padova 1903 (danes dostopno tudi v ponatisu pri založbi Giuffrè, Milano 1964).

NEKATERI REZULTATI NOVEJŠIH RAZISKAV O MEŠČANSKIH KAPITALIH V ZGODNJEM KAPITALIZMU

SERGIJ VILFAN

Sodobna gospodarska zgodovina se čedalje bolj usmerja v ugotavljanje množinskih podatkov: Kolikor dopuščajo ohranjeni viri, skušamo sestavljati statistične preglede in s pomočjo številnk natančneje in nazorneje spoznati razmere v neki dobi, ki bi jih sicer spoznavali le po tedanjih približnih in večkrat nekemu namenu prikrojenih opisih. Tako nas v zgodovini denarja ne zanima samo numizmatično jedro (oblike kovancev ipd.), temveč tudi njihov medsebojni tečaj v dnevnem prometu in množine posameznih vrst kovancev, npr. avstrijskih, beneških, madžarskih itd., ki so bile v obtoku. Prav tako si gospodarska zgodovina postavlja vprašanje, kako so se gibalne cene in mezde in v kakšnem razmerju so bile med seboj. Zanima jo razen tehnike tudi množina in rentabilnost produkcije. Kar zadeva trgovino, pa skuša ugotavljati množine blaga, ki so bile v prometu, posebej pa tudi trgovske zveze posameznih trgovcev, ne le s kom in kje so trgovali, temveč tudi kolikšen je bil njihov promet. Posebej se postavlja vprašanje, kako so nastajali trgovski kapitali, kako so jih nalagali in kako se je gibal njihova moč. V zvezi s tem se postavlja vprašanje, kakšen pomen je imel kredit v posameznih obdobjih.

Upravičeno pričakujemo, da bo razjasnitev teh in mnogih podobnih vprašanj, ki jih je treba kolikor mogoče reševati z obdelavo množinskih podatkov, torej s številkami, računi in tabelami, prispevala tudi k boljši razlagi mnogih pojavov slovenske družbene, politične in kulturne zgodovine. Potreba po ugotavljanju kvantitativnih podatkov se postavlja v vseh panogah gospodarske zgodovine, tudi v agrarni zgodovini, čeprav štejemo, da je ta izmed različnih gospodarskih panog pri nas razmeroma najbolj obdelana.¹ Še bolj pa se ta potreba pojavlja v zgodovini neagrarnih panog, in še posebej v zgodovini vseh gospodarskih pojavov, ki so v zvezi z menjavo blaga.

Objave Josipa Žontarja² zadevajo predvsem izvor, genealoške povezave in medsebojne trgovske zveze posameznih pomembnejših trgovcev, vsebujejo pa tudi posamezne kvantitativne podatke. Kar zadeva celotni trgovski promet slovenskih dežel s Primorjem, je obdelava mitninskih knjig (zlasti Ferdo Gestrin)³ že dala zanimive rezultate in pričakujemo še nadaljnjih objav te vrste.

V Mestnem arhivu Ljubljane so bila že pred leti opravljena obsežna dela s področja neagrarne gospodarske zgodovine, zasnovane

predvsem kot monografske priprave za obsežnejšo zgodovino Ljubljane. Med drugim je ljubljansko trgovino v 16. in 17. stol. obdelal Vlado Valenčič.⁴ Objava teh monografij se je spotaknila ob pomanjkanju denarja in drugih ovirah, vendar bo verjetno kmalu mogoča. V tej zvezi so bile opravljene tudi obsežne raziskave o zgodovini mer, denarja, cen in mezd. Rezultati teh raziskav so objavljeni le v zelo majhnem delu. Največ je objavljenega o zgodovini ljubljanske mere (v zvezi z njo tudi o nekaterih drugih merah)⁵; o zgodovini denarja so objavljeni le fragmenti⁶ ali pa le splošni pregled,⁷ ki ga je treba še podrobneje izdelati in dokumentirati z viri. Od zgodovine cen je razen nekaj priložnostnih objav doslej v znanstveni obliki objavljen le izvleček z nekaj grafično prikazanimi rezultati.⁸

V splošnem je vsaj za dobo od 16. do 18. stoletja (ki je bila v slovenski gospodarski zgodovini dolgo precej šibko zastopana) tudi glede kvantitativnih raziskav o denarju, cenah in mezdah vsaj v pripravljanih študijah napravljenega precej več, kot je že danes dostopno v tiskani obliki. Objavo kvantitativnih podatkov pa je v precejšnji meri zadrževalo dejstvo, da so bili rezultati potrebni deloma še preveritve, dopolnitve ali tehnične izpopolnitve. Tudi so se v teku dela izpopolnjevale metode in odkrivali vedno novi, dragoceni viri.

Pri dosedanjem delu se je pokazalo, da klasični način zgodovinskih raziskav — individualno delo posameznika — nikakor ne more biti več kos nekaterim nalogam, ki jih postavlja moderna gospodarska zgodovina s svojo usmeritvijo v kvantitativno ugotavljanje in analizo kolikor moč velikega števila povezanih podatkov. Tako usmerjeno delo zahteva koordiniranega dela, ki se more dovolj na širsko in sistematično izvajati le tedaj, če ga med svoje delovne naloge prevzemajo zavodi ali celo skupine zavodov, ki imajo voljo, ljudi in druge možnosti za take raziskave.

Za neagrarne panoge, predvsem za trgovino in vse, kar je z njo v zvezi, se vsaj za prva stoletja novega veka take naloge postavljajo predvsem Mestnemu arhivu Ljubljane. Prvič hrani sam precejšnje množine gradiva, ki se ponuja za kvantitativno obravnavo, in drugič je Ljubljana dejansko bila v osrednji Sloveniji mesto, kjer so se stikale najbolj številne niti trgovine, tako slovenske kot tranzitne.

Že pred daljšim časom zastavljeno znanstveno delo Mestnega arhiva v Ljubljani na kvantitativnih raziskavah neagrarnih gospodarskih panog je naletelo od leta 1961 dalje na občutne ovire, saj redna zavodova sredstva niso zadoščala niti za temeljno zavodovo dejavnost. S tem, da je zavod leta 1965 prevzel pogodbene obveze do *Sklada Borisa Kidriča*, ki je zagotovil del potrebnih sredstev, je bilo cmogočeno ponovno smotrno delo na tem raziskovalnem področju.

Zastavljeno je bilo zdaj v dveh smereh:

1. V prvi vrsti je Mestni arhiv izvedel temeljito obdelavo dveh dragocenih virov iz prve polovice 16. stoletja: trgovske knjige, ki vsebuje računске podatke o likvidaciji zapuščine ljubljanskega trgovca *Žige Mospacherja* (umrlega aprila 1517)⁹ in fragmenta trgovskega žurnala ljubljanske trgovske družbe *Kisl-Weilhamer* (1535).¹⁰

Ker sta vira razmeroma zgodnja in tudi vsebinsko dovolj pomembna, bo treba slediti zgledu tujih gospodarskih zgodovinarjev, ki te vrste virov objavljajo.¹¹ Zato in da bi bila prava obdelava sploh mogoča, je bilo treba oba vira prepisati in prepisa opremiti za objavo. Glavni namen del pa ni bila le kritična objava tekstov samih, temveč njihova razlaga, povezava z drugimi viri in predvsem kvantitativna analiza. Navajamo samo nekaj glavnih rezultatov:

Doslej so bile denarne razmere okrog velikega slovenskega kmečkega punta 1515 znane le po približnih opisih, ki so kazali na neko nestabilnost tečaja nekaterih kovancev in starega domačega računskega sistema do avstrijskega računskega sistema.¹² Mospacherjeva knjiga nadrobno osvetljuje te tečaje in njihovo nestalnost, ki je očitno povzročala težave samim verziranim trgovcem. V bistvu gre za naslednje: v zahodni in osrednji Sloveniji se je uveljavil kot temeljna računska enota (beneški) sold, ki ga naša literatura napačno imenuje šiling in ga tudi napačno zamenjuje z avstrijskim šilingom, ki je bil precej več vreden. Ta sold pa je po specifičnem slovenskem računskem sistemu štel le za 2 (črna) denariča. Ko se je v desetletjih 16. stol. skušal uveljaviti avstrijski računski sistem, je bilo te solde in denariče težko spraviti v pravilno okroglo razmerje do avstrijskih kovancev, zlasti do krajcarja in njegove četrtnine: belega denariča. Tako prevladuje razmerje 7 črnih den. = 8 belih, pogosto pa je hkrati tudi razmerje 5 črnih denaričev = 6 belih denaričev; druga razmerja so redka ali dvcmeljiva. Če primerjamo ta razmerja z množino srebra, ki sta jo tedaj vsebovala oziroma predstavljala avstrijski krajcar in beneški sold (oziroma beli in črni denarič), se nam pokaže, da so le približno ustrezala

tej množini. Ker sta si bili množini srebra, zastopani po krajcarju in soldu, v zelo neokroglem razmerju, so morala zaokroženja pri določitvi tečajev bolj ali manj odstopati od dejanskega razmerja vrednosti. Da so take negotovosti v obračunskih vrednostih kovancev dajale priložnost za vse vrste zlorab in ustvarjale nejevoljo tudi pri valorizaciji kmečkih denarnih bremen, postane zdaj s številkami otipljivo. Tudi sicer se pokaže, kako se je v prvi polovici 16. stoletja razvijal slovenski računski sistem, ki je nazadnje privedel do nastanka »kranjske veljave«.

Prvi vir zadeva z večino svojih vpisov le leto 1517, drugi pa sploh samo leto 1535. Zato iz njiju ne moremo sestavljati krivulje cen; kljub temu sta vira pomembna tudi za zgodovino cen. Ker nam za osrednjo Slovenijo v prvi polovici 16. stoletja primanjkuje sklenjenih podatkov o cenah, nam fragmentarni podatki obeh virov dajejo vsaj za dva krajša časovna izseka zelo zanesljivo in izčrpno dokumentirano jedro, ob katerem bo moč pri nadaljnjih delih razvrščati (in po potrebi preverjati) druge fragmentarne podatke. Toda za tiste vrste blaga, ki so omenjene v obeh virih, je vendarle razviden tudi razvoj, čeprav ne v obliki sklenjene črte. Pri galunu in suknu nam grafikon pokaže, da se je cena med leti 1517 in 1535 le neznatno dvignila, da se torej prava »revolucija cen«, značilni gospodarski pojav, ki nastopa proti sredi 16. stol., še ni začela. Manj moremo sklepati iz neznatnega padca, ki ga opažamo pri ceni kocev, ker gre tu lahko za razločke v velikosti in vrsti. Predvsem pa nam podatki o cenah zelo nazorno pokažejo njihovo strukturo v določenem času, zlasti okrog leta 1517; na primer: 1 kg ovsa = 0,24 do 0,27 grama srebra; 1 kg smokey okrog 1,30 grama srebra, 1 kg olja okrog 2,80 grama srebra; 1 kg popra 35,55 do 41,23 grama srebra, 1 liter vina okrog 70 gramov srebra, 1 meter navadnega sukna 41 do 47 gramov srebra. (Srebro navajamo le kot najpreprostejši skupni imenovalec.) V tej, samo primeroma navedeni strukturi cen, se zrcali vsa gospodarska struktura naših krajev v tisti dobi, od stopnje razvoja produkcijskih sredstev do transportnih razmer itd.

Zelo zanimiva je tudi sestava Mospacherjevih upnikov in dolžnikov po stanju okrog aprila 1517, ki je bila izluščena iz posameznih kontov računске knjige in o kateri so podatki tako izčrpni, da je bilo mogoče sestaviti zemljevid. Medtem ko se dolžniki zelo izrazito koncentrirajo v sami Ljubljani (več ko polovica odpade tu na deželno knežje organe), drugod pa gre večidel za nizke zneske, so upniki raztreseni po drugih mestih in krajih Slovenije in zunaj nje v Nürnbergu in v

Salzburgu. Čeprav je očitno, da je bila slovenska trgovina s Primorjem živahna (denarne razmere!), pa tega iz samih podatkov o upnikih in dolžnikih ne bi mogli izvajati. Morda je bil Mospacher spričo svojega severnjaškega izvora bolj usmerjen proti severu, bolj verjetno pa je bil prav v teh letih kreditni — čeprav ne ves trgovski — promet z Benečijo spričo beneških vojn nasploh oslavljen.

Celotna raziskava, ki je bila opravljena na obeh računskih knjigah in ki vsebuje še več drugih podatkov, se pripravlja za tisk.

2. Druga smer raziskav zadeva precej obsežnejšo skupino virov, namreč popise premoženj, ki so nastala v trgovskem, obrtnem ali kreditnem poslovanju. Kot popisi premoženj so nam iz 16. in 17. stol. ohranjeni zlasti oporoke in zapuščinski inventarji (Arhiv Slovenije) in priglasitve upnikov v konkurzih, dražbah in zapuščinskih postopkih, vpisane v zapisnikih ljubljanskega mestnega sveta (Mestni arhiv Ljubljane). Ti viri so primerni za gospodarsko zgodovinsko raziskavo, ker vsebujejo bogate kvantitativne podatke in ker gre za dovolj obsežne serije, od katerih moremo pričakovati povezane rezultate. Gre za vire, ki vsak posebej dajejo razmeroma zakroženo podobo o nekem premoženju in o tem, kako je nastalo, kako je bilo naloženo itd. Vsak vir je moč najprej obdelati kot samostojno enoto, tako da je mogoče sodelovanje večjega števila sodelavcev, ne da bi se njihovo delo križalo.

Večje število takih virov, ki so si blizu po času nastanka, bo ob združitvi podatkov lahko dajalo kvantitativen vpogled v gospodarski položaj tistega časa sploh.

Zamisel te vrste obdelave je pri nas nova, ne poznamo pa tudi nobenega tujega dela, ki bi se bilo lotilo vprašanja meščanskih kapitalov s te plati. Zato je bilo treba načrt izvajati iz samih začetkov. Potem ko je nekaj sondiranj virov upravičilo upanje, da bi po tej poti mogli priti do zadovoljivih rezultatov, so bili sistematično popisani vsi viri in napravljeni nekateri poskusi.

V drugi fazi del je bilo za vzorec prepisanih enajst virov, nato je bilo treba najti način za enotno obdelavo. Ti viri seveda niso bili sestavljeni z namenom, da bi kakor koli dajali statistične podatke. V vsakem izmed njih so navedeni le taki podatki, ki so se sestavljavcu dokumenta zdeli potrebni za njegov namen. Ali jih bo vendarle moč obdelati tako, da bo prišlo do neke vsebinske povezave in računске primerjave? Na podlagi izbranih 11 vzorcev se je po različnih poskusih posrečilo sestaviti šifrant po posebni decimalni klasifikaciji, po katerem moremo vse podatke iz virov razporediti na enoten način.

Najpogosteje se pojavljata dve vrsti postavk: dolgovi iz ženitnega pisma in volila. Toda že ti dve postavki sta zelo zgovorni: obe sta namreč že sami po sebi zelo nazorno merilo za velikost premoženja. Večkrat je zelo zgovorna postavka popis gotovine, ki je dragocen vir o tem, kakšni kovanci so bili v obtoku in kakšen tečaj so imeli. Prav tako bo zanimivo primerjati podatke o zalogah blaga, ki že na prvi pogled pokažejo, s čim se je neki trgovec najbolj ukvarjal. Najbolj poučni pa so tudi tu podatki o upnikih in dolžnikih oziroma o enih ali drugih. Čeprav gre le za situacijo v določenem trenutku, so iz takih podatkov vendarle takoj razvidne vsaj nekatere poslovne zveze, ki jih sicer ne bi nikdar konkretno spoznali. Značilno je npr., kako se ne le pri Mospacherju (1517), temveč tudi v dveh poznejših zapuščinah (1551, 1571) pojavlja med upniki rodbina Alt iz Salzburga.

Iz obsežnega gradiva, ki ga daje obdelanih enajst vzorcev, navajamo le za primer nekaj najsplošnejših ugotovitev.

Baltazar Rudolf (1544),¹³ ki je trgoval predvsem s kožami, je kljub svojemu nemškemu imenu imel poslovne stike predvsem z Italijo. Bil je s tretjinskim deležem udeležen v trgovski družbi z nekim Regalom, verjetno Tržačanom. Kot upnik je imel vsaj 3677; 42 gld., dolžan pa je bil okrog 1000 gld.

Zapuščina *Jurija Pristava* (1551),¹⁴ ki je bila povezana predvsem z Višnjo goro, je imela dolgov vsaj za 4324; 37; 7/12 gld., toda ni kazno, da bi bila pasivna. — V tem času so skoraj vse postavke označene v računskih dukatih po 80 krajc., ne v goldinarjih po 60 krajc.

Krištof Prunner (1563)¹⁵ je bil soliden steklarski mojster, ki je svoje likvidno premoženje ocenil vsaj na 8771 gld. V svoji oporoki nam daje dobro podobo o svojem poslovanju. Delal je prav malo na kredit, zato pa je nalagal kapital v kovance (predvsem zlatnike), za katere nam zapuščinski inventar daje lepe podatke o njihovem tečaju. Pomen te oporoke in inventarja pa sega še mnogo dlje: Prunner, po rodu verjetno Nемец, zakupnik steklarne, ki je bila last protestanta Kisla, se je vživel v slovensko okolje (ena hči se je imenovala Margaretica), je imel zanimivo zbirko knjig (14 knjig, med njimi Spangenbergovo Postilo, rimski breviri in vrsto latinskih klasikov) in ozke stike s Primožem Trubarjem, katerega je postavil za izvršitelja oporoke in kateremu je narekoval tudi pristavke k svoji prvotni lastnoročni oporoki. Očitno prepričan protestant. — V oporoki je določil: Če bi se njegov denar nekje naložil, naj se zaupa le zanesljivim ljudem in naj obresti ne bodo višje od 5 %. S tem se ujema,

da je on sam imel očitno le zelo malo kreditnega poslovanja in da je svoje — nikakor ne skromno — premoženje zbiral največ v zlatnikih. Ali ni morda v tej očitni — morda celo puritanski — nenaklonjenosti do rizika in do profita iz kreditnega poslovanja nakazana neka gospodarska slabost protestantskih kapitalistov na Slovenskem? Iz enega samega primera je za zdaj težko izvajati splošne sklepe, toda postavlja se vsaj vprašanje, ali ne tīči za vsem tem tudi neka ekonomska »teorija« in kakšno je bilo npr. Trubarjevo gledanje na obresti, kredit itd. Po tej poti bi morda prišli do jedra gospodarskim aspektom slovenskega protestantizma. In če primerjamo to previdnost pri nalaganju denarja s širokotezostjo Adama Moškona (gl. spodaj) petdeset let pozneje, si postavimo vprašanje, ali nista priliv in kreditna gibčnost italijanskega kapitala olajšala protireformacije. Tako nam na videz droben primer odpira vrsto novih pogledov in delovnih hipotez.

Jurij Tiffer (1571)¹⁶ je imel za 842; 45; 1 gld. poslovnih dolgov, skupaj z obveznostmi do družinskih članov pa vsaj 1266; 20; — gld. Ker je imel srebrnino zastavljeno v Salzburgu, je upravičena domneva, da pri svojem kupčevanju ni imel preveč sreče.

Franc Frankovič (1575),¹⁷ ki je kupčeval predvsem z živino, je imel vrsto drobnih upnikov. V splošnem je videti meščan s povprečnim premoženjem.

Boštjan Friedrich (1605)¹⁸ je imel vrsto precej visokih dolgov, ki kažejo na kupčevanje s češkim suknom, toda tudi na stike z Benetkami. Očitno gre za precej pomembnega trgovca s široko razpredenim poslovnim omrežjem, ki ga kaže še podrobneje obravnavati.

Adam Moškon (1616)¹⁹ nastopa v vrsti 11 vzorcev kot prvi veliki kapitalist, ki se je vsaj nazadnje ukvarjal samo s kreditnimi posli. Njegove terjatve so znašale skupaj vsaj 112.000 gld., kar je bila v tistih časih ogromna vsota. Med dolžniki so bili deželni knez, deželni stanovi in številni ugledni kranjski plemiči. Svoje terjatve je imel Moškon zavarovane na velikih gospostvih, kjer je bil torej kot zastavni imetnik zemljiški gospod. Od Auersperga je imel v zastavi srebrnino (okrog 30 kg), ki jo je štel za zapadlo. V primeri s terjatvami je bilo njegovo gotovinsko premoženje (okrog 2000 gld.) razmeroma majhno, čeprav je tudi že samo predstavljalo precejšnjo vrednost.

Gianmaria Bosio (1641),²⁰ ki je prihajal iz Gandina v Italiji, a se je udomačil v Ljubljani, je tako na široko razpolagal z različnimi volili, da je njegovo premoženje moralo znašati vsaj kakih 70.000 gld., pri čemer pa je kazno, da je bilo odprtih računov, tako terja-

tev kot dolgov, le malo. Njegove terjatve v denarju so znašale kakih 6.000 gld., razen tega pa je imel še zahtevke na plačilo različnih vrst blaga. Iz teh vidimo, da je trgoval z železom, bakrom in voskom. Trgovske stike je imel predvsem z Italijo.

Hrovat (1662),²¹ čigar ime ni natančneje navedeno, je imel po podatkih ediktne razprave vsaj kakih 10.000 gld. dolgov. Del izmed njih je izviral iz obračunov (oziroma je bil ugotovljen z obračuni) na letnih sejmih v Gradcu. Poslovne stike je imel z ljudmi, ki so imeli slovenska, nemška in italijanska imena. Posebej je dolgoval precej visoke vsote svoji ženi Eleonori.

Francoz Hadrijan Blanchard (1679)²² se označuje kot trgovec in meničar. Ukvarjal se je torej v precejšnji meri tudi s kreditnimi posli. Dejansko najdemo v njegovem zapuščinskem inventarju precej obsežno naštetje različnih dolžnikov za manjše in večje vsote, in to s slovenskimi, italijanskimi in nemškimi imeni. Največji dolžnik je bil Carlo Ricardi (za 1829; 40; — gld.). Imel pa je tudi nekaj upnikov. V splošnem je videti, da je bila Ljubljana v tem času zelo živahen center kreditnega poslovanja.

Jakob Schellenburg (1715),²³ doma z južne Tirolske, je bil nedvomno eden največjih denarnih magnatov v starejši ljubljanski zgodovini. Samo pri deželnih stanovih je imel nalozženih približno 210.000 gld. Zato je bil lahko tudi zelo darežljiv z različnimi volili, vendar ne toliko v prid sorodnikom kot raznim cerkvam.

Podrobnejša analiza virov, iz katerih je tu navedenih le nekoliko opazovanj, omogoča tudi vrsto nadaljnjih gospodarskozgodovinskih sklepov, ki pa bodo prišli do prave veljave šele tedaj, ko bo obdelana bolj strnjena serija virov te vrste. Tedaj bodo tudi mogoči marsikateri računi, sestava tabel in primerjalnih grafičnih ponazoritev.

OPOMBE

1. Tabelarični podatki iz urbarjev (zlasti kmečkih bremen) še zdaleč ne dajejo vpogleda v dejansko produktivnost agrarnega dela, ki nas v prvi vrsti zanima. V raziskavi te produktivnosti smo posebej za dobo do 18. stol. močno zaostali. — 2. Zlasti J. Zontar, Villach und der Südosten, v 900 Jahre Villach, Villach, 1960, str. 459—522; isti, Villach — Nürnberg und der Südosten, Jahrbuch des Museums der Stadt Villach I, str. 89—100. — 3. F. Gestrin, Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja, Ljubljana 1965; prim. isti, pod enakim naslovom (povzetek), Kronika, XI 1963, str. 73—85; J. Zontar, Drobeč registra ljubljanskega nakladniškega urada iz leta 1544, Kronika XVI/1968, str. 32—44. — 4. Srednjeveško

obrt je obdelal Božo Otorepec, Obrt od 16.—18. stoletja, Ivan Slokar itd. — 5. S. Vilfan, Zgodovina mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, Zgodovinski časopis VIII/1954, str. 27—86. — 6. Npr. J. Polec, Svobodniki na Kranjskem, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, XVII/1936, str. 125—128; S. Vilfan, Zgodovina neposrednih davkov in arestnega postopka v srednjeveški Ljubljani, Zgodovinski časopis VI—VII/1952—53, str. 417—442, posebej str. 428. — 7. S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, str. 143—146, 307—309; isti, Rechtsgeschichte der Slowenen. Graz 1968, str. 100—101, 185—186. — 8. Po podatkih, ki sem jih dal na voljo, objavil S. Hozzowski, L'Europe centrale devant la révolution des prix, Annales 16/1961, str. 441—456, zlasti ob str. 444; isti, Revolucja cen w środkowej Europie w XVI in XVII, w., Kwartalnik historyczny 68/1961, str. 297—314; zlasti str. 312. Le zelo bežen prikaz nekaterih zanimivosti: S. Vilfan, O cenah in življenjski ravni v stari Ljubljani, Slovenski

Poročevalec 1. I. 1954, str. 5. — 9. Mestni arhiv v Ljubljani (MALj), Cod XXIII/48. — 10. MALj, začasna signatura Mac V/1. — 11. Npr. J. Heers, Le livre de Comptes de Giovanni Piccamiglio, homme d'affaires Génois 1456—1459, Paris 1959; F. Tremel, Das Handelsbuch des Judenburger Kaufmannes Clemens Körber 1526 bis 1548, Graz 1960; O. Pickl, Das älteste Geschäftsbuch Österreichs, Die Gewölberegister der Wiener Neustädter Firma Alexius Franck (1516-ex. 1538)... Graz 1966. — 12. S. Vilfan, Zgodovina neposrednih davkov (o. c. v op. 5), str. 428. — 13. Arhiv Slovenije (AS), Testamenta I, črka R, št. 3. — 14. MALj, Cod I/8, fol. 19 sl. — 15. AS, Testamenta I, črka P, št. 7. — 16. MALj, Cod I/10, fol. 133 sl. — 17. MALj, Cod I/12, fol. 30' sl. in 76' sl. — 18. MALj, Cod I/19, fol. 45 sl. — 19. AS, Zapuščinski inventarji, črka M, XXXI, št. 7. — 20. AS, Testamenta I, črka B, št. 6. — 21. MALj, Cod I/32, fol. 24'—29. — 22. AS, Zapuščinski inventarji, črka B, V, št. 22. — 23. AS, Testamenta II, črka S, št. 55.

ANALIZA NEPOSREDNE OBREMENTITVE GRUNTA V KRNICAH
V POLJANSKI DOLINI 1630

PAVLE BLAZNIK

Med številnimi ohranjenimi urbarji freisinskega loškega gospostva, ki je zajemalo v domala sklenjeni obliki celotno Selško in Poljansko dolino ter velik del Sorskega polja, je posebno dragocen tisti iz 1630, ki pa žal nima podatkov za posest na Sorskem polju.¹ V urbarju je natančno popisana vsaka kmetija z navedbo, kaj in koliko je posamezen podložnik sejal in koliko živine je redil čez zimo. Prav tako so pa dragoceni tudi podatki o podložniških obveznostih, v katerih niso zajete samo redne dajatve in tlaške obveznosti nasproti zemljiškemu gospostvu, marveč tudi obremenitve nasproti deželi, desetinskim gospodcm in cerkvi. Seveda vsi ti podatki niso pri vsaki kmetiji natančno opisani, vendar se je mogoče s pomočjo primerjave pri marsikaterem gruntu do njih dokopati. Na podlagi teh podatkov si je možno ustvariti jasno sliko o celotni neposredni obremenitvi posameznih kmetij, kar je tem bolj ilustrativno za oceno gospodarskega položaja, ker je pri mnogih kmetijah omenjena tudi vsota, ki jo je podložnik položil ob nakupu posesti. Spričo bogate vsebine je bil urbar deležen objav v izvlečku.² S pritegnitvijo podatkov iz drugih dveh natančno sestavljenih urbarjev — iz 1501³ in iz 1754⁴ — je možno ugotoviti, ali in koliko se je obremenitev menjala v teku stoletij.

Iz množice kmetij sem izbral za analizo prvi v Krnicah v žirovski župi omenjeni grunt; kmetijo je malo pred 1630 kupil — vsekakor od nekega loškega podložnika — Gregor Jurjočič za 530 ogrskih dukatov (f. 32), kar je znašalo 740 renskih goldinarjev, v katerih so v urbarju sicer popisane posamezne obveznosti.

1. Osnovne obveznosti nasproti loškemu gospostvu so bile dvojne: dajatve in tlaka.

letni davek (iarlich steur)	63 soldov	(= 39,4 krc.)
prispevek za sirnice (sbaigelt)	32 soldov	(= 20 krc.)
županov račun	80 soldov	(= 50 krc.)
ob poklonu še	10 soldov	(= 6,25 krc.)
petelin, mera (helm) ovsa, pogača. ⁵		

Podatki kažejo, da ustrežata prvi dve datjvi iz 1501 urbarščini iz 1630.

Višina dajatev je od 1501 do 1630 nekoliko narasla, tako urbarščina od 59,4 krc. na 1 gld. 12 krc. (= 72 krc.), podobno županov račun, če upoštevamo, da je bil helm ovsa v urbarju 1630 ocenjen na 7,5 krc. (f. 98); na novo je bila pa vpeljana tintnina. Seveda je

a) *Dajatve.* Po urbarialnih navedbah je plačal Jurjočič 1630 gospostvu v celoti 7 gld. 39 krc. (f. 32). V tej vsoti je zajet tudi davek, ki je pripadal deželi, a ga je od podložnika pobiralo zemljiško gospostvo. Natančno je v urbarju ustrezna vsota razdeljena le pri prvem podložniku v vsaki župi. Če računamo, da so dajatve pri obravnavanem podložniku glede na višino razdeljene podobno kot pri prvem kmetu v žirovski župi, ki je v celoti plačal skoraj enako vsoto (7 gld. 43 1/2 krc.), so odpadle od zgornje vsote na loško gospostvo naslednje dajatve:

urbarščina (vrbars zünneß) 1 gld. 12 krc.

županov račun (suppanraittung) 1 gld. 10 krc.

tintnina (calamar gelt) 12 krc.

Vsaka štiri leta je podložnika bremenil poklon (poklan, habergelt) v višini 10 krc. (f. 18). Mimo tega je dajal ob postu po pet jajc, županu posebej letno po eno kokoš, ob proščenju po en obrok, sodinu pa pol mere (helm = 3/4 messla, tj. ca. 15 1⁵ ovsa v vrednosti ca. 3,75 krc. (f. 98)⁶ in malenkost (buschl) ovsa (f. 67, 67').

Od kmetije je torej zemljiško gospostvo prejelo v celoti na račun dajatev mimo drobnih prispevkov v naravi povprečno po 2 gld. 36 1/2 krc.

Primerjava z dajtvami, ki so bremenile prvega podložnika v Krnicah 1501, kaže določene razlike. Denarne dajatve je podložnik takrat odplačeval v soldih; razmerje med soldom in krajcarjem je v urbarju 1515, v katerem so vpisane pri vsakem podložniku dajatve v obeh vrstah denarja, označeno v relaciji 8 : 5.⁷ Leta 1501 so prvega v urbarju v Krnicah omenjenega kmeta bremenile naslednje dajatve:

treba pri tem upoštevati, da je od 1501 do 1630 kupna moč denarja padla in da se dajatve zemljiškemu gospostvu po vrednosti torej niso bistveno spremenile. To stanje je razvidno zlasti ob primerjavi višine dajatev v žitu; del podložnikov v Poljanski dolini je namreč oddajal gospostvu tudi določene količine žita, ki ga je bilo sicer 1630 možno od-

kupiti z denarjem; primerjava podatkov iz 1501 s tistimi iz 1630 kaže na izredno kontinuiteto teh dajatev tako glede na vrsto kot tudi na njegovo količino.

Še manj sprememb je bilo v naslednjih desetletjih. Po podatkih iz rektifikacijskih aktov je dajal prvi kmet v Krnicah zemljiškemu gospodarstvu na račun dajatev:

činž 1 gld. 2 krc.

županov račun 1 gld. 10 krc.

tintnina 12 krc.⁹

Po podatku na drugem mestu je dajal 1754 ta kmet na županov račun 1 gld. 25 krc. Posebej je prispeval za župana letno po pet jaje in petelina, za sodina pa pol mernika ovsa in ajde ter poldrug funt prediva.¹⁰ Primerjava teh navedb s tistimi iz 1630 ne kaže nikakega bistvenega odklona.

b) Glavno tlaško opravilo je bilo prevažanje sladkih in drugih vin za škofa in za potrebe loškega gradu. V sklopu redne tlake so podložniki v žirovski župi sekali drevje za pripravo drv po Breznem brdu in debela spravljali do vode. Pomagali so pri žganju apna, čistili so jarke pri grajskih travnikih, po potrebi so pomagali pri delih na gradu in mlinih, dostavljali so škodle z Žirovskega vrha, popravljali so ceste ob poplavih ter vzdrževali tri mostove (1630, f. 67', 68).

Primerjava z dolžnostmi iz 1501 kaže, da so se v bistvu obdržale vse stare obveznosti. Tem se je pridružila še nova — tvorjenje sladkih vin za škofovo potrebo. Prav ta obveznost je pa veljala 1501 za najhujšo in je takrat zadevala samo bitenjske podložnike.¹¹ Ker so se pa v teku prve polovice 17. stoletja Bitenjem priključili še podložniki iz žirovske, hlevnovrške, hotaveljske, poljanske, javorske in godeške župe,¹² je bila spričo zelo številnih obveznikov ob nespremenjenih potrebah ostrina v veliki meri odbita.

Iz urbarialnih podatkov v žirovski župi 1630 je možno dognati tedanja ocenitev tlaške obveznosti našega primera v denarju. Podložnik Jurjočič se je podobno kot že prej njegovi starši pogodil z gozdarjem glede delnega odkupa od tlake; gozdarju je dajal v ta namen letno 1 helm žita. Če računamo, da je oddajal pšenico, bi nesla ta vrednost nekako 22 1/2 krc. (urb. f. 98). Omenjeni odkup ni zajemal prevoza žita. Toda tudi to dolžnost moremo oceniti z denarjem. V Breznici (žirovska župa) se je namreč podložnik Jernej Strel 1630 odkupil od te tlake s 40 krc., medtem ko je prejšnja leta dajal v ta namen po 30 krc. (f. 35'). V celoti računano se je bilo torej možno odkupiti tlake za nekako 52 1/2 krc. do 62 1/2 krc. (= 1 gld. 2 1/2 krc.).

Tlaška obveznost se je pa kmalu po 1630 bistveno spremenila. Zemljiški gospod si je namreč hotel prav na tej osnovi temeljito

dvigniti denarno rento, zaradi česar je prišlo do pravde s podložniki, ki je trajala trideset let. Po raznih preobratih je zemljiški gospod pravdo dobil. L. 1652 je bilo določeno, da sme zahtevati od vsakega grunta poprečno po 4 gld. robotnine.¹³ Iz rektifikacijskih aktov je razvidno, da je 1754 naslednik podložnika Jurjočiča plačeval na račun robotnine 3 gld. 45 krc.¹⁴

Medtem ko je bil Jurjočič 1630 obremenjen nasproti zemljiškemu gospodarstvu, upoštevajoč dajatve in tlako, z nekako 3 gld. 29 krc. do 3 gld. 39 krc. in nekaj drobnimi prispevki v naravi, je sredi 18. stol. to vsoto presegala sama robotnina.

2. Desetina je v Poljanski dolini le deloma pripadala loškemu gospodarstvu. Podložnik Jurjočič je dajal 2/3 desetine dedičem znanega loškega trgovca Lukančiča, 1/3 desetine pa je pobiralo loško gospodarstvo. Vrednost te dajatve moremo oceniti s pritegnitvijo kmetije Mihaela Kalčiča v Ledinici v žirovski župi (f. 19). Primerjava gospodarske moči obeh gruntov prikazuje naslednja razpredelnica:

	Letni posevki	
	Kalčič	Jurjočič
pšenice	2 helma	1 helm
rži	3 helme	3 helme
ječmena	1 helm	—
ajde	8 helmov	4 helme
ovsa	6 helmov	16 helmov
mešanega žita (pšenice, ječmena, ovsa)	4 helme	—
prosa	3 rigle	—
lanu	2 helma	2 do 3 helme

Živina, ki sta jo redili kmetiji čez zimo

govedo	10	18
konji	—	2
ovce	5	—

Kmetiji sta bili torej razmeroma precej blizu po gospodarski moči. Kalčičev grunt je bil malo močnejši glede posevkov, toda Jurjočičeva huba ga je dokaj prekašala po živini. Ta položaj nakazuje tudi vsota 7 gld. 16 krc., ki jo je Kalčič oddajal gospodarstvu in ki nekoliko odstopa od tiste, ki jo je odplačeval Jurjočič (7 gld. 39 krc.).

Kalčič 1630 ni oddajal desetine v naravi, marveč je plačal tedaj v ta namen — po vsej verjetnosti kot pavšal — 7 gld. Glede na primerjavo ne bomo torej mnogo pogrešili, če ocenimo desetino Jurjočičeve kmetije vsaj na 7 gld., od česar bi torej odpadlo na loško gospodarstvo nekako 2 gld. 20 krc.

Po podatku iz 1754 je dajal tedaj prvi kmet v Krnicah na račun desetine 4 mernike rži, 15 mernikov ovsa in ajde, 1 1/2 funta prediva in 1 petelina.¹⁵

3. Vse podložnike je obremenjevala tudi dežela. Od 1516 dalje, ko je bila delna preva-

litev *davka* na podložnike pravno dokončno priznana, so dežele odobravale leto za letom njegovo višino bodisi globalno bodisi po določnem količniku glede na imenjsko rento. Višina davka se je torej menjavala, obenem z njo pa tudi delež, ki je bremenil podložnike. Leta 1576 se je na Kranjskem ustalil količnik poltretje rente. Na ta račun so podložniki plačevali davek, mimo njega od 1608 dalje goldinar na grunt, od leta 1616 naprej pa še novo naklado v višini 45 krc.¹⁶ Pobiranje deželnih davkov je bilo prepuščeno zemljiškim gospostvom, ki so pobrano vsoto več ali manj v redu odvajala dalje.

Medtem ko je plačevanje hišnega goldinarja in nove naklade po loškem gospostvu enako bremenilo vse gruntarje, je bil davek v ožjem smislu besede različen. Pri prvem podložniku v žirovski župi je znašal 3 gld. 20 krc. Ker je Jurjočič plačal 1630 gospostvu skoraj enako vsoto kot ta, moremo davek v tej višini pripisati tudi njemu. Tako bi torej Jurjočič plačeval v celoti na račun deželnega davka 5 gld. 5 krc. Do srede 18. stoletja se je tej vsoti pridružila še kontribucija v višini 6 gld.¹⁷

4. Končno je podložnike bremenila tudi obveznost do *cerkve*. Podložnik Jurjočič je spadal pod žirovsko župnijo. Ondotnemu župniku je moral dajati vrsto raznih naturalij. Urbar omenja na prvem mestu žito, ki so ga podložniki oddajali po meri (maß); ta je obsegala tretjino ljubljanske (f. 66'). Če računamo, da je ljubljanski mernik držal 27 litrov,¹⁸ je obsegala ta mera 9 litrov. Bila je torej dosti manjša od loškega mesla (ca. 20 l) oziroma loškega helma (ca. 15 l).¹⁹ Jurjočič je oddajal župniku po eno mero pšenice, eno mero rži in eno mero ovsa. Po podatku v urbarju je bil mesl pšenice ocenjen s 30 krc., rži z 20, ovsa pa z 10 krc. (f. 98); vrednost oddanega žita je torej znašala v celoti nekako 27 krc. Mimo žita je dajal še letno po en

sir in volno ene ovce. Podložniki po ravninskem delu župnije so morali prispevati še po pol peljava sena in en peljaj drv. Iz urbarja ni razvidno, ali je ta dolžnost bremenila tudi Jurjočiča.

Tudi cerkovniku v Žireh je Jurjočič dajal pšenico, rž in oves in sicer po eno skledo, iz kakršne je jedla družina; sedem takih skled je držalo nekaj več kot dva helma.²⁰ Če računamo, da je skleda držala okrog 5 l, bi znašala vrednost tega žita nekako 16 krc. (pšenica 7,5, rž 5, oves 2,5 krc.).

Cerkovniku podružnične cerkve sv. Ahaca v Krnicah so ondotni podložniki dajali različne dajatve. Iz urbarja ni točno razvidno, v katero skupino je sodil Jurjočič. Deloma so prispevali po 1 mero (helben) pšenice (= 22,5 krc.), 1 mero mešanega žita (= okoli 18,5 krc.), dva pšenična hleba, en sir in volno ene ovce. Nekateri so dajali namesto pšenice drugo žito, drugi spet žita v celoti le eno mero poleg kruha, sira in volne. Vrednost žita je ocenjena nekako med 18,5 in 41 krc. (f. 31,' 66,' 67).

Vsi podložniki v žirovski župi so morali po potrebi opravljati tlako tako pri župni kot pri podružnični cerkvi in mežnarjih ter paziti, da so ostala poslopja v dobrem stanju (f. 68).

Kolikor je mogoče izraziti dajatve cerkvi v denarni vrednosti, je bil torej Jurjočič v celoti obremenjen nekako z 1 gld. 1,5 krc. do 1 gld. 24 krc. brez ozira na drobne dajatve, ki jim je težko določiti denarno vrednost.

V letu 1754 je znašala bera za župnika in cerkovnika v celoti 1/2 mernika pšenice in zdroba, 11/16 mernika rži, 7/8 mernika ovsa in ajde, 1 funt prediva, 2 sira, 1 peljaj drv ter pol mernika pšenice za obrok hrane.²¹

Če povzamemo nadrobno obravnavane obveznosti iz 1630, je bil Jurjočič tedaj obremenjen nekako takole:

1. Dajatve, tlaka (loškemu gospostvu)	3 gld. 29 krc. do 3 gld. 39 krc.
(in nekaj drobnih prispevkov v naravi)	
2. Desetina (od tega 1/3 loškemu gospostvu)	7 gld.
3. Deželni davek	5 gld. 5 krc.
4. Dajatve cerkvi	1 gld. 1,5 krc. do 1 gld. 24 krc.
(in nekaj drobnih prispevkov v naravi)	
Skupaj	16 gld. 35,5 krc. do 17 gld. 8 krc.

Kot je razvidno iz povzetka, je bila najhujša obremenitev desetina, sledil ji je deželni davek, ki je močno presegel dajatvene in tlaške obveznosti nasproti gospostvu, pa tudi dajatve cerkvi niso bile neznatne.

Če vemo, da je bila Jurjočičeva kmetija kupljena za 740 gld., je njena celotna neposredna obremenitev brez upoštevanja drobnih dajatev v naravi in tržnih cen žita znašala letno 2,16 do 2,29 % celotne kupne vsote.

OPOMBE

1. Urbar mi je dal na razpolago lastnik akad. prof. dr. Milko Kos, ki se mu za prijaznost tudi na tem mestu iskreno zahvaljujem. Urbar sodi v zbirko arhivalij, ki jih je Fr. Kos kupil kot makulaturen papir od goriškega trgovca Nardinija in tako rešil nadvse dragoceno gradivo za zgodovino loškega gospostva (Fr. Kos, Nekaj za zgodovino Škofje Loke in njenega okraja, LZ VII/1887, str. 379—380; Fr. Kos, Doneski k zgo-

dovini Škofje Loke in njenega okraja 1894, str. IV—V). — 2. Fr. Kos, Loško gospostvo l. 1630, IMK 7/1897, str. 89-96, 123—130; M. Kos, Zemljiške razmere po Selški dolini leta 1630, Carniola, N. v. 2/1911, str. 46-51, 260—286. — 3. P. Blaznik, Urbarji freisinške škofije, SAZU 1963, str. 288—366. — 4. Arhiv Slovenije (AS), RDA-G, fasc. 2/2. — 5. P. Blaznik, Urbarji, o. d., str. 92, 95. — 6. Žito sem v članku obračunaval na podlagi pavšalnih cen, ki jih navaja urbar iz 1630. Cene je postavil zemljiški gospod za podložnike po Poljanski dolini, ki so mogli z denarjem nadomestiti oddajo določenih količin žita. Ker so se cene žitu močno spreminjale iz leta v leto (1626 je npr. veljal ljubljanski mernik pšenice v Ljubljani 56 krc., 1627 45 krc., 1630 v Višnji gori 80 krc., 1632 pa 60 krc.) — po izpisih dr. S. Vilfana, ki se mu za podatke lepo zahvaljujem — je točnejši obračun nemogoč, vse pa

kaže, da so tržne cene žita presegale pavšalno ocenitev v urbarju. — 7. P. Blaznik, Urbarji, o. d., str. 100. — 8. P. Blaznik, Urbarji, o. d., str. 109, 295, 297. — 9. AS, RDA-G, fasc. 2/2, št. 9, izvleček iz urbarja s. d. — 10. AS, Bek. Tab. 2, knjiga 6. — 11. P. Blaznik, Urbarji, o. d., str. 114. — 12. AS, GrA II., Prošnje in pritožbe, str. 263, 270, 311. — 13. P. Blaznik, Kolonizacija in kmetško podložništvo na Sorškem polju, SAZU 1, Razprave 2, Ljubljana 1953, str. 226—230. — 14. AS, RDA-G, fasc. 2/2. — 15. AS, Bek. Tab. 2, knjiga 6. — 16. S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, str. 316—318. — 17. AS, RDA-G, fasc. 2/2, št. 43. — 18. S. Vilfan, Prispevek k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, ZČ 8/1954, str. 84. — 19. P. Blaznik, Urbarji, o. d., str. 92, 95. — 20. Fr. Kos, Zgodovinski pobirki iz loškega okraja, IMK 2, 1892, str. 24. — 21. AS, Bek. Tab. 2, knjiga 6.

NAČRTI ZA USTANOVITEV DRŽAVNEGA ARHIVA V LJUBLJANI PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

JOZE ZONTAR

Arhivi, ki bi sprejemali predvsem gradivo državnih organov v deželah, so bili do 90. let preteklega stoletja še zelo redki. Običajno so prevzemali deželni arhivi tudi tako gradivo. Tedaj pa so po dvajsetletnem presledku ponovno sprožili vprašanje državne arhivske službe. Leta 1894 je namreč gornji dom (Herrenhaus) dunajskega parlamenta na pobudo Centralne komisije za preučitev in ohranitev umetnostnih in zgodovinskih spomenikov sprejel sklep, naj se poskrbi za tako organizacijo državnih arhivov, ki bo v skladu s potrebami znanosti in arhivske tehnike. S tem sklepom so tudi ustanovili pri ministrstvu za notranje zadeve na Dunaju arhivski svet z nalogo, da vodi državno arhivsko službo, in postavili načela glede kadrov v državnih arhivih, da bi se na ta način zagotovila v njih primerna strokovna raven. Omenjeni sklep je prvi predpis v Avstriji, ki je urejal skrb za arhive izključno s stališča njihovega pomena za znanost; s splošnim arhivskim zakonom pa v parlamentu pred letom 1918 niso uspeli prodreti.¹

Arhivski svet je začel poleg vprašanj notranje organizacije arhivov skrbeti tudi za sistematično ustanavljanje državnih arhivov, to je arhivov, ki bi zbirali gradivo državnih organov; druge provenience naj bi prevzemali le v primeru, če bi šlo za ogroženo gradivo. Spočetka so obstajali še načrti državnih arhivov po resorih. Tako se je na primer pravosodno ministrstvo sredi 90. let preteklega stoletja lotilo evidentiranja starejših fondov pri sodiščih. Nameravali so postopoma združiti tako gradivo v posebnih zgodovinskih sodnih arhivih. Kmalu pa so načrte o takih arhivih opustili.² Z ustanavljanjem državnih arhivov so bili položeni temelji dvotirnosti arhivske službe v Avstriji.

Leta 1904 so bili v petih avstrijskih deželah organizirani državni arhivi, to je komaj v eni tretjini vseh dežel. Zato je začel tedaj arhivski svet na Dunaju, ki se mu je kasneje (leta 1912) razširilo delovno področje tudi na nedržavne provenience, akcijo za pospešeno ustanavljanje državnih arhivov, v katerih naj bi koncentrirali vse državno gradivo (tudi za nižje stopnje in sodišča) in to ne glede na to, ali so v posameznih deželah obstajali deželni arhivi ali ne. Sodili so namreč, da deželni arhivi slej ko prej ne bodo zmogli več prevzemati gradiva državnih organov iz zadnjih obdobj, zlasti še, ker je količina gradiva stalno naraščala, kaj šele gradivo, ki bi nastalo v bodoče. Tako ni mogel na primer štajerski

deželni arhiv že pred nekaj leti več prevzeti sodnih spisov. V prvi vrsti naj bi po mnenju dunajskega univerzitetnega profesorja Ozvalda Redlicha, ki je bil vodilna osebnost v arhivskem svetu, ustanovili državne arhive v Gradcu, Ljubljani, Trstu, Dubrovniku in Černovicah, ker da v teh deželah sploh ni deželnih arhivov, ali pa le-ti niso mogli več prevzemati novega gradiva, obstajali pa so bogati in pomembni državni arhivski zakladi. Do tedaj je arhivski svet že nekajkrat priporočil ustanovitev državnih arhivov v Gradcu, Dubrovniku in Černovicah.³

O načrtih arhivskega sveta je na podlagi Redlichove študije *Das Archivwesen in Österreich* poročal v *Laibacher Zeitung* Franc Komatar. Menil je, naj bi tudi v Ljubljani osnovali pri deželni vladi arhiv, ker da ljubljanski deželni arhiv v obstoječem stanju ni prikladen, da bi še nadalje prevzemal arhivsko gradivo državnega izvora. To je utemeljeval s tem, da se v deželnem arhivu gradivo ne ureja, da ni shranjeno varno pred vlomom in požarom in da nima več na voljo prostora za uskladiščenje.⁴

Na seji dne 28. marca 1908 je dal arhivski svet na Dunaju neposredno pobudo, da bi se ustanovil državni arhiv tudi v Ljubljani. Za mnenje o ustanovitvi so naprosili graškega profesorja Antona Kaspretja, ki je služboval do leta 1896 na gimnaziji v Ljubljani in nekajkrat priložnostno sodeloval tudi pri delih v tamkajšnjem deželnem arhivu, bil pa je tudi urednik *Mittheilungen des Musealvereines für Krain*,⁵ ter deželnega arhivarja Avgusta Jakscha iz Celovca.

Kaspret je priporočil, naj bi na Kranjskem zbrali državne arhivalije v centralnem arhivu z namenom, da bi jih strokovno usposobljene osebe uredile. Menil je, da bodo na ta način zajeli nove neznane vire in omogočili podrobno preučitev zgodovine Kranjske in sosednih jadranskih dežel.

Ustanovitev državnega arhiva v Ljubljani je pozdravil tudi Jaksch toliko bolj, ker so skoraj v vseh deželnih glavnih mestih že obstajali bolj ali manj razviti deželni arhivi. Imel pa je nekaj načelnih pripomb, ki so izvirale iz bojazni, da ne bi imela ustanovitev ljubljanskega državnega arhiva posledic za deželni arhiv v Celovcu. Menil je, da bi morali v vsakem posameznem primeru pretehtati predvideni obseg deželnega in državnega arhiva. Kolikor bi bili fondi vsakega izmed njih tako obsežni, da bi se izplačali dve ločeni upravi, kot npr. v Innsbrucku, Gradcu ali

Salzburgu, naj bi delovala oba arhiva drug poleg drugega. V nasprotnem primeru pa naj bi manj obsežne fonde priključili obsežnejšim; kjer bi prevladovalo deželno gradivo, naj bi bil deželni arhivar višji uradnik, državni arhivar pa temu podrejen in obratno. Tako naj bi bila po njegovem ustanovitev lastnega državnega arhiva v Celovcu odveč, ker je bilo državno gradivo, ki ga je prevzel deželni arhiv, v manjšini, v primerjavi z gradivom dežele in gradivom Zgodovinskega društva. Kolikor pa naj bi prevzel deželni arhiv gradivo, shranjeno pri deželni vladi in nastalo do leta 1849, pa bi morali dodeliti deželnemu arhivarju v pomoč državnega uradnika. Glede fondov, ki naj bi jih zbiral državni arhiv v Ljubljani, je bil Jaksch mnenja, da bi jih bilo treba vsekakor omejiti na Kranjsko. Vobče bi bilo treba postaviti načelo, naj bi združeval državni arhiv le tisto gradivo, ki se je nanašalo na zadevno deželo. Izjemo bi dopustili le pri zgodovinsko nastalih arhivih nekdanjih centralnih gubernijev za Prednjo Avstrijo v Innsbrucku in za Notranjo Avstrijo v Gradcu; ne bi pa smeli ponovno ustvarjati umetnih centralnih arhivov in na ta način oropati posamezne dežele njihovih državnih arhivalij, češ, da so najbolj poklicani uporabniki arhivalij tam, kjer so arhivalije nastale. Po vsej verjetnosti je imel Jaksch v mislih na Koroško se nanašajoči del gradiva ilirskega gubernija, ki je imel sedež v Ljubljani, pa so to gradivo že pred časom prepepljali v Celovec in se je hranilo pri tamkajšnji deželni vladi.

Dne 26. junija 1909 je arhivski svet na Dunaju ponovno obravnaval vprašanje državnega arhiva v Ljubljani ter priporočil, da ga ustanovijo in mu dodelijo potrebno znanstveno izšolano osebje. Član sveta in profesor na dunajski univerzi Avgust Fournier je kot poročevalec menil, da je na voljo za ta arhiv zadostna količina arhivskega gradiva (okoli 7.000 fasciklov). Na splošno je še pripomnil, da postaja z napredujočim preučevanjem zgodovine državne uprave ustanovitev arhivov pri vladah v posameznih deželah vedno bolj pereča.

Ministrstvo za notranje zadeve je posredovalo predlog arhivskega sveta deželnemu predsedstvu v Ljubljani v naročilom, da ga nadrobno preuči ter da preišče možnosti, kako bi ga uresničili.⁶ V ta namen je bilo treba najprej rešiti naslednji vprašanji: katero gradivo bi združili v predvidenem arhivu in kje naj bi imel arhiv potrebne skladiščne prostore.

Po Kaspretovem mnenju bi prišli za državni arhiv v Ljubljani v poštev starejši spisi, skupaj z repertoriji, protokoli in indeksi (1747—1849, posamični spisi so bili tudi starejši), ki so

jih hranili pri deželni vladi, mape in načrti kanalov, cest, zgradb in podobnega ter aktovno gradivo ukinjene gradbene direkcije v Ljubljani (okoli 1800—1860), Terezijin kataster, imenjske knjige od 1539 dalje, knjige normalij, zapisniki sodnega zbora mesta Ljubljane 1784 do 1802, zapisniki sodnega zbora združenega deželnega sodišča za Koroško in Kranjsko v Ljubljani 1768—1807 ter zapuščinski inventarji 1544—1813 iz registrature deželne deske in deželnega sodišča v Ljubljani. Nadalje so prihajali po Kaspretovem mnenju v poštev tudi spisi o upravi državnih posestev in gospošte v Kranjskem iz let 1780 do 1840 pri finančni direkciji v Ljubljani ter nekako 15 fasciklov spisov gospodstva Loka od 17. stoletja dalje, ki jih je ugotovil pri direkciji gozdov in domen v Gorici, ko je potoval tja zaradi svojih raziskav. To pa je bil le ostanek starega loškega arhiva, ker so vse preostalo gradivo pred leti prodali nekemu goriškemu trgovcu kot odpadni papir. Registrature okrožnega sodišča v Novem mestu, za katero je slišal, da ima številne stare knjige in spise, ter registratur okrajnih sodišč in okrajnih glavarstev Kaspret ni podrobneje poznal, predlagal pa je, da bi jih pregledali.⁷

Na podlagi poizvedb je deželno predsedstvo v Ljubljani ugotovilo, da okrožno sodišče v Novem mestu nima starejšega gradiva, ker je bilo ustanovljeno šele leta 1850, da je najti pri vseh okrajnih sodiščih staro zemljiško knjigo, pri nekaterih pa tudi protokole in spise iz prve polovice 19. stoletja (slednji so bili po večini zapuščinske zadeve), deloma pa tudi še starejše, od okrajnih glavarstev pa so imeli starejše gradivo v Črnomlju, Ljubljani, Novem mestu, Postojni in Radovljici. Pri drugih okrajnih glavarstvih je pričenjalo gradivo z letom 1850 ali pa so bili ponekod tudi že starejši letniki po 1850 škartirani ali pa so obstajali iz tega časa le posamezni akti. Končno je seznam fondov, ki so prihajali v poštev za prevzem v državni arhiv v Ljubljani, dopolnil še arhivski svet, in sicer z gradivom rudniške direkcije v Idriji, o katerem so na Dunaju vedeli le toliko, da je nameščeno v več sobah, ter na podlagi poznejšega Kaspretovega sporočila še s starejšim gradivom uprave gozdov in domen v Kostanjevici.

Skupno je po teh poizvedbah obsegalo gradivo, ki naj bi ga predvidoma zbral državni arhiv v Ljubljani, nad 10.000 fasciklov, nad 3.000 knjig in nad 1.000 kosov kart in načrtov.⁸

Posebej se je pojavilo še vprašanje razmerja med državnim in deželnim arhivom. Za vicedomski arhiv, ki je bil shranjen v arhivu pri muzeju in je ostal tudi po letu 1873 last države, so predvidevali, da se vključi v državni arhiv. V svojem poročilu je

Kaspret opozoril tudi na stari stanovski arhiv, ki da je bil prvotno primerno urejen, pred več leti pa mu je nepoklicana roka — mislil je na kustosa Müllnerja — povečini ureditev porušila in gradivo na novo »uredila«, tako da so nosili tedaj številni fascikli povsem pravilno oznako »miscellanea«, kakor se je izrazil Kaspret. Fournier je priporočil arhivskemu svetu, naj bi kolikor mogoče točno ločili pristojnost državnega in deželnega arhiva.⁹

Deželno predsedstvo v Ljubljani se je 10. septembra 1910 obrnilo na deželni odbor z vprašanjem, ali bi bil pripravljen odstopiti državnemu arhivu poleg vicedomskega arhiva, ki mu je bil izročen le v začasno hrambo, tudi druge arhivske fonde, predvsem stari stanovski arhiv; na ta način bi bilo namreč mogoče osnovati dejanski centralni arhiv za Kranjsko. Deželni odbor je odločno nasprotoval temu, da bi odstopili državnemu arhivu gradivo, ki se je zbralo v deželnem oziroma muzejskem arhivu, češ, da je dežela prispevala znatne vsote za prostor, v katerem so gradivo hranili, in za urejanje gradiva, da so pričeli z dokončnim urejevanjem gradiva in bi njegova izročitev zavrla to delo za vrsto let, in tudi slabo vplivala na delovno vneto uslužbencev muzeja ter da bi se z združitvijo disparatnih elementov v centrali izgubila individualnost gradiva. Nasprotoval je tudi vrnitvi vicedomskega arhiva, češ, da pripada deželi. Po njegovem, sicer zmožnem mnenju, naj bi bil vicedomski urad pravni predhodnik deželnega odbora, vicedom pa predhodnik deželnega glavarja. Razen tega je opozoril deželni odbor, da je nosila stroške za urejevanje vicedomskega arhiva dežela in da je v Gradcu državni arhiv, ki je bil ustanovljen leta 1905, pustil deželnemu arhivu vse gradivo države, ki ga je do tedaj prevzel. Na podlagi tega odgovora arhivski svet ni računal več na združitve vseh arhivalij na Kranjskem v en arhiv, pač pa je vztrajal, da deželni arhiv vrne arhiv vicedoma.¹⁰

Drugo vprašanje se je nanašalo na prostore, potrebne za uskladiščenje gradiva. Finančna direkcija v Ljubljani ni mogla najti ustreznih prostorov v državnih poslepih v Ljubljani, ker so vse potrebovali za upravne namene, pač pa je računala z možnostjo, da bi prišli do potrebnih prostorov za arhiv v predvidenem prizidku poslopja okrajnega glavarstva v Ljubljani v Hrenovi ulici. Dozidava je bila nujna zaradi nezadostnih prostorov glavarstvenega davčnega referata. Ko pa se je v začetku leta 1913 gradnja bližala zaključku, je predsedstvo finančne direkcije v Ljubljani sporočilo, da ne bo v prizidku na voljo prostorov za državni arhiv, češ, da potrebuje vse prostore davčni referat sam.¹¹

Deželno predsedstvo v Ljubljani je do tedaj odlašalo z odgovorom ministrstvu za notranje zadeve glede državnega arhiva v Ljubljani. V svojem poročilu je pozdravilo zamisel ustanovitve takega arhiva v Ljubljani, češ, da bo brez dvoma sistematično preučevanje obstoječega gradiva omogočilo še marsikatero dragoceno ugotovitev, kakor tudi, da bo mogoče zbrano gradivo na podlagi načrtnega iskanja še povečati, kljub temu, da se je marsikatero dragoceno gradivo zaradi slabo urejenih razmer v arhivski službi na Kranjskem za vedno izgubilo. Vse to delo pa more opraviti le arhiv, ki bo imel primerno vodstvo in potrebna sredstva. Pri tem je deželno predsedstvo poudarilo, da so dala zgodovinska preučevanja in s tem neposredno povezana urejevanja starih virov, ki so ga opravili do tedaj tako posamezniki kot tudi društva in zavodi na Kranjskem, pomembne rezultate.¹²

Na podlagi zbranih podatkov je pripravil upravni odbor arhivskega sveta v letu 1914 podrobnejši načrt za ljubljanski državni arhiv. Po tem načrtu bi potrebovali od 9 do 13 srednje velikih prostorov, glede na gradivo, ki bi ga prevzel arhiv. Sredstva, potrebna za začetek poslovanja, so predvidoma značala med 8.000 in 10.500 K (vračunane so bile nabave polic, pisarniške opreme, stroški za transport in za konservacijo gradiva). Spočetka naj bi imel arhiv strokovno izobraženega konceptnega uradnika, enega pisarniškega uradnika ter slugo, kasneje pa bi nastavili še enega konceptnega uradnika. Ob tej priliki je opozoril odbor tudi na glavni problem, to je vprašanje prostorov za arhiv, ter prosil ministrstvo, naj bi bili prostori, ki bi jih bilo treba najeti zaradi pomanjkanja v državnih stavbah, primerno veliki, suhi in varni pred pečarom.

Nadaljnja dela za uresničitev načrta, po katerem naj bi v Ljubljani ustanovili državni arhiv, pa je prekinila prva svetovna vojna. Ministrstvo za notranje zadeve je 4. aprila 1916 dostavilo načrt za državni arhiv deželnemu predsedstvu v Ljubljani s pripombo, naj mu o njem — ko bodo razmere to zopet dopuščale — predloži svoje poročilo.¹³

Z ustanovitvijo Jugoslavije leta 1918 pa se je pričelo urejevati vprašanje državnega arhiva v Ljubljani v povsem novih okoliščinah.

OPOMBE

Arhiv deželnega predsedstva v Ljubljani se hrani v Arhivu Slovenije. — I. J. Lampel, Zur Organisation der österreichischen Archive, Österreichisch-Ungarische Revue, NF 9. Bd., Wien 1890, str. 328—347; J. A. Helfert, Die Acti-

on des Herrenhauses der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder in Angelegenheit der staatlichen Archive, Mittheilungen der dritten (Archiv-) Section der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, II. Bd., 1893, str. 271 sl.; O. Redlich, Das Archivwesen in Österreich, Mittheilungen der dritten (Archiv-) Section der k. k. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. VI. Bd., Heft 1 (1904), str. 19; Mittheilungen der k. k. Zentralkommission für Denkmalpflege, III. F., 10. Bd. (1911), stolpec 93, 323; W Goldinger, Geschichte des österreichischen Archivwesens, Mittheilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Ergänzungsband V, Wien 1957, str. 36—43. — 2. Organisations-Statut des k. k. Archivrathes. Mittheilungen der dritten (Archiv-) Section der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale, IV. Bd. (1899), str. 331 sl.; O. Redlich, o. d., str. 8—9. — 3. Neuorganisation im

österreichischen Archivwesen, Mittheilungen des k. k. Archivrates, I (1914), 1 sl.; O. Redlich, o. d., str. 1—19. — 4. F. Komatar, Über die Ziele der archivalischen Tätigkeit in Krain, Laibacher Zeitung, 1904, št. 117. — 5. J. Mal, Naše Muzejsko društvo v teku sto let, Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XX (1939), str. 21; Obravnave deželnega zbora Kranjskega, zv. 30, Lj. 1889, stenogr. zap., str. 97, poročilo deželnega odbora, str. 148. — 6. Dež. predsedstvo v Lj., št. 2740/1909, pri št. 847/1916. — 7. Dež. predsedstvo v Lj., št. 2740/1909, pri št. 847/1916 (priloga: Kaspretovo poročilo). — 8. Dež. predsedstvo v Lj., št. 2740. 2889, 3007/1909, 2001/1910, pri št. 847/1916, 847/1916 (priloga). — 9. Dež. predsedstvo v Lj., št. 2740/1909, 2001/1910, pri št. 847/1916. — 10. Dež. predsedstvo v Lj., št. 2001, 2327/1910, pri št. 847/1916, 847/1916. — 11. Dež. predsedstvo v Lj., št. 2327. 2583, 2775/1910, 2971/1911, 495/1913, pri št. 847/1916. — 12. Dež. predsedstvo v Lj., št. 495/1913, pri št. 847/1916. — 13. Dež. predsedstvo v Lj., št. 847/1916.

V predzgodovino koroškega plebiscita sodijo med drugim tudi jugoslovansko-avstrijska pogajanja v prvi polovici maja 1919 po dogodkih, ki so pripeljali po 29. aprilu tega leta do znanega umika slovenske upravne in vojaške oblasti iz Koroške. V literaturi so bila ta pogajanja do sedaj (bila so v dneh od 10. do 16. maja 1919) omenjena na več mestih: predvsem je opozoriti na delo dr. Martina Wutteja »Kärntens Freiheitskampf«, Weimar 1943,² 232—234 in na spomine dr. Juliusa Deutscha »Aus Österreichs Revolution«, Wien (1921), 71—77. M. Wutte med drugim opozarja, da je jugoslovanska stran odklonila po jugoslovanskem umiku iz Koroške novo demarkacijsko črto, ki bi potekala po Karavankah in po dotedanji koroški deželni meji, ter vztrajala po nemškem umiku na demarkacijsko črto z dne 29. aprila, kar pa je bilo za nemško stran nesprejemljivo. Opozarja tudi na pripravljenost nemško-koroške strani o prepustitvi spora antanti ter na jugoslovanske pritožbe o nemških zverinstvih ob zavzetju južnega dela Koroške. Primerjava Wuttejevih navedb z overovljeno kopijo zapisnika pogajanj, ki ga hrani Arhiv Slovenije, kaže, da se je Wutte pri pisanju svoje knjige posluževal celovškega originala, ni pa se globlje spuščal v nekatera vprašanja, ki so za nas posebej zanimiva, med njimi predvsem v debato o nemško-koroškem »kompromisnem« predlogu nove demarkacijske črte. Mnogo bolj prizadet pa je Deutschev opis. Osebnije Deutschevo pisanje je toliko zanimivejše, ker je avtor skupaj z dunajsko vlado zagovarjal pred 29. aprilom ohranitev dravske demarkacijske črte z nekaterimi popravki v korist nemške strani (šlo je predvsem za tako imenovano velikovško mostišče), podal pa tudi nekaj grenkih na račun koroške nemško-nacionalne javnosti. Deutschevi spominski zapiski so zanimivi tudi za osvetlitev dogajanja, ki je privedlo do celovških pogajanj. Na kratko se je Deutsch dotaknil teh pogajanj še v knjigi spominov »Ein weiter Weg«, Zürich—Leipzig—Wien, 1960, 130—133.

Pregled dostopne dokumentacije o celovških razgovorih kaže, da je dajalo osnovni ton pogajanjem po eni strani prizadevanje nemško-koroške strani po jugoslovanskem priznanju Karavank kot demarkacijske črte do končne odločitve pariške mirovne konference, po drugi pa prizadevanje jugoslovanske delegacije po dosegih izhodiščnih položajev, kakršni so bili pred dogodki 29. aprila. Po opozorilih Juliusa Deutscha se da sklepati, da je dajala stališčem avstrijske delegacije

močan poudarek koroška nemška javnost, ki v bistvu nikakor ni hotela odstopiti od pozicij, doseženih po 29. aprilu. Udeleženci pogajanj so bili na jugoslovanski strani podpolkovnik Milan Nedić, kapetan Anton Lokar in dr. Druškovič, na avstrijski pa zastopnik zunanjega ministrstva konzul Max Hoffinger, deželni koroški poveljnik Hülgerth, zastopnik koroškega vojaškega sveta Paul Jobst in deželni upravitelj Arthur Lemisch, poleg tega pa sta imeli delegaciji še vsaka svojega zapisnikarja (prve seje se je udeležil le nemški zapisnikar).

Eno glavnih vprašanj, ki sta ju delegaciji načeli, so bili medsebojni interniranci, tako slovenski na Koroškem, kot tisti v Ljubljani (šlo je za nemško usmerjene Korošce, ki jih je jugoslovanska oblast iz varnostnih razlogov odstranila iz Koroške), razpravljali so tudi o njihovi recipročni izpustitvi ter o posebnem predlogu nemško-koroške strani za rešitev tega vprašanja; seveda pa je bila končna odločitev, posebno na jugoslovanski strani, pridržana deželnim oblastem v Ljubljani in osrednjim v Beogradu.

Ob vprašanju o dolcžitvi nove demarkacijske črte, oziroma ohranitve stare, je na pogajanjih dr. Deutsch uvodoma poudaril, da gre za začasno črto in provizorij, zato naj ostane za demarkacijsko črto tista, ki so jo dosegli Nemci po pregonu jugoslovanske (oz. slovenske) vojske iz Koroške. To svoje stališče je Deutsch podkrepil še z opozorilom, da so aprila meseca prve napadle jugoslovanske čete in s tem dale neposreden vzrok za vojaško akcijo. Deutsch je tudi podčrtal, da antanta ni nikoli določila demarkacijske črte na Koroškem, ampak je do nje prišlo po lokalnih sporazumih, ne da bi bili pri tem soudeleženi osrednji vladi v Beogradu in na Dunaju. Ob tem vprašanju je v zapisniku pogajanj zanimiva medsebojna diskusija o problematiki demarkacijske črte, pa tudi medsebojna opozorila na nekatere akcije, ki so spreminjale potek demarkacijske črte v zimskih mesecih 1918—1919.

Za stališča ob morebitni določitvi jugoslovansko-avstrijske meje v dneh razpada stare monarhije so bila na pogajanjih zanimiva izvajanja Maxa Hoffingerja, po katerih je v nasprotju z načinom medsebojnega sporazumevanja prišlo v dneh razpada do vkorakanja tuje vojske na Koroško. Kljub temu, da v prvem trenutku ni bilo nemškega odpora, je dalje razmišljal, to ne spreminja dejstva, da je šlo pri tem za nasilen vdor Jugoslovanov, demarkacijska črta pa se je formirala šele kasneje, ko je prišlo do odpora koroško-nem-

ških čet in do znane sklenitve premirja, sama določitev demarkacijske črte pa je bila po Hoffingerju pridržana lokalnim poveljnikom. Seveda je jugoslovanska stran zavračala tako interpretacijo dogajanja na južnem Koroškem ter se sklicevala na znane Wilsonove točke in na princip samoodločbe narodov. Zanimivo je bilo na pogajanjih tudi Hoffingerjevo stališče, da bi južni Korošci sicer po etnografskem principu spadali v državo Srbov, Hrvatov in Slovencev, ne morejo pa spadati v to državo na podlagi pravice do samoodločbe prizadetega prebivalstva.

Jugoslovanska delegacija je k argumentaciji zahteve po umiku avstrijsko-nemške vojske na izhodiščne pozicije z dne 29. aprila med drugim sicer priznala, da je slovenska stran prelomila premirje, vendar ne na ukaz osrednje vlade, pa tudi brez sodelovanja srbske vojske, saj so bili srbski oddelki prav v tem času odpoklicani s Koroške ter poslani proti Madžarski. Delegacija je tudi poudarjala, da je bil lokalni komandant, krivec za dogodke 29. aprila, klican na odgovornost. Neposreden vzrok za spopad konec aprila naj bi bile prošnje slovenskih kmetov za zaščito pred nemškimi diskriminacijami. — Po podatkih jugoslovanske delegacije je nemška stran po določitvi demarkacijske črte 262-krat prelomila sklenjeno premirje.

Iz predlogov, podanih na pogajanjih, je posebej vreden pozornosti predlog avstrijske strani, po katerem bi bila nemško-koroška stran pripravljena nekoliko umakniti svoje čete iz drobca južnega dela Koroške na črto, ki bi tekla od Dravograda ob Dravi do ustja potoka Borovnica (nem. Freibach) pri Apačah, od tod bi sledila črta temu potoku do deželne meje tja do Košute, v nadaljevanju

pa potekala po Karavankah do italijanskih položajev. Ob tem predlogu je Hoffinger najavil, da bi bili Avstrijci pripravljene umakniti svoje čete na področje severno od Drave in zahodno od Borovnice, izpraznjeno ozemlje bi obe strani, jugoslovanska in avstrijska, imeli za nevtralno cono, v katero pa ne bi imela vstopa jugoslovanska vojska, ampak bi skrbelo za red nemško-avstrijsko orožništvo pod poveljstvom zadostnega števila antantnih častnikov. Poleg tega bi obe sporni strani prosili za posebnega antantnega častnika, ki bi nadzoroval natančno izvajanje pogojev premirja; avstrijska uprava na tem prostoru pa bi tudi v bodoče skrbela za nadstrankarsko upravo tega področja.

Na zadnjem sestanku dne 16. maja je avstrijska delegacija razširila svoj predlog še s tem, da bi Avstrijci ne ugovarjali cmejenemu številu jugoslovanske vojske v tej nevtralni coni, vendar pa pod določenimi antantnimi pogoji, ki bi upoštevala zaščito nemškega in nemštvu prijaznega prebivalstva. Enako bi morala biti na razpolago za avstrijski civilni promet tamošnja železniška proga.

Kot je znano, se pogajanja niso sporazumno končala. Posledica tega je bil že čez tri dni sklep beogradske vlade o čimprejšnji ofenzivi na Koroško, da bi se tako obnovilo predhodno stanje, po možnosti pa zasedlo celotno slovensko območje dežele (p.r.m. Zdravko Seručar, Vojne akcije u Koruškoj 1918/19 godine, Beograd, 1950, 63). S tem trenutkom pa se je pričelo tudi novo poglavje reševanja koroškega vprašanja, ki ga vidno označuje popolna jugoslovanska zasedba južnega dela Koroške s Celovcem v znani ofenzivi v dneh od 28. maja do 4. junija 1919.

LIKOVNO ŽIVLJENJE V MARIBORU IN RAZSTAVE UMETNIKOV
MARIBORSKEGA KROGA MED OBEMA VOJNAMA

MAJA VETRIH

V izrazu in organizacijskih oblikah zavestno zaživi slovenska likovna umetnost v Mariboru šele po prvi svetovni vojni. To se lahko v prvem trenutku zdi presenetljivo. V dobi likovnega razcveta v baročni dobi na Štajerskem so se med tujci, ki so delali na tem ozemlju (in celo v likovnih šolah), že opazno uveljavili domačini. Nekaj tradicije baročnega oblikovanja, vsaj tistega za cerkvene namene, sega — zakasnelo, vendar še zmeraj vitalno — v devetnajsto stoletje (primer: Alojzijeve cerkev). Domače rezbarstvo hrani določen pomen. Vendar je ravno take vrste »vitalna zakasnelost« dokaz zakoreninjenega umetnostnega provincializma v pomenu minimalne lastne produktivnosti in velike odvisnosti od močnejših centrov in to ravno v času, ko se Maribor trgovsko in tehnično krepko razvija in mu sredi stoletja zgrajena južna železnica daje poseben pomen, ki se z desetletji še stopnjuje.

V Mariboru, prav tako kakor v nekaterih drugih slovenskih štajerskih mestih, živijo razni likovni oblikovalci dovolj daleč od Dunaja, kjer deluje neposredni in izvorni mojster F. G. Waldmüller (umrl leta 1865), ali pa deset let mlajši, gotovo mnogo manj originalni, vendar zelo kultivirani F. Amerling. Njegova učitelja sta bila T. Lawrence in H. Vernet, nedvomno je sledil tudi Ingresu. Čeprav je čisto mnogo manjši umetnik od Waldmüllerja, je v portretih dal polnovredne dokumente svojega časa ne le v živem prikazovanju, tudi v poeziji. Kakor prva tako tudi druga polovica stoletja pri nas nikakor ni brez slikarjev, ki potujejo po tem ozemlju in izdelujejo portrete meščanov (kakor npr. J. C. Vogel). Posebno mesto menda zasluži Leopold Kupelwieser, ki je bil profesor akademije na Dunaju. Vendar doslej ni znan nobeden izmed njih, ki bi mu ga po znanju in izrazni moči tudi le od daleč lahko primerjali. Domačini se zdaj med tujci kar izgubijo. Iz tega časa ima npr. nova graška galerija že vrsto spoštovanja vrednih del, medtem ko je Maribor z njimi sorazmerno prav reven.

V drugi polovici stoletja začnejo določeni avstrijsko-nemški krogi močno pritiskati na slovensko Štajersko, celo z zavestno gradnjo ekonomskih in prosvetnih centrov, namenjenih germanizaciji. To je čas, ko začenja del nemško govoreče javnosti zmeraj ostreje zahtevati, da je Maribor nemško mesto, medtem ko cerkveni arhivi nedvomno pričajo, da take pretenzije v osemnajstem stoletju še ni bilo.¹

Administrativni, kulturni, prosvetni in propagandni pritisk industrijskega in bančniškega nemštva se je krepko nadaljeval in stopnjeval v začetku dvajsetega stoletja. Okoliščine za razvijanje domače likovne dejavnosti so bile kar se da neugodne, delno zaradi že omenjenega pritiska, delno zaradi prodora krepko se razvijajočega grško-materialističnega kapitalizma in z njim povezane miselnosti, da je vsaka umetnost predvsem le nekakšen ozaljšek življenja. Taka miselnost je začela prevladovati predvsem v premožnih krogih. Ne slovenski, ne nemški likovni izobraženci niso bili nezainteresirani. V prav številnih starejših meščanskih knjižnicah je najti ambiciozne izdaje (kakor so jih imenovali) »klasikov umetnosti«. V istem obdobju, ko so se npr. nadarjeni prleški umetniki izgubljali v tujini, ker jim doma ni bilo mesta, je likovna umetnost pri Slovencih kot narodna proslavljena v reprodukcijah odigrala določeno buditeljsko vlogo: od slik Čeha Čermáka in njegovih Črnogorcev do Paje Jovanovića, od Bukovčevega slikanega gledališkega zastora pa do Vavpotičevih ilustracij k Desetemu bratu ali pravljicam Frana Milčinskega, od Smrekarjevih in tudi Podrekarjevih karikatur do Gasparijevih narodnih noš na razglednicah, ki so tudi med vojno 1914 do 1918 opazno pomagale buditi ali ohranjati slovensko narodno zavest na tem ozemlju.

Očitno je v takih okoliščinah v zavesti ljudi literarna vsebina prevladovala nad obliko. Pomembne vrednote svetovne likovne problematike se naših krajev niso dotaknile, razen kolikor so pobude prišle z jugozahoda, iz Ljubljane. Gradec, nekoč v baročni dobi zelo aktiven in poln mednarodnih spodbud, je tu odrekel. Vsa, ne samo slovenska Štajerska je živela daleč od likovnih centrov. Tako stanje naj ilustrira značilna nadrobnost. V letih pred prvo svetovno vojno je Švicar Ferdinand Hodler ponovno razstavljaval v dunajski Secesiji in si pridobil lep ugled. Hodlerjevo slikarstvo, blizu secesiji, prehaja v ekspresionizem in so ga teoretiki tega gibanja zelo cenili. Član znane graške pivovarske družine Reininghaus si je v nekaj letih omislil prav lepo zbirko Hodlerjevih del. Živel pa je pretežno na Dunaju. Na Dunaju je Hodler vplival na vrsto umetnikov, medtem ko kljub zemljepisni bližini nikakor ne na kakšnega slovenskega ali morda tudi na katerega drugega jugoslovanskega likovnika. Močnejši val ekspresionizma je menda pripeljal v Maribor šele preko Podbevška, »Treh labodov« in Delaka.

Vse opisane razmere pomagajo razumeti situacijo, ki so jo pobudniki prvih umetnostnih razstav našli v Mariboru po prvi vojni in dokončni priključitvi mesta k Jugoslaviji. Samemu osvoboditelju Maribora, generalu Maistru, in krogu njegovih sodelavcev je treba priznati, da so se takoj zavedeli dejstva, da ima Maribor kot novo obmejno in pomembno slovensko mesto, prav tako ekonomsko kakor tudi kulturno poslanstvo. Gotovo je treba v tej zvezi imenovati primorska rojaka Viktorja Cotiča in Frana Stiplovška, profesorja risanja, čba slikarja. Vsi spodbudniki pa so takrat začeli na novo, brez opaznega likovnega izročila, katerega niti so bile davno potrgane in — nujno — tudi brez vseh poskusov vzporejanja s takratnimi in že uveljavljenimi evropskimi likovniki. Takrat organiziranega »umetnostnega obrata« ni bilo, ne sloja občinstva, ki bi sistematično zbiralo slike, ne umetnostnih razstav, ne umetnostne kritike. V takih okoliščinah je bila čitno pomembna tudi umetnostno propagandna teža razstav, ki bi morale biti dovolj velike in bi morale zajeti širše plasti občinstva. Zamisel je bila: pritegniti akademsko šolane umetnike, hkrati pa jim pridružiti amaterje. Nekako istočasno z željo po razstavljanju je vzniknila ideja potrebe po organizaciji likovnih umetnikov.

Prva razstava po vojni je bila v Kazinski dvorani. Trajala je od 8. decembra 1920 do 2. januarja 1921. V odboru razstave so bili general Rudolf Maister, dr. Josip Tominšek in prof. Fran Stiplovšek. Nastopilo je 28 razstavljavcev, med njimi: Viktor Cotič, Ivan Kos, Ivan Napotnik, Josip Peteln, Oskar Pistor, Avgusta Šantel, Nande Vidmar in Ivan Žabota s 184 deli. Istega dne, ko je bila odprta razstava, so ustanovili »Klub upodabljalcev umetnikov Grohar«. Odbor so sestavljali: V. Cotič, predsednik; Ivan Karlovič Janovsky, podpredsednik; Fr. Stiplovšek, tajnik; Franc Kranjc, blagajnik; Avgusta Šantlova, odbornica, in general Rudolf Maister kot častni član. Nekateri umetniki, ki so sodelovali na tej prvi razstavi, so mnogo kasneje nadaljevali njihovo delo. Med prvimi, ki so prav do danes (z izjemo cenzure — druge svetovne vojne) stalno sodelovali v likovnem življenju Maribora, je vsekakor Ivan Kos.

Prve razstave kluba »Grohar« so bile zelo raznolične po usmerjenosti, znanju in kvaliteti. Med razstavljenimi deli so bila tudi dela ruskega emigranta Ivana Karloviča Janovskega, amaterja, ki pa je razstavljal povečini velikanske pretenciozne slike v smeri historijskega slikarstva. Med razstavljavci najdemo amaterko, aristokratko Rosmanit, ki je npr. razstavljala sladke podobe z materami in otroki, poleg pa je npr. razstavljal Pipo

(takrat Josip) Peteln, Nemeč (ki pa svojega nemštva takrat nikakor ni poudarjal), vrsto ekspresionistično občutenih lesorezov.

Propagandno je že I. razstava dosegla velik uspeh med občinstvom. Prihajalo je trumoma in živahno komentiralo dela.

Delo kluba »Grohar« je bilo zelo razgibano. Njegovi člani so ustanavljali in vodili tečaje za slikanje. Razen v Mariboru so razstavljali tudi v drugih mestih. K njim so prihajali kot gostje umetniki od drugod. V Mariboru je nastopilo npr. ljubljansko društvo »Probuda« s predavanji in razstavo.

Leta 1921 sta nastopila Fr. Stiplovšek in N. Vidmar na razstavi v Mariboru pod okriljem kluba »Grohar« (5. do 20. septembra 1921). Mariborski likovniki, organizirani v tem klubu, so razstavljali v Beogradu na Jugoslovanski umetniški razstavi, organizirani ob ženitvi kralja Aleksandra (1922). Dobili so svojo dvorano, kritika pa jim ni bila ravno naklonjena. Tu so razstavljali: Viktor Cotič, Anton Gvajc, J. K. Janovski, J. Peteln, Avgusta Šantel, Henrika Šantel in Josip Čare (pozneje navadno Tscharre). Grafična dela so prispevali V. Cotič, J. Čare in J. Peteln.

Že na razstavi »Groharja« v Mariboru (8. do 17. septembra 1922) zasledimo poleg znanih imen tudi Anteja Trstenjaka. Na tej razstavi je že čutili razlček v delih starejše in mlajše generacije.

Med mlajšimi najcmenimo predvsem Trstenjaka, Kosa in Stiplovška, izmed Nemcev

V. Cotič, Prezbiterij mariborske stolnice (1923)

pa Petelna, Baumanna in Čareja. Trstenjak sodi vsekakor med najbolj markantne osebnosti v mariborskem likovnem življenju med obema vojnama. Že takrat pa je bil znan tudi v tujini (Praga).

Ob vsej propagandni dejavnosti Maribor ni imel primernih prostorov za razstavljanje umetniških del. V oktobru 1922 je začel klub »Grohar« z akcijo za zgraditev umetniškega paviljona. V Götzovi dvorani, današnjem Unionu, je bila organizirana zabavna prireditve, katere čisti dobiček je bil namenjen izgradnji paviljona (načrt za stavbo je izdelal arhitekt Schell). Ob koncu leta 1922 je razstavljal klub »Grohar« v Ljubljani. Leta 1923 (20. maja) pa so nastopili v Mariboru »Vesnani«² na poziv tega kluba.

V društvu samem so nastali prepiri zaradi razločkov med »starim« in »novim«. Tako npr. je zastopal mladi Trstenjak pod vplivom Prage nove ideje, ki starejšim niso bile pogodu. Nasprotja so se zaostрила zaradi neko-rektnega ravnanja nekaterih članov »Groharja« s slikarjem Trstenjakom. Na izrednem občnem zboru (13. januarja 1924) nesporazumov niso mogli odstraniti, zato so nekateri člani izstopili. Mladi Trstenjak je bil v tem času izrazit in viden zastopnik novih pogledov.

Mariborski umetniki so tudi nadalje sodelovali z ljubljanskimi. Ti so kot gostje »Groharja« spet razstavljali v Mariboru, namreč »Klub mladih«,³ ki so ga med drugimi zastopali: Božidar Jakac, Tine Kos, France Kralj, Tone Kralj, Marjan Mušič, Ivan Napotnik, Damjan Serajnik, Fran Zupan in Lojze Spazzapan. Razstava je trajala od 16. aprila do 5. maja 1924. Mariborčani so dokaj slavnostno sprejeli ljubljanske tovariše.

Kot uvod v razstavo je bilo prirejeno predavanje Frana Stiplovška: »O večnem iskanju forme v umetnosti«. Isti slikar je tudi vodil po razstavi in tolmačil dela ljubljanskih umetnikov.

Leta 1924 so priredili skupno razstavo (od 28. septembra do 18. oktobra) I. Kos, Niko Pirnat in F. Stiplovšek, združeni v kratkotrajnem mariborskem »Klubu mladih«. ⁴ Kos je to leto diplomiral na praški akademiji likovnih umetnosti. Pirnat pa je bil še študent zagrebške akademije (študije je končal leta 1925 na Meštrovičevi specialki, potem se je naselil v Mariboru). Stiplovšek je v tem času izdelal znano mapo lesorezov »Stari Maribor«. Istega leta je razstavljal grafike v Hodoninu na Moravskem, kjer ga je pohvalno omenila češka strokovna kritika.

Po letu 1920 je pri slovenskih umetnikih opaziti več zanimanja za grafiko. Temelje slovenske grafike⁵ so polagali S. Šantel, H. Smrekar, Fran in Tone Kralj, B. Jakac in

Miha Maleš. Mariborčani kakor Ljubljanačani so gojili medsebojne zveze. Čeprav prve grafične razstave bratov Kraljev, Jakca in Maleša v Ljubljani nenavajanemu občinstvu niso bile razumljive in zato nespodbudne, so v Mariboru v Kazinski dvorani od 14. decembra 1924 do 6. januarja 1925. leta priredili grafično razstavo, vendar mešano z drugimi tehnikami, predvsem z akvarelom. Ta prva grafična razstava kluba »Grohar« tehnično ni bila čista, česar očitno takrat niso občutili kot pomanjkljivost. Tedaj je Maribor že imel dva umetnika, ki sta se poleg olj ukvarjala precej tudi z grafiko, Cotiča in Stiplovška. Od časa do časa so se posvetili grafiki I. Kos, A. Trstenjak in še drugi.

V letu 1925 je bil najbolj pomemben dogodek razstava Anteja Trstenjaka v Parizu. Morda je zanimivo, da je bil v tem letu Maribor z deli zastopan tudi na razstavi »Kluba mladih« v Splitu (od 29. novembra do 15. decembra 1925). Razstava je imela naslov »Slovenačko slikarstvo novije dobe«. Razstavljali so: B. Jakac, France in Tone Kralj, ki sta bila zastopana tudi s tremi skulpturami, Veno Pilon, Fran Stiplovšek, Drago in Nande Vidmar in Fran Zupan.

Znotraj kluba »Grohar« so se vrstili vse bolj številni in vse hujši spopadi. Vzroke zanje je iskati v različnih pogledih na umetnost pa tudi v materialnih okoliščinah. Višek nesporazumov je opaziti v letu 1926, ko so umetniki začeli razstavlјati zunaj kluba. Prvo tako razstavo sta priredila Viktor Cotič in Janez Mežan (10. do 20. junija 1926). Tega leta je Mežan diplomiral na zagrebški akademiji. Naslednjo razstavo so priredili V. Cotič, J. Mežan, I. Kos, N. Pirnat in Lojze Žagar (7. do 16. novembra 1926). Spočetka so naleteli na težave; magistrat je zahteval preveliko najemnino, vendar so se končno le nekako sporazumeli. Na razstavi je bilo največ risb, lesorezov, slik v olju, akvarelov in kiparskih del (slednje je prispeval N. Pirnat). V mariborskem likovnem življenju tega časa je opaziti določene spremembe; sem je šteti prodor Trstenjaka in dejstvo, da ne prevladujejo več amaterji tako kakor v prvih letih. V glavnem pa vendar vse nekako teče v mirnih vodah tradicije.

V letu 1927 zasledimo zanimivo razstavo A. Trstenjaka in N. Pirnata v Parizu. Ob koncu istega leta sta razstavlјala v Celju Mežan in Pirnat.

Zanimiv članek nam pojasni položaj likovne umetnosti v Mariboru tega časa: »Likovni umetniki in likovna umetnost v mariborski oblasti. Razvoj od prve razstave v Mariboru — Zastoj in kriza — Potrebe za bodočnost«. Podpisan je »-r«, očitno Radivoj Rehar. Članek je bil napisan »Ob desetletnici prve ini-

ciative za oblikovanje delovne skupnosti slovenskih umetnikov, slikarjev in kiparjev«. Avtor članka obravnava razvoj od prvih uspeh skupinskih nastopov do podvigov posameznikov, vzpone v začetnih letih (po letu 1920) in zastoj (okrog leta 1926). Poskuša razložiti stanje mirovanja, za katero najde opravičljive razloge, kakor splošno hudo situacijo, dobo krize in pre nagli vzpon v začetku. Ob koncu želi, »da se zopet zberejo raztresene moči za novo delo in nova ustvarjanja.« Sodba je v glavnem pravilna. V splošnem razvoju posamezniki ne zmorejo toliko, kakor organizirana celota. Tudi to je res, da je avantgardnim posameznikom v taki organizirani celoti ustvarjanje oteženo, ker so hotenja zelo raznovrstna; bolj »umirjenim« — pa nasprotno — skupni nastopi precej pomagajo.

Iz leta 1928 imamo zapisek o razstavi A. Trstenjaka (6. do 19. maja) v Unionski dvorani (Maribor), o razstavi Ludvika Vrečiča v ljubljanskem Jakopičevem paviljonu (30. septembra do 28. oktobra 1928) ter J. Mežana v Mariboru v Kazinski dvorani (1. do 16. decembra 1928).

Dne 24. novembra 1929 so odprli prvo slikarsko razstavo tega leta v Mariboru. Razstavljali so: Albert Sirk, Hinko Smrekar, Saša Šantel, Henrieta Šantel, Merčín Nowak (Lužiški Srb), France Sterle, Fran Tratnik, Jordan Komar in Kocjančič. Avtor poročila (-r, spet R. Rehar, Marib. več. 2. decembra 1929, str. 2) pravi, da »notranja organizacija ni bila dobra, ker ni bila odraz sodobne skupine niti odrejene umetniške smeri«.

V Mariboru je leta 1930 čutili nekakšno zatišje. Ker je 1926 klub »Grohar« praktično nehal obstajati, so se 1931 mariborski likovni umetniki združili v klubu »Brazda«, katerega delovanje je mogoče zasledovati od ustanovitve pa vse do začetka druge svetovne vojne. Na prvi razstavi »Brazde« je navzoče pozdravil predsednik Radivoj Rehar, nato je naprosil podžupana Rudolfa Golouha, zastopnika odsotnega pokrovitelja razstave župana dr. Franja Lipolda, da odpre razstavo. Na razstavi (6. do 19. decembra 1931) so sodelovali: Cotič, Gvajc, Jirak, Kos, Mežan, F. Ravnikar, Sirk, Trstenjak.

Med leti 1931—41 je bilo opaziti želje po združevanju zunaj »Brazde«. Leta 1933 je npr. nastopila »Petorica«: Didek, Jirak, Kos, Košir, Sirk. Taka združenja pa so ostala prehodni pojav. Umetniki, združeni v »Brazdi«, so priredili vrsto uspešnih razstav (v Murski Soboti, Celju, Ljubljani) in — kakor že omenjeno — ostali v tem društvu organizacijsko povezani vse do okupacije.

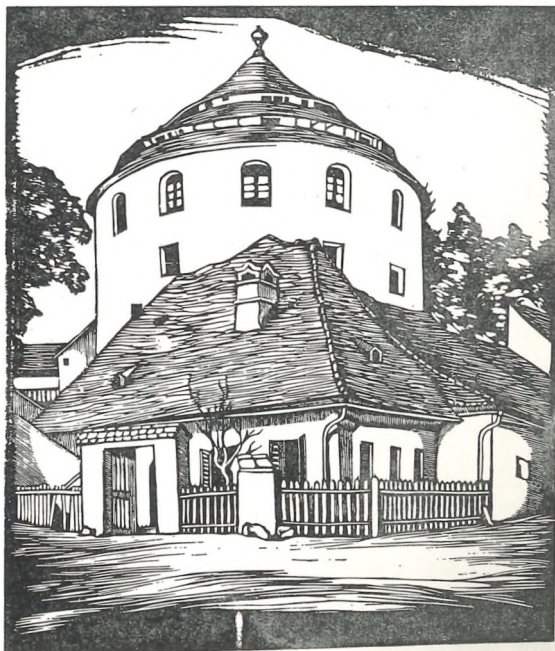
Mariborski umetniki so se uspešno uveljavili v Ljubljani in drugih mestih, bodisi s

skupinami, bodisi s samostojnimi nastopi. Različni umetniki so prihajali v tem času v Maribor razstavljat tako samostojno ali kot gostje »Brazde« (npr. Maleš, Mihelič).

Nekaj dni po otvoritvi razstave »Brazde« (9. decembra 1931) so pisali o potrebi galerije v Mariboru. Že na tej razstavi naj bi začeli kupovati dela za bodočo zbirko. Glede ustanavljanja galerije v Mariboru mnenja niso bila enotna. Nekateri kulturni delavci so krepko zagovarjali stališče, da bi bilo takoj treba začeti z zbiranjem umetnin in tako pokazati, kolikšna je umetniška raven ob severni meji Slovenije. Nasprotniki so to mnenje pobijali, češ da je v ekonomsko tako kritičnih časih zahteva po taki ustanovi v Mariboru nedvomno pretirana. Videti je, da situacija za tako ustanovo takrat še ni bila zrela (misel se je uresničila šele leta 1954).

V veliki kazinski dvorani je bila odprta 26. marca 1933 razstava »Slovenske likovne umetnosti«, prirejena pod okriljem Ljudske univerze. Njen predsednik, ing. Kukovec, je razstavo odprl. V imenu občine pa je prireditelj pozdravil podžupan, pisatelj Rudolf Golouh. Uvodno besedo je spregovoril Rihard Jakopič. Velika večina razstavljavcev, slikarjev in kiparjev, je prispela iz Ljubljane. Od umetnikov, delujočih na Štajerskem, so sodelovali I. Kos, A. Sirk, K. Jirak.

V avgustu istega leta je Franjo Baš, tedaj arhivar, v imenu Muzejskega društva organiziral razstavo stare umetnosti v okviru Mariborskega tedna v paviljonu stare likovne umetnosti. V posebnem paviljonu sodobne umetnosti (in v okviru Mariborskega tedna)

Fr. Stiplovšek, Mestni stolp v Mariboru (1927)

pa so razstavljali dela: A. Gvajc, K. Jirak, L. Kavčič, I. Kos in A. Sirk.

V decembru istega leta (od 8. do 22. decembra 1933) je bila odprta razstava že omenjene, kratkotrajne »Petorice« v terasni dvorani hotela »Orel«. Razstavljali so akademski slikarji: Z. Didek, K. Jirak, I. Kos, F. Košir, A. Sirk. »Petorica« je objavila svoj program s temile glavnimi smernicami: v sliki je treba oblikovati domačo kulturo, dcmačega človeka in domačo pokrajino. »Petorica« je izjavila, da ne bo sledila modernim izraznim smerem Zahoda. Izražala je tudi željo po tesnejši povezavi z drugimi slikarji, predvsem slovenskimi, ki so voljni prikazati našo zemljo in našega malega človeka.

Leta 1934 (od 10. do 23. decembra) so v veliki Kazinski dvorani razstavljali akademski slikarji Karel Jirak, Ivan Kos, France Košir, Albert Sirk ter akademski kipar Vladimir Stoviček.

V novembru istega leta (11. novembra 1934) je v okviru »Brazde« v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani razstavljalo šest slikarjev (okrog 120 del): Anton Gvajc (ki je poslal pretežno pokrajinske motive), Karel Jirak, Ivan Kos, (ki je pokazal najrazličnejše tehnike), France Košir (olja in akvarele), Albert Sirk in Ante Trstenjak. Pri otvoritvi so govorili zastopnik Narodne galerije, konservator dr. France Stelè, predstavnik »Brazde« akad. slikar Karel Jirak in prosvetni šef Josip Breznik, ki je zastopal pokrovitelja razstave podbana dr. Pirkmajerja (obvestilo je izšlo brez podpisa v časopisu Slovenski narod, 12. novembra 1934, str. 3). O razstavi je zapisal Karel Dobida:⁶ »Če odštejemo Koširja in Trstenjaka, ki dajeta razstavi krepak poudarek, se zdi, da nam »Brazda« zaenkrat nudi le blede in morda tudi nepopolno sliko slovenskega umetniškega ustvarjanja ob Dravi«.

O isti razstavi je zapisal prof. France Stelè:⁷ »Ime si je ta skupina izbrala očitno po propagandnem imenu zagrebške »Zemlje«, katere ideal pa se javlja samo v delu K. Jiraka, drugače pa je ta družba tako po kakovosti kakor po umetniški usmerjenosti močno različna. Po kakovosti daleč presega druge Anton Trstenjak, ki je med njimi edini Evropejec...«.

V marcu leta 1935 je razstavljal klub »Brazda« v Celju. Takrat je zapisal Radivoj Rehar:⁸ »Slovenski Štajer ni imel središča, ki bi bilo omogočilo koncentrični razvoj slovenske likovne umetnosti, zato tudi ni imel nobenega kluba likovnih umetnikov ali podobne organizacije. Kar je dala naša pokrajina likovnih umetnikov, so delali več drugod kakor doma« (misli na čas pred letom 1920 — op. p.). Razstavljali so: Anton Gvajc, Karel

Jirak, Franjo Košir, Ivan Kos, Dore Klemenčič, Zoran Mušič, Albert Sirk ter akademski kipar Vladimir Stoviček.

Istega leta je »Brazda« priredila jesensko razstavo v Kazinski dvorani (3. do 17. novembra). Razstavljali so slikarji: K. Jirak, I. Kos, Fr. Košir, Z. Mušič, A. Sirk, A. Trstenjak in kiparji: Gabrijel Kolbič, Josip Sarnic in Vladimir Stoviček. R. Rehar je o tej razstavi zapisal:⁹ »Ta razstava različno starih in različno usmerjenih umetnikov ne more biti izraz kake izrazito umetniške smeri ali hotenja, je pa vendar dokaz sodobnih iskanj iz povojnih zmed v mirnejše vode resnih prizadevanj«. Z »mirnejšimi vodami« je verjetno mislil na odvracanje od ekspresionizma.

V letu 1936 je najti poročila o razstavi v Celju (od 13. do 28. decembra). Razstavljala sta Albert Sirk in Ivan Napotnik. To leto je bila v Mariboru razstava slik prejšnje leto umrlega prof. A. Gvajca (1. do 9. avgusta 1936). Tega leta je priredil klub »Brazda« v Mariboru božično razstavo. Razstavljali so: Karel Jirak, Ivan Kos, Zoran Mušič, Rajko Slapernik, Avgust Bucik, Ante Trstenjak, Vladimir Stoviček in Fran Tratnik.

Leta 1937 so priredili I. mariborski umetnostni teden. Predsednik je bil dr. Ivo Šorli, eden od ustanoviteljev pa zelo marljivi organizator Rudolf Golouh. Teden se je pričel z otvoritvijo razstave kluba »Brazda« (21. do 27. novembra 1937). Razstavljali so: France Golob, Zoran Mušič, Albert Sirk, Ivan Kos, Karel Jirak in Vladimir Stoviček. V poročilu k tej razstavi zasledimo zabeleženo: »Jirak nas je dostojno reprezentiral na razstavi jugoslovanske umetnosti v Rimu«. V umetnostnem tednu je bilo podeljenih več nagrad, tako tudi za likovno umetnost. Prvo nagrado (1500 din) je prejel Zoran Mušič za »Ljubljaničo«, drugo Albert Sirk (1000 din) za »Bakerski zaliv«, tretjo (500 din) prof. Kos za »Pohabljenca«, potovalno nagrado pa prof. Karel Jirak.

V istem letu so nastopili mariborski umetniki na II. pomladanski razstavi Društva slovenskih likovnih umetnikov v Ljubljani, v Jakopičevem paviljonu (IV.—V. 1937); v Celju pa sta razstavljala Franjo Golob in Lojze Šušmelj (9. do 18. maja). V Mariboru je v tem letu razstavljal Albert Sirk, v Kazinski dvorani od 16. do 27. maja.

V začetku 1938. leta je bila v Mariboru odprta »Prva reprezentativna razstava slovenskih umetnikov« (5. do 26. junija). Med že znanimi imeni je v mariborskem likovnem življenju prvič omenjen Ivan Čargo. Zanimivo je, da so na tej veliki slovenski razstavi nastopili tudi člani kluba »Neodvisnih«:¹⁰ Mušič, Mihelič, Kregar, Didek, Sedej, Pregelj, kar med drugim priča o tem, da je tu

nastopila velika večina slovenskih likovnih umetnikov ne glede na opredelitve za to ali drugo umetniško smer.

V okviru »Brazde« so mariborski likovni umetniki razstavljali v beli unijski dvorani (8. do 24. decembra), in to: Karel Jirak, Maks Kavčič, Ivan Kos, Zoran Mušič, Fran Ravnikar. Razstavo je odprl R. Rehar. V otvoritvenem govoru¹¹ je poudaril potrebo po razstavnem paviljonu in ateljejih. M. Kavčič se je ob tej priliki prvič pojavil v javnosti (na razstavi) z večjim številom del. Nekaj let kasneje je postal zelo vpliven umetnik v mariborskem krogu: aktiven kot slikar pa tudi kot organizator likovnega življenja, kot učitelj in kot scenograf. V tem letu je v Mariboru razstavljal še Dore Klemenčič.

V marcu leta 1939 je imel v Mariboru razstavo Zlatko Zei, ki se je učil pri Gvajcu in Cotiču, pozneje pa je nanj vplival Mušič. Pomladi istega leta je sodeloval Ivan Kos na razstavi v Milanu.

Od 16. do 26. aprila 1939 so v okviru II. umetnostnega tedna razstavljali umetniki mariborskega kroga in gostje: Borut Hribar, K. Jirak, Maks Kavčič, Ivan Kos, France Mihelič, Zoran Mušič, Albert Sirk, Alojz Šušmelj in Zlatko Zei. Borut Hribar je s svo-

jim kiparskim delom prvič nastopil v javnosti.

O tej razstavi beremo v komentarju Radivoja Reharja,¹² da »razstava nudi neko zaočroženo, harmonično podobo, kolikor je to seveda pri umetnikih različnih smeri in razvojnih stopenj sploh mogoče«. Takrat zasledimo družič poročila o podelitvi nagrad za dela s področja likovne umetnosti, književnosti in glasbe ter za najboljše igralske kreacije. Nagrade so lahko prejeli tisti umetniki, ki so se priglasili žiriji, tega pa niso storili vsi. I. nagrado za slikarstvo sta si delila Zoran Mušič in France Mihelič. Nagrada je znašala 2.000 din, II. in III. nagrado sta si delila Ivan Kos in Maks Kavčič (po 750 din).

V decembru (10. do 22. decembra) so razstavljali še: Franjo Golob, Karel Jirak, Maks Kavčič, Ivan Kos, Zoran Mušič, Tošo Primožič, Lojze Šušmelj, Zlatko Zei in Klavdij Zornik.

Od 11. do 18. maja 1940 je trajal III. umetnostni teden. Začel se je z razstavo likovnih umetnikov, ki jo je odprl dr. Maks Šnuderl. Razstavljali so: Franjo Golob, Karel Jirak, Maks Kavčič, Ivan Kos, Zoran Mušič, Lojze Šušmelj, Klavdij Zornik. Takrat so prejeli nagrade: Karel Jirak (»Kopači«), Ivan Kos

Fr. Mihelič, Motiv z Barja (1941)

(»Cvetlice«), Zoran Mušič (»Aleksandrova cesta«). Priznanje za dela sta dobila: Maks Kavčič (»Viničarja«) in Klavdij Zornik (»Sv. Miklavž na Dravskem polju«). Podelili so tudi nagrade za reproduktivno glasbo, književnost itd. V maju istega leta je bil občni zbor Umetniškega kluba, kjer so med drugim sestavili program za delo v novem poslovnem letu. Klub je prevzel vrsto novih obveznosti, posebno še glede nadaljnjega poglobljanja kulturnih stikov med Slovenci, Hrvati in Srbi. Tudi po tej strani so poudarjali, da likovno ni mogoče živeti v zaprtem krogu. V likovnem ustvarjanju je še celo potrebno sodelovanje in medsebojno spoznavanje. S sodelovanjem, posebno še z medsebojnimi razstavami, je mogoče bolje spoznati smeri, ki so zanimive bodisi za posameznike bodisi za skupine. Tako je mogoče spoznati tudi oscilacije posameznikov ali skupin. Sodelovanje daje tudi možnosti za razvijanje novih idej, kakor tudi za realnejšo ocenitev posameznikov in skupin.

Za leto 1940 imamo pročila še o naslednjih razstavah: v Mariboru Mušič-Putrih (31. marca do 14. aprila); Primožič-Zei (8. do 23. decembra) ter sodelovanje mariborskih umetnikov z ljubljanskimi na prireditvi: »Jubilejna umetnostna razstava ob priliki štiridesetletnice prve slovenske umetnostne razstave leta 1900 v Mestnem domu v Ljubljani«. Razstava je bila 31. marca do 21. aprila v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani. V Mariboru je razstavljal L. Šušmelj v okviru kcbanskega tedna (15. do 21. aprila); poslednja razstava tega leta pa je bila Jesenska umetnostna razstava (10. do 20. decembra).

V Ptujju so priredili prvo veliko razstavo likovne umetnosti od 9. do 25. marca 1941, kjer so sodelovali: klub »Neodvisnih«, klub »Trojice« (G. A. Kos, France Gorše in Miha Maleš), iz Murske Sobote Karel Jakob in iz Ptujja France Mihelič.

Po aprilskem vdoru je okupator surovo zatrl vsako samostojno kulturno življenje na tem ozemlju, potem pa si je prizadeval, da bi tudi kulturo organiziral po svoje.

Poskusili smo prikazati likovno življenje v Mariboru in okolici s pregledom razstav, izjav, splošnih prizadevanj, kolikor jim je mogoče slediti od leta 1919 pa vse do okupacije leta 1941. V našem pregledu govorimo predvsem o pomembnejših likovnih manifestacijah v Mariboru, delno o drugih na ozemlju severovzhodne Slovenije. Zanimal nas je razvoj likovne izraznosti v tem severnem slovenskem mestu. Sodelujoči amaterji in akademsko šolani umetniki so bili — posebno spočetka — izredno različni: po usmerjenosti, znanju, likovni zavesti in prizadevanjih. Mogoče je reči, da so sorazmerno mnogi med njimi v dokaj neugodnih okoliščinah marljivo

in prizadevno pomagali graditi temelje novejši, med obema vojnama nastajajoči umetnosti. Nekatere od teh manifestacij so kljub poprečnosti posameznikov daleč presegle lokalni okvir. O tem govorijo priznanja po drugi vojni, ki so jih bili deležni posebej še trije umetniki tega (širše razumljenega) kroga: Zoran Mušič, na široko znan in priznan kot član skupine École de Paris, France Mihelič kot eden najbolj znanih in priznanih jugoslovanskih grafikov, tudi (skupaj z Božidarjem Jakcem) častni član florentinske akademije, ter Ante Trstenjak, ki je zaslovel predvsem v Parizu (bil je član znane skupine Salon d'automne) in v Pragi. Trstenjak je med prvimi (med obema vojnama) zbudil nove tokove v mariborskem likovnem krogu. Prva dva sta bila zdaj bolj zdaj manj povezana z mariborskim likovnim življenjem, Trstenjak pa je redno sodeloval.

Organizacijsko središče likovnega življenja v Mariboru je bil skorajda šest let klub »Grohar«. S tem imenom znanega slovenskega umetnika so želeli umetniki, delujoči v mariborskem krogu, poudariti željo po povezavi z drugimi slovenskimi likovnimi ustvarjalci zunaj svojega kroga in željo po splošno-slovenski umetnosti. Ob obravnavanju gradiva, ki nam je danes na voljo, se ne moremo čuditi nesoglasjem, o katerih bi lahko rekli, da so spričo sestave društva in razmer takrat bila skorajda nujna. Tukaj združeni člani so zelo različno pcjmovali umetnost, bodisi kot sestavni del kulture ali — nasploh — narodnega življenja bodisi kot aktivnost, ki zadeva nje same, je del njihovih lastnih konkretnih prizadevanj v oblikovanju, hkrati tudi del njihovega osebnega in nadosebnega, socialnega izpopolnjevanja, prizadevanja, organski del njihove izpovedi, njihovega življenja. Kakor se v takih primerih pogostokrat zgodi, so se tudi takrat idejne in idealne sile ter usmeritve spopadale, križale in prepletale s kaj malo idealnimi.

Eden vidnejših in značilnejših nesporazumov — kakor že omenjeno — je nastal v začetku leta 1924. Povzročilo ga je ravnanje nekaterih članov z mladim Trstenjakom. Takrat so Trstenjakova dela v Mariboru z revolucionarno silo uveljavljala ideje oblikovanja, rojene na praški akademiji, v Franciji in v Italiji. Značilno je, da ga je prof. Fr. Stelè spričo razstave »Brazde« (kjer je sodeloval tudi Trstenjak) v Ljubljani imenoval »edinega Evropejca« v tem krogu. Ker so tudi drugi mladi umetniki še v času obstoja kluba »Grohar« uveljavljali nove zamisli, se ne smemo čuditi, da je klub razpadel. Del notranjih bojev, ki je povzročil razpad kluba, je nastal zaradi popolnoma »organskih«, razumljivih in koristnih vzrokov prizadevanja za novim,

čepprav so — po izjavah sodobnikov — nedvomno imeli določen pomen tudi »prozaični« materialni vzroki: kruhoborstvo.

Prav tako razumljiv je pojav združenja manjših skupin zunaj »Brazde«, npr. »Petorice«. V takih skupinah so se združevali umetniki sodobnih misli in želja. Leta 1931 je bila večina mariborskih umetnikov včlanjena v klub »Brazda«. Pod zastavo tega kluba so ostali deset let, vse do nasilnega konca leta 1941.

Iz prispevkov poročevalcev in kronistov tega časa ni mogoče podati zaokrožene ocene za kakovostni razvoj likovne umetnosti mariborskega kroga, kajti skoraj vsi pisci so bili — sodeč po pisanju — le ljubitelji umetnosti, ne pa strokovnjaki. Tako kot sama likovna umetnost, tudi likovna kritika še ni imela tradicije. Kot posebnost bi lahko omenili veliko število zapiskov o Trstenjaku, kadar je razstavljal. Splošen vtis, ki ga dobimo ob pregledovanju tega gradiva, je dokaj zadržano ocenjevanje likovnih dosežkov te sredine; trditev, da imamo opravka s provincialno umetnostjo, je bila mnogokrat neposredno ali posredno izražena. Vendar ni nihče vzrokov za tako svoje stališče pojasnil.

Po zadnji vojni je obdelal likovno ustvarjalnost v Mariboru za sedaj samo F. Šijanec v knjigi: *Sodobna slovenska likovna umetnost*. Pa tudi on se je izognil obširnejšemu umetnostnemu vrednotenju, njegov »mariborski« del obdelave daje bolj zgodovinski pregled dogodkov in ne opredeljuje značilnosti in vloge umetnostnega ustvarjanja mariborskega kroga v širšem, slovenskem likovnem razvoju. Tako delo bo mogoče uresničiti pravzaprav šele takrat, ko bomo imeli dovolj obdelanih razstav omenjenih mariborskih klubov in večje število retrospektiv posameznikov. Doslej so pripravile le retrospektivne študije Goloba, Šučmelja, Trstenjaka (*Umetnostna galerija Maribor*) in Z. Mušiča (*Moderna galerija Ljubljana*).

Bržčas bi ne bilo prav, če se ne bi ob koncu spomnili še ptujske slikarske družine Ka-

zimir — Oeltjen (oče Alojzij, sin Luigi, hči Elza in njen mož Jan Oeltjen). Tako kot Miheliča bi morali tudi te umetnike uvrstiti v širši mariborski krog, če smemo šteti Maribor za kulturno žarišče znatnega dela slovenskega ozemlja ob severni meji. Doslej jih nisem omenila, zato ker — tako kaže — niso imeli med obema vojnama nobene razstave v Mariboru, čeprav so iz zapiskov znane njihove razstave drugod po Sloveniji in v inozemstvu. Te posebnosti ne bi smeli pozabiti razčistiti v morebitnem bodočem pregledu umetniškega razvoja tega sorodstvenega kroga.

OPOMBE

1. Komisija za regulacijo mariborskih župnijskih mej se je sestala na okrožnem uradu (Kreisamt) v Mariboru 12. junija 1783 po naročilu dvorne pisarne. Zapisnik o seji, napisan v nemščini, prinaša število prebivalstva z dodatkom: »Pripomniti moramo takoj, da je mariborsko prebivalstvo nemške in slovenske narodnosti. Zato je treba mesto razdeliti v dve župniji, in sicer v župnijo sv. Janeza, kjer bi bila nemška služba božja, in župnijo s cerkvijo očetov minoritov za slovensko«. Zapisnik navaja, da sta obe cerkvi dovolj prostorni za sprejem vernikov itd. — Podatek iz Škofijskega arhiva v Mariboru, F 26 m 15. —
2. Fr. Šijanec, *Sodobna slovenska likovna umetnost*, Maribor 1961, str. 69. —
3. Fr. Šijanec, o. d., str. 81. —
4. »Klub mladih« (mariborski) je bilo kratkotrajno združenje mariborskih umetnikov: Kos-Pirnat-Stiplovšek. —
5. Fr. Stele, *Slovenski lesorez*, Ljubljana (Uvodno besedilo). —
6. Razstava mariborske »Brazde«, Ljubljanski zvon, št. 12, 1934, str. 730—732. —
7. Fr. Stele, Razstava »Brazde« v Ljubljani, Dom in svet, 1935, str. 91—92. —
8. R. Rehar, Razstava kluba likovnih umetnikov »Brazde« v Celju, Nova doba 22. 3. 1935, št. 12, str. 1. —
9. R. Rehar, Jesenska umetnostna razstava v Mariboru, Jutro 16. 11. 1935, št. 266, str. 7. —
10. Klub »Neodvisnih«, Fr. Šijanec, o. d., str. 143, 515. —
11. Brez podpisa, Razstava mariborskih likovnih umetnikov je otvorena, Večernik 9. 12. 1938, št. 278, str. 4. —
12. R. Rehar, Likovna razstava II. Umetnostnega tedna, Večernik 22. 4. 1939, št. 92, str. 13.

ZGODOVINSKI PREGLED

Temelji tehniško-muzejske dejavnosti so bili pogojeni z razvojem naravoslovnih in tehniških ved. V zgodovini te dejavnosti ločimo pri evropskih narodih troje pomembnih obdobj, ki so značilna tudi za Kranjsko, vendar s časovno razliko, ki je v skladu z razvitostjo in kulturo naroda: 1. obdobje kabinetov za mehanične iznajdbe, vzorcev za minerale ter obrtne spretnosti, 2. obdobje prvih muzejev, ki delno vključujejo tudi prirodoslovne, obrtne in tehniške predmete, ter 3. obdobje splošnih tehniških muzejev v sodobnem smislu besede.

Pod vplivom zahodnoevropskih mislecev so v 17. stoletju nastajali pri akademijah, društvih pa tudi pri posameznih učenjakih kabineti raritet tehniško-muzejskega značaja. Tudi Kranjska se je pridružila tem stremljenjem. Nanizajmo le nekaj tovrstnih primerov. V želji, da bi napisal zgodovino Kranjske, je Valvasor (1641—1693) prepotoval vso deželo in še sosednjo Štajersko, Koroško, Primorsko in Hrvaško. Uspeh tega potovanja je bilo mimo svetovno znanega dela *Die Ehre des Herzogthums Krain* bogata zbirka rudnin, matematičnih instrumentov, novcev in knjig na gradu Bogenšperku, ki je bila za tiste čase redka zanimivost. Vidno mesto v naši zgodovini 18. stoletja zavzema prirodoslovec J. K. Scopoli (1723—1788), ki je služboval kot zdravnik v Idriji; bil je tudi predavatelj na šoli za metalurgijo in kemijo. Z delom *Flora Carniolica* (1760) je položil temelje znanstvenemu proučevanju rastlinstva na Slovenskem. Še pomembnejše mesto gre Francozu Baltazarju Hacquetu (1740—1815), ki je bil sprva kirurg v Idriji, nato pa je opravljal tajniške posle poljedelske družbe v Ljubljani in kot profesor predaval anatomijo, kirurgijo in porodništvo. V delu *Oryctographia Carniolica* je zarisal osnove fizikalne geografije na Kranjskem. Omeniti velja še mineraloga evropskega slovesa Žiga Zoisa (1747—1819) in njegovega brata Karla (1756—1800) kot botanika. Vsi ti učenjaki so imeli poučne zbirke kamnov in rastlin ter kabinete s pripomočki za njih raziskavo; nekateri izmed njih so bili temelj prvega kranjskega muzeja.

Dognanja znanstvenih raziskovanj so jezuitje upoštevali pri pouku v srednjih šolah. Profesor Franc Wurfen (1728—1805), ki je služboval v Gorici, Ljubljani in Celovcu, je prvi pri nas začel predavati o Newtonovi fiziki. Na stolici ljubljanskega liceja za mehaniko je začel z letom 1768 Gabrijel Gruber (1740—1805) poučevati risanje, geometrijo in

hidravliko. Gruberjev učenec je bil matematik svetovne veljave Jurij Vega (1754—1802), ki je po končanem liceju izdal svoj veliki logaritmovnik in Matematična predavanja. Vega je tudi znan po iznajdbah za izboljšanje topništva. Gruber se je uveljavil na znanstvenem pa tudi praktičnem področju. Od znanstvenih del omenimo njegova Pisma hidravlične in fizikalne vsebine iz Kranjske, kot praktični delavec pa si je postavil pri nas spomenik predvsem z regulacijo Ljubljance in svojim Gruberjevim kanalom. Posebna zanimivost velikega učenjaka je bila ureditev zvezdarne in kabineta za mehanične in hidravlične študije v hiši, ki jo je sezidal na pogorišču nekdanjega jezuitskega kolegija. Na zvezdarno nas še danes spominja Zvezdarska ulica v Ljubljani.

Mehanični kabineti so služili zlasti znanstvenemu raziskovanju, hkrati pa se že pojavljajo težnje, nameniti zbirke poglobljanju tehnične izobrazbe.

Uspeh prvih tehniških obrtnih razstav v drugi polovici 18. stoletja je v evropskem svetu sprožil misel o stalni razstavi industrijskih predmetov in iznajdb, kar naj bi povečalo proizvodnjo in poslovni napredek. Na prelomu 18. in 19. stoletja je tem stremljenjem v Evropi sledila ustanovitev vrste tehnoloških kabinetov in muzejev. Kranjska je dobila svoj prvi muzej 1821. leta. (Danes Narodni muzej v Ljubljani.) Po ustanovnem predlogu naj bi muzej reševal poleg kulturnozgodovinskih vprašanj tudi v praktičnem življenju potrebne in koristne naloge. Zbiral naj bi statistične opise posameznih okrajev, geodetske in geografske elaborate in razstavljajal poleg naravoslovnih zbirk še prirodne produkte in njih predelavo v obrti in industriji. Ker zaradi pomanjkanja prostorov v licejskem poslopju ni prišlo do uresnitve te zamisli, se je vprašanje v času zidanja nove muzejske stavbe ponovno zastavilo. Ob tej priložnosti je izšel tiskani program *Aufgaben einer gewerblichen Musealabtheilung am krainischen Rudolfinum*. Pobudo za obrtni oddelek je dala Kranjska hranilnica, ki je bila pripravljena kriti polovico gradbenih stroškov. Poudarjal se je zgodovinski pomen obrti za kulturni razvoj Kranjske in potreba po spopolnitvi in oplemenitvi tovrstnih dejavnosti. Poleg občasnih razstav, ki bi jih prirejali v sodelovanju z drugimi muzeji, bi obrtni oddelek širil in dvigal med narodom omiko s prikazovanjem čipkarstva, platnarstva, vezilstva, keramike, rezbarstva, usnjarstva, steklarstva, zlatarstva, pohišstva, bronolivarstva, kovinarstva, kovaštva, pečarstva.

suhe robe itd. Razstavljal naj bi tudi modele strojev, obrtno in poljedelsko orodje, ki je značilno za domačo proizvodnjo, ter aparate in instrumente. V zamisli so imeli industrijski in trgovski muzej. Osnutek se žal ni uresničil. Skupaj s fiziokratskimi idejami ga je zatrl novi humanizem, ki je ponesel s seboj liberalizem s prevladujočimi osebnimi interesi.

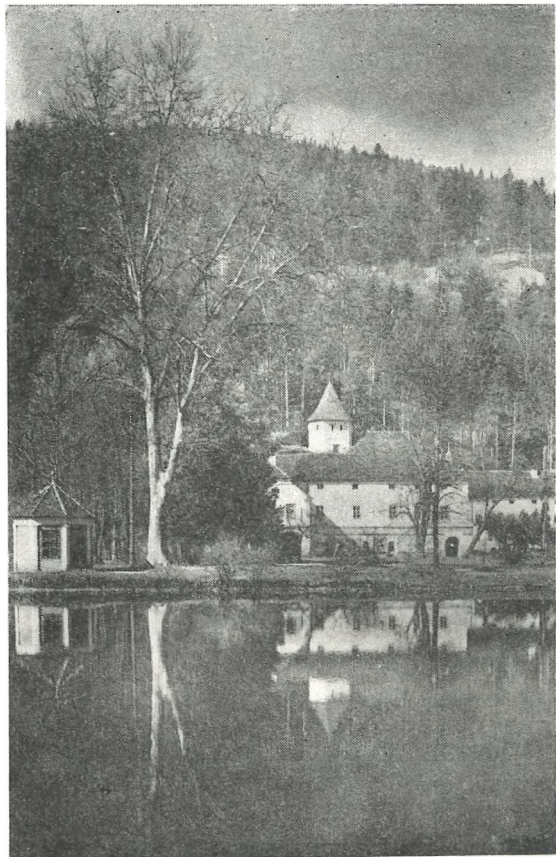
Z rastočim delavskim gibanjem se v svetu javlja čedalje večja potreba po aktivnejšem obravnavanju tehniških spomenikov, ki predstavljajo dosežke empiričnih dognanj in znanstvenih raziskovanj. Umetnostnozgodovinskim muzejem se pridružujejo tehniški. Med najstarejše in najpomembnejše evropske tehniške muzeje sodijo: Conservatoire des arts et métiers v Parizu (ust. 1794), The Science Museum in South Kensington v Londonu (1853), Politehničeskij muzej v Moskvi (1872), Deutsches Museum v Münchnu (1903), Národní technické museum v Pragi (1908) in Technisches Museum für Industrie und Gewerbe na Dunaju (1918). Na našo deželo ti dogodki niso vplivali. Trgovski vestnik leta 1910 znova opozarja na potrebo po ustanovitvi takšnega muzeja z besedami: »... pri nas večina ljudi niti pojma nima, v čem obstoji naša industrija... polno razlogov je, ki govorijo za ustanovitev obrtnega muzeja Kranjske dežele.« Upamo, da ga sčasoma tudi mi dobimo. Toda vse je ostalo le pri željah.

USTANOVITEV TEHNIŠKEGA MUZEJA SLOVENIJE

Stremljenja naprednih kulturnih sil prejšnjega in našega stoletja so se uresničila šele po drugi svetovni vojni, ko je zrasel na ljubljanski univerzi nov rod izobražencev. Medtem ko so se mariborski prirodoslovci na zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Mariboru 1947 zavzemali za samostojen prirodoslovno-tehnološki muzej in so sodelavci mladega Inštituta za gozdno in lesno gospodarstvo Slovenije jeli na predlog profesorja ing. Franja Sevnika zbirati gradivo iz gozdarstva, lesarstva in lovstva v gradu Bistri pri Vrhniki, je v Ljubljani ob osamosvojitvi tehniške fakultete predlagal profesor ing. Ciril Rekar ministru za prosveto LR Slovenije dr. Jožetu Potrču ustanovitev tehniškega muzeja Slovenije. Tudi Društvo inženirjev in tehnikov je predlagalo predsedstvu vlade LRS na svoji tretji letni skupščini, naj se ustanovi v Ljubljani slovenski tehniški muzej in naj se zaščitijo zgodovinsko važne tehniške zgradbe, naprave in stroji. Sledilo je imenovanje pripravljalnega odbora pri ministrstvu za znanost in kulturo LRS v Ljubljani, ki so ga sestavljali dr. Jože Kastelic, prof. Franjo Baš, dir. Edo Turnher, profesorji tehniške visoke šole v Ljubljani: ing. Matija Žumer,

ing. Ciril Rekar, ing. Henrik Čopič in Rudolf Berce ter Fran Žen. Kasneje so še pritegnili Ivana Mohoriča, ki mu je bila poverjena naloga administrativnega upravnika. Odboru je predsedoval profesor ing. Ciril Rekar, začel pa je s poslovanjem 5. januarja 1950. Zavidljiva je vnema, s katero so imenovani možje šli na delo. Sestajali so se tudi dvakrat mesečno. Za najnujnejšo nalogo so postavili registriranje vseh historično pomembnih tehniških spomenikov, strojev, obratov, aparatov, ki kakorkoli osvetljujejo razvoj proizvodjalne in predelovalne tehnike na ozemlju Slovenije, njih zavarovanje na kraju samem, če tako zahteva nazornejša ponazoritev funkcionalnosti, ali pa prevoz na varno in ustrezno mesto. Za takšno delo so jim bili potrebni zaupniki na terenu; organizacija tovrstne mreže jim je v zelo kratkem času in v polni meri uspela.

V svojem programu so dajali enako težo zbiranju, varovanju in obdelavi dokumentacijskega gradiva. Govorilo se je celo o tehniškem arhivu in knjižnici. Prizadevanje je dobilo zakonsko potrditev v uredbi o ustanovitvi Tehniškega muzeja Slovenije (Ur. l. LRS, št. 14-71/51), ki ji je sledil predpis pravilnika o ustroju in poslovanju Tehniškega

Bistra — Tehniški muzej Slovenije (Fototeka Tehniškega muzeja Slovenije)

muzeja Slovenije (Ur. l. LRS. št. 34-162/51). Za prvega ravnatelja je bil imenovan profesor Franjo Baš. Uradni prostori mladega muzeja so bili najprej na Trgu revolucije št. 1 (v Kazini), od začetka 1954. leta pa v Parmovi ulici št. 41 oziroma 33, kjer so žal še danes. Pripravljalni odbor in tudi kasnejši upravni odbor sta imela največje težave s pridobitvijo poslovnih, razstavnih in skladiščnih prostorov. (To vprašanje je odprto še danes.) Gradivo, ki so ga industrijska podjetja ponudila muzeju, so morali začasno deponirati pri obratih v Batujah, na Muti, pri generalni direkciji za kovinsko industrijo, na metalurškem inštitutu in Tehniški srednji šoli v Ljubljani. Prihajale so neprenehoma urgence za odvoz materiala. Stiska je postajala vedno večja.

Med tem časom so dozorevale priprave za prevzem kabinetne zbirke v gradu Bistri pri Vrhniki, ki je služila Inštitutu za gozdno in lesno gospodarstvo Slovenije v Ljubljani za študijske namene. Poleg številnih slovenskih strokovnjakov, s katerih pomočjo je prišlo do zaščite pomembnih tehniških objektov in kasneje do formiranja krajevnih tehniških muzejev, so sodelovali pri pripravah za ustanovitev prvega tehniškega muzeja tudi strokovnjaki z gozdarskega in lesnega področja. Plod skupnih teženj je bila priključitev zbirke v gradu Bistri k novo ustanovljenemu Tehniškemu muzeju Slovenije, ki je bila kot muzej predana javnosti v oktobru 1953. Prvi strokovni nameščenec gozdarskega lesnega in lovskega oddelka v Bistri je bil ing. Mirko Šušteršič, dolgoletni gozdarski strokovnjak, gozdarski in lovski pisatelj ter urednik Lovca; prošnjó za njegovo namestitev je vložil Tehniški muzej Slovenije v februarju 1954. Formalna priključitev zbirke v Bistri je bila opravljena šele z odločbo z dne 21. januarja 1955, ko je postal Inštitut za gozdno in lesno gospodarstvo zavod s samostojnim financiranjem. Tehniški muzej Slovenije je prevzel v upravljanje tudi okoliški gozdni kompleks. Z obnovo gradu, ki ga uvrščamo med kulturne stavbne spomenike, in z utesnjevanjem privatnih strank v njem, je začel Tehniški muzej Slovenije ponazarjati tu poleg gozdarskih, lesnih in lovskih eksponatov še druge tehniške panoge. Bistra je dobivala hote ali nehoče značaj osrednjega kompleksnega tehniškega muzeja.

STALNE ZBIRKE

Danes so muzejski razstavní prostori v pritličju in prvem nadstropju gradu ter zunaj muzejske stavbe. V pritličju je nameščena elektrotehniška zbirka s prvimi generatorji in hišno elektrarno iz leta 1911. Prvo nadstropje je namenjeno gozdarstvu, lesarstvu in lovstvu. V gozdarskem oddelku je prikazana zgodovina gozdov, način urejanja gozdov, or-

ganizacijski razvoj gozdarstva, gojenje in varstvo gozdov, gozdni produkti, transport in hudourničarstvo. Prehod iz gozdarskega v lesni oddelek nakazuje dendrološka zbirka. Lesni oddelek obsega prikaz slovenskega kolarstva, pletarstva in delno žagarstva ter mehanično in kemično predelavo lesa. V ta okvir sodi poučna ponazoritev ribniške suhe robe kot je podnarstvo, obodarstvo, žličarstvo, kuhalničarstvo in strugarstvo. Omeniti velja, da je v obeh oddelkih bogato dokumentacijsko gradivo. Priznati moramo, da predstavlja gozdarsko lesni oddelek najboljše zbirko muzeja. Zanj skrbi strokovna komisija, ki ji načeluje profesor ing. Franjo Sevnik. Pregledno sliko o razvoju lovstva in orodja dobimo v lovske oddelku. Za šolsko mladino je zlasti privlačna dvorana z divjadjo. Sem prištevamo še razstavo reprodukcij o lovu iz Valvasorjeve zbirke v Zagrebu. Bogata bistrška preteklost je ponazorjena v slikovni razstavi v grajski kapeli. Tu se obiskovalec pouči, da so Bistru ustanovili kartuzijanci okoli 1255, seznaní pa se tudi z njeno obsežno zemljiško posestjo, ki se je razprostirala v neposredni okolici in segala skoraj do morja. Zvemo tudi, da je bistrški samostan razpustil Jožef II. v skladu z razsvetlenskimi idejami in da je poslopja z okoliško zemljiško posestjo leta 1826 kupil ljubljanski meščan Franc Galle, ki si je tu uredil graščino. Njegovi potomci so tod živeli do konca druge svetovne vojne, ko je grad postal splošno ljudsko premoženje. Posebnost Tehniškega muzeja Slovenije v Bistri so predvsem muzejski eksponati zunaj muzejske stavbe. Ob rečici Bistri stoji žaga samica. Njej so se v letu 1964 pridružile monge in vauhe za sukno iz Lepe njeve pri Mozirju. Zgodovinska kovačnica ponazarja proizvodnjo orodij pred manufakturami. Gozdarski muzejski strokovnjaki so po vzorcu koč na Jelovici postavili v muzejskem gozdu gozdarsko oglarsko kočó in sezonsko drvarsko kočó — kožarico, lovski strokovnjaki pa s pomočjo Lovske zveze Slovenije v okolici lovske naprave (preže, krmilnice, solnice in lesene pasti — paha).

Povsem nova pridobitev Tehniškega muzeja Slovenije je tekstilni oddelek. Njegovi začetki segajo le nekaj let nazaj. Vodilna misel pri postavitvi tega oddelka je bila, da je tekstilna stroka po svoji tradiciji, zaposlenosti, produktivnosti in razširjenosti ena najpomembnejših industrijskih panog v Sloveniji. Skrb zanj je prevzela strokovna komisija, ki jo poleg kustosa sestavljata še dva zunanja sodelavca: Črtomir Zorec, dolgoletni ravnatelj Tekstilne šole v Kranju in avtor številnih del s tega področja, pa Božo Račič, priznani strokovnjak domače primitivne tekstilne tehnike. Mladi oddelek, ki čaka na ar-

Zaga samica v Bistri (Fototeka Tehniškega muzeja Slovenije)

hitekta, da mu dà dokončno fiziognomijo, zajema štiri pritlične prostore, od katerih sta dva namenjena prikazu predilstva, ki naj ponazarja razvoj predilnega stroja od primitivnega vretena do prstančnega stroja. Ostala dva prostora sta posvečena tkalstvu. Tu je nazorno prikazana razvojna pot statev od enostavne tare do avtomatskih statev. Kot dopolnilo k razstavljenim strojem, ki so jih muzeju darovale delovne organizacije tekstilne industrije, bo podano bogato slikovno gradivo (npr. portreti znamenitih svetovnih tekstilnih izumiteljev in njih iznajdbe) Posebnost oddelka naj bi bila, da vsi stroji tudi delujejo. Poudarek je na funkcionalnosti, ki naj zamenja estetski vidik kulturno in umetnostno zgodovinske razstave.

OBCASNE RAZSTAVE

Nemalo prizadevnosti je Tehniški muzej Slovenije vložil v občasne razstave. Že naslednje leto po ustanovitvi (1952) je organiziral razstavo o znanstvenih odkritjih, 1953 o plastičnih masah in 1956 razstavo Stanovanja za naše razmere. Veliko zanimanje, tudi v zamejstvu, je doživela razstava Gozd na krasu Slovenskega primorja 1963; potovala je tudi po naših primorskih mestih. Strokovno dobro zasnovana in okusno opremljena

razstava Sodarstvo na Slovenskem je bila predana javnosti v Bistri 1965, potem pa je spomladi 1967 gostovala v Kostanjevici na Krki in poleti 1968 v Kranju. Retrospektivo razvoja vesoljskih raziskovanj v priredbi izdelka za tisk in kulturo pri ameriškem generalnem konzulatu v Zagrebu je Tehniški muzej Slovenije posredoval 1966. O življenju in delu znamenitega izumitelja Josipa Resslerja je muzej priredil posebno razstavo v Kostanjevici na Krki 1967. Še istega leta si jo je ogledalo tudi gorenjsko občinstvo. Nadvse zanimiv je bil prikaz o razvoju svetil praškega tehniškega muzeja v juniju 1967 na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani. V zameno pripravlja Tehniški muzej Slovenije razstavo Gozdarstvo na Slovenskem v Pragi. Prispevek k Elektroniki 1967 je bila razstava o telefonu in zadnja tovrstna prireditve v novembru 1968 Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem.

PUBLICISTIČNA DEJAVNOST

Vzporedno z zbiranjem in razstavljanjem muzejskih eksponatov je Tehniški muzej Slovenije proučeval dokumentacijsko gradivo tehniške preteklosti ter izsledke objavljati v številnih strokovnih glasilih in revijah (Kronika, Življenje in tehnika, Les, Lovec, Goz-

darski vestnik, Gospodarski koledar in dr.), zlasti pa še v svoji samostojni zbirki. Profesor ing. Albert Struna je pripravil kar tri samostojna dela. Obdelal je črpalno vodno napravo »kamšt« v Idriji (1954) in vodne pogone na Slovenskem (1956); stoletnico rojstva avstrijskega industrialca slovenskega rodu Janeza Puha pa je pčastil s knjižico o njegovem življenju in delu (1963). Prvi vodnik po občasni razstavi znanstvenih odkritij, ki jo je posredoval UNESCO iz Pariza, je napisal Ivan Mohorič (1952). Vodnik po Bistri je oskrbel ing. Mirko Šušteršič (1954). Profesor Franjo Baš in ing. Ciril Rekar sta historično obdelala talilno peč nad Kropo (1954). Zgodovinsko gradivo o vigenjcih v Kamni gorici, Kolnici, Krcpi in Železnikih je proučil Jože Gašperšič (1956). Temeljito razpravo o življenju in delu znamenitega češkega izumitelja Josipa Resslera je pripravil dr. Vladimir Murko (1957); publikacija je izšla tudi v angleščini v priredbi dr. Vladimirja Murka in ing. Franja Sevnika. Pcučno knjižico Klavže nad Idrijo je napisal Stanislav Mazi (1955). Omeniti velja še kolektivno delo inženirjev Franja Jurharja, Jožeta Miklavžiča, Franja Sevnika in Bogdana Žagarja pod naslovom Gozd na krasu Slovenskega primorja (1963). Kot prva publikacija Tehniškega mu-

zeja Slovenije s področja zgodovine tekstilstva je izšlo izpod peresa Katarine Kobe-Arzenšek Sitarstvo na Gorenjskem (1967). Nov prispevek s tega področja pomeni knjižica Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem, ki jo je napisala ista avtorica (1968). Z brošuro Sodarstva na Slovenskem je muzej uvedel novo zbirko pod naslovom Razstave Tehniškega muzeja Slovenije. Tu so priobčili krajše sestavke M. Vidmar, K. Kobe-Arzenšek, M. Mehora in M. Veselič.

PROBLEMATIKA

Ne glede na to, da je Tehniški muzej Slovenije dosegel že več lepih uspehov, je zadnje čase žal čutiti zastoj. Glavna ovira je pomanjkanje prostorov in sredstev. Bistra, ki je vezana na svojo kulturno dediščino, ne more sprejeti v svoj arhitekturni okvir enostavnih nizkih ali paviljonskih stavb, ki so za tehniške zbirke najbolj primerne. Taka postavitve ima smisel le v našem glavnem republiškem mestu, kjer so osredotočene vse naše osrednje kulturne, visokošolske in znanstvene ustanove. Opuščena zamisel o postavitvi Doma tehnike, ki bi dajal streho Društvu inženirjev in tehnikov, Centralni tehniški knjižnici in Tehniškemu muzeju Slovenije, je vredna vse po-

Detajl razstave Sodarstvo na Slovenskem (Fototeka Tehniškega muzeja Slovenije)

Ceška razstava Razvoj svetil, na Gospodarskem razstavišču (Fototeka Tehniškega muzeja Slovenije)

zornosti in ponovne obravnave. Njeni zagovorniki so imeli pred očmi stare, že priznane evropske tehniške muzeje, ki so z velikimi in vsestranskimi uspehi opravičili svoj obstoj.

Drug problem je pomanjkanje strokovnih kadrov. Neresna in celo škodljiva je trditev, da muzej lahko shaja z zunanjimi sodelavci. Le smotrna zasedba strokovnjakov nam daje jamstvo za vsestranski razcvet mladega muzeja. Želeli bi, da naša kulturna javnost in odgovorni republiški forumi uvidijo to nujnost in naša prizadevanja v največji meri podpro.

VIRI IN LITERATURA

1. J. W. Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain. Laibach—Nürnberg 1689, III (9—11), str. 619—620. — 2. V. Kopatin S. J.: Gabrijel Gruber

S. J. in njegov prekop. Kronika. Ljubljana 1934, str. 11. — 3. Aufgaben einer gewerblichen Musealabtheilung am krainischen Rudolfinum. Laibach 1872, str. 1—8. — 4. Slovenski trgovski vestnik. Ljubljana 7/1910, str. 53. — 5. B. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda. Ljubljana 1962, V, str. 75—76. — 6. K. Kobe-Arzenšek; Tehniški muzej Slovenije. Življenje in tehnika. Ljubljana 1964, št. 7—8, str. 577—583. — 7. Uradni list LRS, št. 14—71/51 in Uradni list LRS, št. 34—162/51. — 8. Poročila pripravljalnega odbora Tehniškega muzeja Slovenije za leta 1950 in 1951. Arhiv Tehniškega muzeja Slovenije (TMS). — 9. Odločba o priključitvi Gozdarskega lesnega in lovskega muzeja v Bistri k Tehniškemu muzeju Slovenije. Arhiv TMS. — 10. Vloga za namestitev prvega strokovnega nameščenca gozdarskega lesnega in lovskega oddelka Tehniškega muzeja Slovenije. Arhiv TMS.

Prve slovenske fotografije je posnel v začetku petdesetih let prejšnjega stoletja eden izmed njenih pionirjev, Janez Avgustin Puhar.¹ Njemu so sledili številni amaterji in profesionalni fotografi. Že pred letom 1900 je bilo na Slovenskem več poklicnih fotografov.² Amaterji pa so razvili svojo organizirano dejavnost zlasti v tridesetih letih našega stoletja, ko so se organizirali v številne klube, prirejali zelo obiskovane izlete in razstave na raznih koncih Slovenije in pripravili v Ljubljani tudi prvo jugoslovansko fotografsko razstavo.³

Čim bolj se je fotografija uveljavljala v gospodarski dejavnosti, znanosti, tehniki, v sredstvih javnega obveščanja in na drugih področjih človeške dejavnosti ter se širila s področja umetniškega izpovedovanja in portretiranja na zapisovanje vizualnih bivanj človeškega dela in okolja in vse bolj postajala zapisek, informacija in dokazilo, tem bolj je dobivala značaj arhivskega gradiva. Vzporedno z njim pa se je počasi budila tudi zavest tega značaja. Od spoznanja, da je fotograf »važen kulturni faktor svojega naroda«, pa do poizkusa ustanoviti prvo zgodovinsko (arhivsko) fototeko, zbirko fotografij, ki bi prikazovale »celoten gradbeni razvoj našega mesta, njegove važnejše dogodke (slavnosti, vsesokolske zlete, obhode itd.), imenitne osebnosti iz javnega udejstvovanja in ljubljansko zgodovino«,⁴ je bilo samo še četrto koraka.

Medtem ko so fotografijo v praksi marsikje kaj kmalu ocenili kot arhivsko gradivo in jo hranili za namene historičnih znanosti, je dobila tako opredelitev v domači arhivski zakonodaji zelo pozno, mnogo kasneje kot v tujih zakonodajah. Na jugoslovanskem ozemlju prvokrat šele s splošnim zakonom o arhivskem gradivu in arhivih leta 1964,⁵ posebej za Slovenijo pa z zakonom iz leta 1966.⁶ S tema zakonoma je fotografija, ki ima dokumentarno vrednost za zgodovino in druga znanstvena področja, za kulturo na splošno in še za druge družbene potrebe in ki je nastala pri delu državnih organov, oziroma pri delu družbeno-političnih skupnosti, delovnih in drugih organizacij, civilno pravnih oseb in posameznikov, postala arhivsko gradivo in sicer ne glede na to, kdaj in kje je nastala, in ali je izvirna ali reproducirana. Enak značaj ima seveda tudi negativ na plošči ali traku, diafilm in diapozitiv.

Fotografija je torej tako kot spisovno arhivsko in registraturno gradivo z zakonom zavarovana in jo morajo arhivi evidentirati

pri ustvarjalcih in imetnikih, jo zbirati, urejati, vzdrževati ter jo varovati, da se ne poškoduje, ne uniči ali izgine, se pravi, da jo morajo varovati v enakem obsegu kot spisovno gradivo. Slovenski arhivi do izida zakona o arhivih in arhivskem gradivu fotografskemu arhivskemu gradivu niso posvetili prave pozornosti. Tisto, kolikor so je, je bil le odsev osebne ocene in iniciative ter dobre volje arhivskih delavcev, kar kaže, da arhivi niso znali ali pa ne mogli zaradi svoje gmotne šibkosti in necelovitosti arhivske službe slediti potrebam po tej iskani zvrsti arhivskega gradiva. Prav iz teh razlogov v slovenskih arhivih ne bomo našli kaj prida tega gradiva, več ga bomo dobili v drugih institucijah, zlasti v muzejih.

Ponudimo se s kratkim sprehodom skozi slovenske fototeke, si jih bežno oglejmo in obenem napravimo nekatere zaključke. Začnimo pri arhivih. Arhiv Slovenije, Zgodovinski arhiv Ptuj, Zgodovinski arhiv Celje, Mestni arhiv v Piranu in arhiv Inštituta za zgodovino delavskega gibanja fototek sploh nimajo. Imajo le nekaj fotografij kot priloge v spisovnem gradivu. Največjo fototeko s približno 6000 fotografijami in 21 albumi hrani Zgodovinski arhiv Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije v Ljubljani. Sledita mu Mestni arhiv Ljubljane s približno 5000 fotografijami⁷ in Pokrajinski arhiv Maribor s 3900 fotografijami in 26 albumi.⁸ Pokrajinski arhiv Koper ima le 1500 fotografij in 1 album. Nerazvitost slovenskih arhivskih fototek se ne kaže samo v številkah, ampak tudi v vsebinski omejenosti na starejša obdobja. V njih ne zasledimo fotografij iz zadnje vojne, ne iz časov po njej. Iziema je le fototeka Zgodovinskega arhiva CK ZKS, ki pa ima o povojnem času zopet samo gradivo, ki dokumentira organizacijsko življenje Zveze komunistov do leta 1959. Regionalni arhivi pa so poleg tega omejeni predvsem na gradivo svojih nekdanjih ozkih teritorialnih območij, ki so jih imeli pred ureditvijo arhivskega omrežja. Arhivske fototeke so danes v popolni stagnaciji in razen fototeke Zgodovinskega arhiva CK ZKS ne do kraja urejene ter nimajo izdelanih pomagala, kar vse omejuje njihovo uporabo.

Muzeji ljudske revolucije in NOV zbirajo predvsem slikovno gradivo, ki dokumentira predvojno delavsko gibanje in narodnoosvobodilni boj ter ljudsko revolucijo. Glede na množino zbranega gradiva in na dokaj gosto mrežo agilnih zbiralcev smemo trditi, da je fotografsko arhivsko gradivo te vsebinske

vrste v slovenskih fototekah najbolj sistematično zbrano, je pa tudi dobro urejeno. Največ gradiva te vrste je v Muzeju ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani, v fototeki, ki so jo zastavili že med vojno pri Znanstvenem inštitutu. V njej je mogoče najti tudi reprodukcije važnejšega slikovnega gradiva drugih imetnikov. S številom 100.000 fotografij je največja slovenska zgodovinska fototeka. Pomembnejši, a mnogo revnejši imetniki fotografij o delavskem gibanju in narodno-osvobodilnem boju so še Muzej narodne osvoboditve v Mariboru (8000 fotografij, 5000 negativov), Muzej revolucije v Celju (3200 fotografij, 3200 negativov, 63 diapozitivov), Muzej ljudske revolucije v Slovenjgradcu (2000 negativov) ter drugi muzeji, ki imajo oddelke za NOV (Koper, Ptuj, Nova Gorica, Brežice, Kočevje, Novo mesto, Postojna, Kranj in še kje).

Narodni muzej v Ljubljani, pokrajinski in mestni muzeji imajo v svojih fototekah predvsem gradivo, ki nastaja v zvezi z arheološkimi izkopavanji in obdelavami muzealij, fotografije s področja ljudske kulture in krajevne zgodovine ter NOV. Bolj so usmerjeni k tistemu, kar je že zgodovina glede na sedanjost. Le izjemoma bomo v muzejskih fototekah našli kaj gradiva o povojnem življenju. Druga njihova slabost je neenotno vodenje po oddelkih, povečini slaba urejenost in pomanjkanje primernih pomagal. Nastale so razen fototek koprškega muzeja in Narodnega muzeja — ti dve sta začeli nastajati že pred prvo vojno — v letih med 1950 in 1965. Kljub mladosti so nabrale, vsaj nekatere, toliko gradiva, da jih moremo po domačih merilih šteti med srednje velike. Največje in najpomembnejše so fototeke Narodnega muzeja (v kulturnozgodovinskem oddelku jih je nad 4500, v knjižnici pa nekaj nad 3 t. m), Pokrajinskega muzeja v Mariboru (18.300 fotografij, 14.300 negativov) in Gorenjskega muzeja v Kranju (14.000 fotografij, 15.841 negativov in skoraj 8000 diapozitivov). Drugi muzeji imajo manj fotografij, to je, med 1000 do 6000 (Pokrajinski muzej Koper, Kočevje, Ptuj, Celje, Murska Sobota, Goriški muzej Nova Gorica, Posavski muzej Brežice, Dolenjski muzej Novo mesto, Notranjski muzej Postojna, Mestni muzej Idrija, Delavski muzej Ravne na Koroškem, Mestni muzej Ljubljana). Muzejske fototeke s precejšnjim delom fotografij segajo v zadnje četrstoletje 19. stoletja. Te in druge starejše fotografije so se pridobile z darovi, nakupi in preslikavami. Muzeji v dobršni meri tudi sami slikajo.

Specialni muzeji hranijo le fotografije, ki zadevajo njihove specifične naloge. Posebej naj omenimo: Etnografski muzej v Ljubljani

(50.000 fotografij), Tehniški muzej v Ljubljani (4500 fotografij), Slovenski šolski muzej v Ljubljani (7000 fotografij), Slovenski gledališki muzej v Ljubljani (20.000 fotografij — 11.000 fotografij ima s področja gledališke umetnosti Akademija za gledališče, radio, film in televizijo v Ljubljani), Pomorski muzej v Piranu (1000 fotografij). Dalje smemo sem prišteti še Glasbeno narodopisni inštitut v Ljubljani (3600 fotografij, 2500 negativov, 450 diapozitivov). Fototeke specialnih muzejev so nastale v petdesetih letih, le fototeki etnografskega in šolskega muzeja sta iz tridesetih let.

Dokaj obsežne fototeke imajo zavodi za spomeniško varstvo in galerije. V njih se zbirajo fotografije, pomembne za zgodovino umetnosti, etnografijo, arheologijo in zgodovino raznih spomeniških objektov in varstva narave. Galerije slikajo dela, ki jih hranijo v svojih depojih ali ki so bila pri njih razstavljena, snemajo pa tudi dela posameznih avtorjev, ki so v privatni lasti. Narodna galerija v Ljubljani ima skoraj 11.000 posnetkov umetniških del do impresionizma, Moderna galerija v Ljubljani pa 15.000 fotografij del po impresionizmu. Podobno druge galerije v Sloveniji (npr. Mestna galerija v Ljubljani). Zavodi za spomeniško varstvo zbirajo v svojih fototekah fotografije o vseh vrstah spomenikov. Razen republiškega zavoda za spomeniško varstvo v Ljubljani so drugi omejeni na svoja krajevna področja. Osrednji zavod ima v fototeki, ki je začela nastajati nekako ob ustanovitvi deželnega konservatorskega urada leta 1912,^o preko 48 tisoč fotografij. Zavodi za spomeniško varstvo, ki imajo ponavadi lastno fotoslužbo, dobro zajemajo objekte svojega delovnega področja na vsem slovenskem ozemlju. Njihove fototeke, kakor tudi fototeke galerij, so dobro urejene. Galeriji in zavod, ki smo jih posebej omenili, imajo celo delavce, ki jim je fototeka glavna skrb.

Na koncu sprehoda po fototekah naj omenimo še fototeko Kartografskega in slikovnega oddelka Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Nastajati je začela leta 1945. V njej je danes največja slovenska zbirka razglednic (ca. 8 tm) in portretov (ca. 6 tm). Razglednice dobiva od leta 1945 kot obvezni izvod. Tu se hrani del Jutrove fototeke in del fototeke Ilustriranega Slovenca.

V vseh teh fototekah, ki smo jih navedli, in v tistih, ki bi jih mogli razvrstiti v eno od naštetih skupin, hranijo fotografije, ki že imajo značaj arhivskega gradiva ter jih moremo šteti za zbirke arhivskega gradiva. Videti moramo, da so v primerjavi z nekaterimi tujimi fototekami, npr. s fototeko Južnonemške založbe v Münchnu, ki ima nad 2

milijona fotografij, prave pritlikavke. Dalje smo opazili, da je te vrste arhivsko gradivo zelo razdrobljeno na številne imetnike in da ga je največ pri nearhivskih zavodih, da v Sloveniji nimamo večje zgodovinske fototeke, ki bi zajemala vse vizualno bivanje naše družbe in njenega naravnega okolja in da je v njih zlasti slabo zastopano gradivo, ki bi dokumentiralo razno gospodarsko dejavnost, družbeno, politično ter predvsem povojno življenje (nekaj takih fotografij bomo našli le v Muzeju ljudske revolucije Slovenije), da v njih manjka fotografij, ki bi dokumentirale znanstvene postopke in rezultate znanstvenih raziskav.

Ugotoviti pa moremo, da so dobro zastopane v njih naslednje vsebinske vrste: delavsko gibanje in narodnoosvobodilni boj, etnografija, umetnostni in drugi spomeniki, slovenska gledališka kultura, likovna umetnost, delovna področja slovenskih muzejev ter razglednice. Zbirke umetniških fotografij, žal, nismo zasledili, tudi diafilmov ne. Iz teh skopih zaključkov moremo postaviti naloge, ki bi jih morali rešiti slovenski arhivi. Ti so v prvi vrsti poklicani ustvariti fototeke, ki bi zadostile vsem znanim in morebitnim potrebam uporabnikov te vrste arhivskega gradiva. Morda bi se kazalo z zavodi, ki že imajo fototeke za določene plasti naše preteklosti, pogoditi glede delitve dela. Arhivi naj bi se predvsem lotili tistih vsebinskih področij, ki še niso ali pa so slabo zastopana v naših fototekah. Zbirali naj bi gradivo, ki prikazuje pomembne ljudi iz javnega življenja, važnejše dogodke z vseh področij družbenega, kulturnega, političnega, gospodarskega življenja, slike naselij,¹¹ komunikacij vseh vrst, industrijske naprave, proizvodna sredstva, načine proizvodnje, produkte dela, fotografije, ki spremljajo in beležijo znanstvene raziskave, posnetke krajin, skratka slike vsega, kar nas obdaja, v čemer živimo in kar vpliva na naše življenje, predvsem pa na naše delo. Zanimarili naj ne bi nobenega področja, do katerega seže fotografska leča.

Slovenski arhivi iz objektivnih razlogov še niso zajeli v svojo službo varstva arhivskega gradiva, ne imetnikov, ne ustvarjalcev fotografskega gradiva. Za to bo pač še potreben določen čas. Pri izbiri imetnikov in ustvarjalcev te vrste gradiva, nad katerimi bodo opravljali svoje varstvo, se bodo arhivi seveda držali načel, ki veljajo za izbiro drugih ustvarjalcev in imetnikov registraturnega oziroma arhivskega gradiva. Pri njih arhivi najbrž ne bodo mogli uspešno uporabiti 10. člena zakona o arhivskem gradivu in arhivih, ki določa, da morajo ustvarjalci izročiti arhivu svoje gradivo najkasneje 30 let po njegovem nastanku. Za operativo imajo foto-

grafije tudi po tem roku običajno še vedno visoko praktično vrednost. Da bi si arhivi le zagotovili primeren in ustrezen dotok fotografskega arhivskega gradiva, ki bi zadovoljujoče dokumentiralo naš čas, bodo morali razviti posebne postopke. Možnost, da bi arhivi razvili lastno fotoslužbo, ni izvedljiva. Ker tudi z izročanjem po redni poti, ki velja za spisovno gradivo, ne bodo dobili večje količine tega gradiva, preostane le možnost, da od ustvarjalcev odkupujejo, sklepajo z njimi primerne aranžmaje za stalno in sprotno reproduciranje njihovega gradiva. Preslikana fotografija ali pa dubleta ima značaj originala. Seveda bodo morali arhivi tudi pri tako pridobljenem gradivu varovati avtorske in druge koristi ustvarjalcev. Po mnenju nekaterih arhivov bi pri organizaciji reproduciranja in odbiranja ter pri sklepanju pogodb za dobavo fotografskega arhivskega gradiva mogla skupnost arhivov Slovenije odigrati pomembno vlogo. Ustvarjalcev gradiva, ki je že ob nastanku zelo dragocen fotografski dokument, je na Slovenskem nedvomno zelo veliko. V prvi vrsti so to razna časopisna podjetja; ta najbolj vsestransko dokumentirajo vsa področja našega življenja. Tako ima Časopisno založniško podjetje DELO največjo fototeko v Sloveniji. V njej je 540.000 negativov, 90.000 fotografij ter prav toliko slik iz različnega tiska. Viri njegove fototeke — sistematično voditi so jo začeli leta 1963 — so posnetki fotoreporterjev, slike, ki jih naročajo pri raznih tiskovnih službah (AP, UPI, TASS itd.), slike, ki jih priložnostno pošiljajo razna diplomatska predstavništva ter, kot smo že rekli, izrezki iz domačega in tujega tiska. Po pomembnosti ji sledi fototeka FOTOSLOVENIJE. Od leta 1945 pa do 1955 je to podjetje načrtno snemalo vse pomembnejše dogodke, osebe, kraje, objekte, delo raznih delovnih organizacij itd. Po letu 1955 dela to v manjšem obsegu in več po naročilih posameznih interesentov. V fototeki ima danes približno 300.000 negativov. Naštejmo še dve pomembnejši operativni fototeki, to sta fototeka mariborskega VEČERA, ki ima 30.000 negativov, in fototeka RTV Ljubljana, ki ima 60.000 fotografij. Drugih ustvarjalcev, bolj pomembnih za ožja krajevna območja, kot za vso Slovenijo, ne utegnemo naštevati.

Zaključiti moramo z mislijo, da je ena od bližnjih nalog slovenskih arhivov vsekakor organizacija fototek, ogledal našega časa.

OPOMBE

Vsi podatki o slovenskih fototekah, ki niso posebej citirani v opombah, so povzeti po anketi, ki jo je napravilo Arhivsko društvo za Slovenijo aprila 1968.

1. Slovenski biografski leksikon, 8. zv., Ljubljana 1952, str. 596. Slavko Tarman, Fotografija na steklo, Delo XI, št. 16, 16/2-1969, str. 20. — 2. Arhiv Slovenije, Ljubljana, Zbornica za trgovino, obrt in industrijo, fasc. 331, št. 265, 266, 267 in fasc. 332, št. 265. — 3. Fotoamater, II., št. 2, Ljubljana 1932, str. 38. — 4. Citat iz poziva ljubljanskega mestnega načelstva 1933, Fotoamater, II., št. 5, Ljubljana 1933, str. 116. Zanimivo je omeniti, da je Centralni Pres-biro predsedstva ministrskega sveta v Beogradu že 1929 skušal ustvariti evidenco vsega fotografskega gradiva v državi (Narodni muzej, Ljubljana — spisi za leto 1929, št. 681). — 5. Ur. l. SFRJ XX, št. 48/64-665, 1. člen. — 6. Ur. l. SRS, XXIII., št. 4/68-24, 1. člen. — 7. 60 let Mestnega arhiva ljubljanskega

(s sodelovanjem kolektiva ustanove sestavil dr. Sergij Vilfan), Ljubljana 1959, str. 195—197. Kadar negativni niso posebej navedeni, so v število fotografij zajeti tudi negativni, torej je mišljeno število posnetkov. — 8. Vodnik po arhivih Slovenije, Ljubljana 1965, str. 211. — 9. Fr. Baš, Organizacija spomeniškega varstva, Varstvo spomenikov, V., Ljubljana 1953/1954, str. 28, 29, 31.

— 10. Ulrich Frodieu, Das Bildarchiv des Süddeutschen Verlages in München, Der Archivar, 18, zv. 1., Düsseldorf 1965, str. 33—38. — 11. O aeroposnetkih gl. Fr. Stele, Ljubljana iz aeroplana, Kronika slovenskih mest 1, št. 1, Ljubljana 1934, str. 28—35, o fototekah gradbenih uradov pa A. Vončina, Gradbena fototeka, Kronika, III, št. 3, Ljubljana 1955, str. 183—184.

Kronološki seznam slovenskih in slovenističnih tiskov ter rokopisov protireformacijske in baročne dobe — od leta 1600 do 1764 — je dal Francè Kidrič v razpravi »Opomba k protiref. (katol.) dobi v zgodovini slovenskega pismenstva« v ČJKZ 3, 1921/1922 na str. 73—80 in na str. 133, na straneh 80 do 132 pa je razpravljal o problemih datiranja in drugih vprašanih nekaterih tiskov in rokopisov te dobe. Dodatke in popravke k temu kronološkemu seznamu je objavil isti avtor še v opombah k razpravi »Razvojna linija slovenskega preporoda v prvih razdobjih« (RDHV 5 6, 1930) in sicer za tiske in rokopise od leta 1600 do 1678 v opombi 3 na str. 46 in 47 ter za tiske in rokopise od leta 1678 do 1750 v opombi 1 na str. 47, medtem ko je dodatke in popravke za tiske in rokopise od leta 1751 do 1764 objavil v opombi 35 k razpravi »Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe« (RDHV 7, 1930) na str. 187.

Za Kidričem se je z literarno zgodovino tega obdobja intenzivno ukvarjal Mirko Rupel. Nekaj tiskov, med njimi dva prav pomembna, ki jih je Kidrič še pogrešal, vendar navajal v svojem seznamu, ker so mu bili znani iz literature, je Rupel spet spravil na dan, poleg tega pa korigiral nekatere Kidričeve navedbe. Na novo evidentirane tiske in rokopise je Rupel sistematično objavljal v strokovnem časopisju. Tako je leta 1949 objavil najdbo rokopisa v članku »Slovenska pobotnica iz 1743« (SR 2, 1949, str. 323), nato pa je zabeležil nekaj novih biografskih podatkov in objavljal nove najdbe v seriji člankov pod skupnim naslovom »Prispevki k protireformacijski dobi« (SR 4, 1951, str. 238—243; SR 5 7, 1954, str. 178—194; SR 9, 1956, str. 148—154; SR 11, 1958, str. 122—129). Od tega je Rupel obravnaval tiske le v SR 9, 1956, v vseh drugih člankih te serije pa rokopise. Obe pomembni knjižni najdbi je objavil v posebnih razpravah: »Slovenski katekizem iz leta 1615« (SR 12, 1959 60, str. 104—113) in »Prva prekmurska knjiga, Temlinov Mali katekizem 1715« (Razprave 2. razr. SAZU II, 1956, str. 103—114). Leta 1961 je podal Rupel tudi pregled raziskav v članku »Novejše raziskave starejšega slovenskega slovstva« (JiS 6, 1960/1961, str. 67—72). V poglavju Protireformacija je navedel vse novejše študije, ki obravnavajo to obdobje. Rokopise so v tem 15-letnem povojnem obdobju poleg Rupla objavljali še F. M. narik, M. Golia in L. Hadrovcs, tiske pa je raziskoval le Rupel. Malo kasneje je objavil štiri drobne, doslej neznanne tiske protireformacijskega obdobja še Marjan Smolik. Najditelj sodi, da jih je natisnil

Ljubljanski tiskar Adam Friderik Reichard med leti 1734 in 1751. Objavil jih je v popisu virov k svoji disertaciji »Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do konca 18. stoletja«, Ljubljana 1963, str. 18. Iz tega časa je morda še ta ali oni drobn tisk, brez navedbe letnice in tiskarja, ki jih je evidentiral Avgust Pirjevec v bibliografiji »Doneski k slovenski bibliografiji« (SJ 4, 1941, str. 148—172). Vsaj za enega teh tiskov je ugotovil Smolik, da je izšel po letu 1757 ali 1758. Navedel ga je pod št. 58 na str. 25 in 26 svoje zgoraj omenjene razprave. Iz 17. stoletja je tudi romarska knjižica za slovenske porenške božjepotnike z nemškimi in slovenskimi besedilom, ki so jo sicer v strokovni literaturi že omenjali, poiskal in nadrobno predstavil pa nam jo je šele Jože Stabčej v razpravah »Staro božjepotništvo Slovencev v Porenje« (Razprave 2. razr. SAZU VI, 1965, str. 141—215) in »Die alten Wallfahrten der Slowenen an den Rhein« (Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins 78, 1967, str. 97—160). Ob koncu obravnavanega obdobja so začeli izdajati tudi prve tiskane uradne razglase v slovenskem jeziku. Doslej najstarejšega, iz leta 1754, je objavil podpisani v članku »O najstarejših tiskanih uradnih razglasih v slovenščini« (Kronika 15, 1967, str. 91—94).

Doslej pa ni bila omenjena v nobenem bibliografskem popisu ali literarnozgodovinskem prispevku drobna slovenska knjižica iz leta 1728, ki je bila med raznovrstnim tiskanim drobižem v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani in je sedaj vključena v knjižni fond pod signaturo 4905. Čeprav delce samo po sebi ni pomembno, pa ga je vredno zabeležiti ne le, da ga bo upoštevala bodoča retrospektivna slovenska bibliografija, ampak tudi zato, ker je protireformacijska doba tako revna s slovenskimi tiski, da premoremo od leta 1600 do leta izida te knjižice, torej za stoosemdvajset let, le 20 slovenskih tiskov — a tudi od tega skromnega števila nekaterih ne poznamo поблиže, ker so izgubljeni — in še nekaj pretežno tujejezičnih tiskov, v katerih je deloma upoštevana slovenščina.

Bibliografski popis knjižice je naslednji:

LITANIAE OD Shalafne Matere Boshje
Divize MARIE.

(Čelni naslov.)

Labaci, Formis J. G. M. Incl. P. C. T. 1728.
(VIII) str. 13,5 cm (hrbet) × 8 cm.

Na sedmih straneh prinaša knjižica litanije, na zadnji, osmi strani, pa molitev in na koncu impresum, ki bi se neokrajšan glasil: La-

baci, Formis Joannis Georgij Mayr, Inclytae
Provinciae Carnioliae Typographi 1728.

Poleg drugih pomembnejših izdaj je tudi
ta knjižica odsev živahnjega delovanja cer-
kve med ljudstvom v začetku 18. stoletja, ko
so najpotrebnejše molitvene obrazce določili

in širili v ljudskem jeziku. Po namenu in
obliki je sorodna še dvema drobnima tiskoma
iz prvih treh desetletij 18. stoletja in sicer
knjižicama O Gospud ješt terdnu verujem
ufe taiſtu ... (iz l. 1713) in Scitu necessaria
(ok. l. 1730).

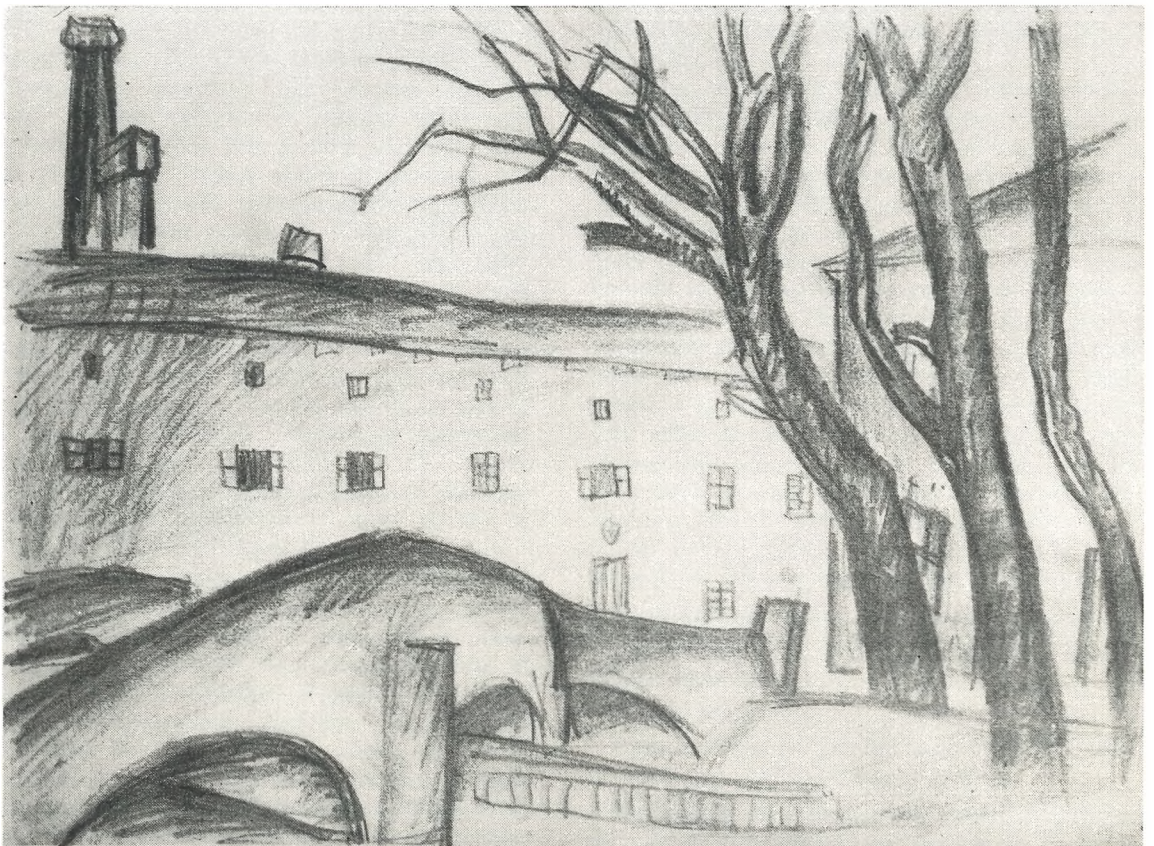
Razstava »Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem«

V novembru 1968 je Tehniški muzej Slovenije v Bistri pri Vrhniki odprl prvo občasno razstavo s tekstilnega področja pod naslovom Prvi tekstilni industrijski obrati na Slovenskem. Raziskavo te zgodovinske teme sta omogočila Sklad za pospeševanje kulturnih dejavnosti pri Republiškem sekretarjatu za kulturo in prosveto in Poslovno združenje tekstilne industrije Slovenije. Kot dopolnilo k razstavi je ob tej priložnosti izšla publikacija z istim naslovom. Oprema razstave in brošure je delo arhitekta Gregorja Košaka. Fotografije je izdelal Miha Pustoslemšek na Inštitutu za geodezijo in fotogrametrijo v Ljubljani, kaširanje in lepljenje fotografij na panoje pa so opravili delavci Jugoreklama, podjetja za ekonomsko propagando in publiciteto.

Teritorialno zajema razstava slovensko ozemlje v okviru SR Slovenije. Tako so izpadla mnoga podjetja, ki so nastala zunaj naših meja na Goriškem, Primorskem, Koroškem in Štajerskem, kjer bivajo slovenski rojaki. V opravičilo naj povemo, da je tovrst-

no arhivsko gradivo težko dostopno in bi zahtevalo študij v inozemstvu, kar pa bi bilo za že tako skromna finančna sredstva muzeja prevelika obremenitev. Navzlic takim težavam pa smo pritegnili v razstavo naše prve bombažne tovarne (npr. Ajdovščino in Prebold), ki so bile last tujega kapitala, njih sedeži so bili v sosednjih državah (Italiji in Avstriji), kjer se je zbirala vsa dokumentacija.

Časovno sežemo nazaj v 18. stoletje. To je bil čas zgodnjega kapitalizma ali potencirnega merkantilizma v gospodarski politiki, čas, ko so se mimo počasne in zaostale cehovske obrti uveljavljali založništvo in manufakture. Podjetnik, ki je imel denar, je nakupil surovino (volno, lan, bombaž) in jo razdelil med male obrtne mojstre ali kmete na podeželju, ki so potem ob pomoči vseh družinskih članov predli in tkali na svojih domovih. Izdelke so nato založniki zbrali in jih prodajali. Več značilnosti kapitalistične proizvodnje so imele manufakture. Tu so delavci delali že pod isto streho in pod enotnim vodstvom, delo pa je bilo izključno ročno. Podpirala jih je država, ki je posegla v vzgojo in šolstvo ter si prizadevala usposobiti mladi

Ajdovska predilnica, kot nam jo je upodobil Venó Pilon 1923 (Fototeka tekstilne tovarne v Ajdovščini)

Delavska stanovanja ajdovske tekstilne tovarne, ki so bila zgrajena 1909 (Fototeka Tehniškega muzeja Slovenije)

Von der Grundobrigkeit

Merrschaft, Traugott

in Steiermark Bistler Kreises, wozu hiermit öffentlich beurkundet:
 Es seye zu *St. Paul in der Herrsch. St. Paul in der Herrsch. St. Paul*
 gelegene, hieher sub *Paß, Woz N. 92* dienbare *Real-Grundstück*
 mit allen An- und Zugehörungen, Recht und Berechtigungen durch *Paß, Woz N. 92*
 an *Anton Prebold* gelangt, foliergehalten, daß
 gedacht angehende - Besitzer
 1tes: Mit dieser Realität nach allen Begriffen des vollen Eigentumsrechtes schalten und walten können, jedoch mit dem Vorbehalte, daß
 2tes: jeder Veränderungsfall unter der Strafe der Unzulässigkeit der Grundobrigkeit angefragt, von selber der Consens eingetobt, und in jedem Veränderungsfall, derselbe möge per actus inter vivos, oder durch Erbrecht geschehen, von dem anstretenden Besitzer das Laudemium, welches
in dem gesetzlich vorgeschriebenen Maße
 des durch unparteiische Schätzung ausfallenden Wertes, oder pactierten Kaufschillinges besteht, von dem Abgehenden aber das 3 procentige Moruarium, und in beiden Fällen die gesetzlichen Taxen und die übliche Schmutzbriefgebühre richtig und getreu entrichtet werde.
 3tes: In Besitze schuldig, sowohl die Gebäude, als Grundstücke im guten baulichen Stande zu erhalten, und es ist ihm nicht erlaubt, Marksteine zu versetzen, oder in der Weisheit etwas zu verändern.
 4tes: Hat Besizer von dieser *Real-Grundstück* in dem *Paß* Urbanis sub N. 92 verzeichnet, und wie solche nach dessen Inhalt das Eintragsbuch zugleich ausweist, sowohl die landesfürstlichen, als grundherrlichen Verbindlichkeiten nachbenanntenorts zu rechter Zeit, in guter Eigenschaft und ohne Verzug zu entrichten, und zwar:

An landesfürstlichen Schuldigkeiten.

Paß, Woz, N. 92, des allf. Paß, Woz, N. 92

An Urbartal-Schuldigkeiten im Gelde.

bestimmt in jeder Hinsicht ... *1/2*

In Natura.

S^{tes}: Aus der Unterthan

Anton Prebold

Uegen genauer Erfüllung dieser Verbindlichkeiten, und Abgelobung des schuldigen Gehorsams sowohl an den höchsten Landesfürsten, als auch an die Grundobrigkeit verspreche ich diese Unterthan bey dem Besitze zu schützen und zu schirmen.

In Uerkund dessen ist die hierunter gesetzte grundobrigkeitliche Fertigung.

So geschehen *Anton Prebold* am 11. Februar 1840.

Izpisek o prenosu lastniške pravice na zemljiški parceli gospostva Prebold iz leta 1840 (Original v arhivu tekstilne tovarne Prebold)

rod v predenju in tkanju. V ta namen je bil izdan 1765 patent o predilnih šolah. Pomembne niso samo za razvoj naše tekstilne industrije, temveč tudi zato, ker so bile prve državne in prve, s katerimi je bila uvedena — čeprav samo delna — šolska obveznost. Nove pridobitve v razvoju tekstilne proizvodnje je prinesla industrijska revolucija. Iznajdbi parnega stroja in pridobivanju železa s pomočjo premoga se je pridružila vrsta izumov na področju tekstilne tehnike. Gigantski razvoj angleške tekstilne industrije se je naglo širil na evropski kontinent in zajel našo deželo v prvi polovici 19. stoletja. Tradicija tekstilne dejavnosti mu je dajala ugledna tla. V tekstilstvu je industrializacija najprej prodrila v bombažno proizvodnjo. Temeljne značilnosti naših prvih bombažnih tovarn (Ajdovščina, Ljubljana, Prebold, Tržič in Litija) so v tem, da so jih brez izjeme ustanovili tuji kapitalisti, predvsem Tržačani; bile so opremljene s tedaj najmodernejšimi tekstilnimi stroji in med prvimi tovarnami na Slovenskem so montirale parne stroje. Interne razmere in odnos podjetniške družbe do države je urejal statut podjetja, delavske razmere pa delavski red. Delovni turnus je trajal 12 ur z enurnim neplačanim odmorom opoldne. Delavci so bili okoliški kmetje in dninarji, mojstri pa pretežno tujci. Podobno kot pri založništvu in manufakturah se je

močno izkoriščalo otroško delo. V zavarovanju za starost, bolezen in brezposelnost je Avstrija z izdajo zakona o nezgodnem in bolniškem zavarovanju 1887 sledila Nemčiji, ki je bila v tem pogledu vodilna država.

V drugi polovici 19. stoletja je industrializacija zajela tudi suknarstvo in na prehodu v 20. stoletje izdelovanje pletenin in drugih tekstilnih izdelkov. V nasprotju z bombažno industrijo je tovarne sukna investiral domači kapital. Dalje so živele založniška dejavnost in manufakture. V tovrstni obliki je suknarstvo cvetelo zlasti na Gorenjskem, Notranjskem, Kočevskem in Štajerskem. Šele uvedba železnic, ki je konkurenci odprla vrata na stežaj, je postavila založnike in manufakture pred odločitve, ali modernizirati obrate v industrijska podjetja ali povsem prenehati s proizvodnjo.

Ko je stekla železnica, je tudi barvarska obrt začela hirati in se skušala osredotočiti v mestih. Tržiški barvarji so s svojimi manufakturnimi izdelki uživali sloves po vsej monarhiji. Tudi kranjski niso izostajali. Nov korak v razvoju te stroke so pomenili obrati v okviru tekstilnih tovarn. V tej luči se je barvarstvo razvijalo skladno s porastom tekstilne industrije.

Zbrano zgodovinsko gradivo smo v obliki fotografskih povečav razvrstili na panojih takole:

I. Uvod

Naslov, uvodna beseda in pregledna karta starih tekstilnih obratov v primerjavi z današnjim stanjem.

II. Suknarne

Ljubljana	Suknar na Selu, 1724—1803
Kranj	Kocarna Karel Florian, ok. 1820—1877
Kranj	Kocarna Valentin Pleiweiss, ok. 1834—1866?
Ljubljana	Tovarna sukna in kočev Terpinc-Zeschko, 1861—1890
Škofja Loka	Tovarna sukna Alojz Krenner, 1871—1921

III. Barvarne in tiskarne

Kranj	Barvarna Matej Pirc, 1797—1922
Tržič	Tovarna kotenine in barvarna Gašper Polak, ok. 1820—ok. 1880
Tržič	Barvarna in tiskarna Jožef Peharc, ok. 1810—ok. 1870

IV. Bombažna industrija

Ajdovščina	C. kr. priv. mehanična bombažna predilnica K. L. Chiozza, Schnell-Griot, G. Minerbi, 1926 do danes
Ljubljana	C. kr. priv. mehanična bombažna predilnica in tkalnica W. in D. Moline, 1837—1910
Prebold	Bombažna predilnica in tkalnica G. A. Uhlich, 1839—danes
Tržič	Bombažna predilnica in tkalnica Glanzmann et Wachter, 1885—danes
Litija	Bombažna predilnica Schwarz, Zublin et Co., 1886—danes

V. Zaključek

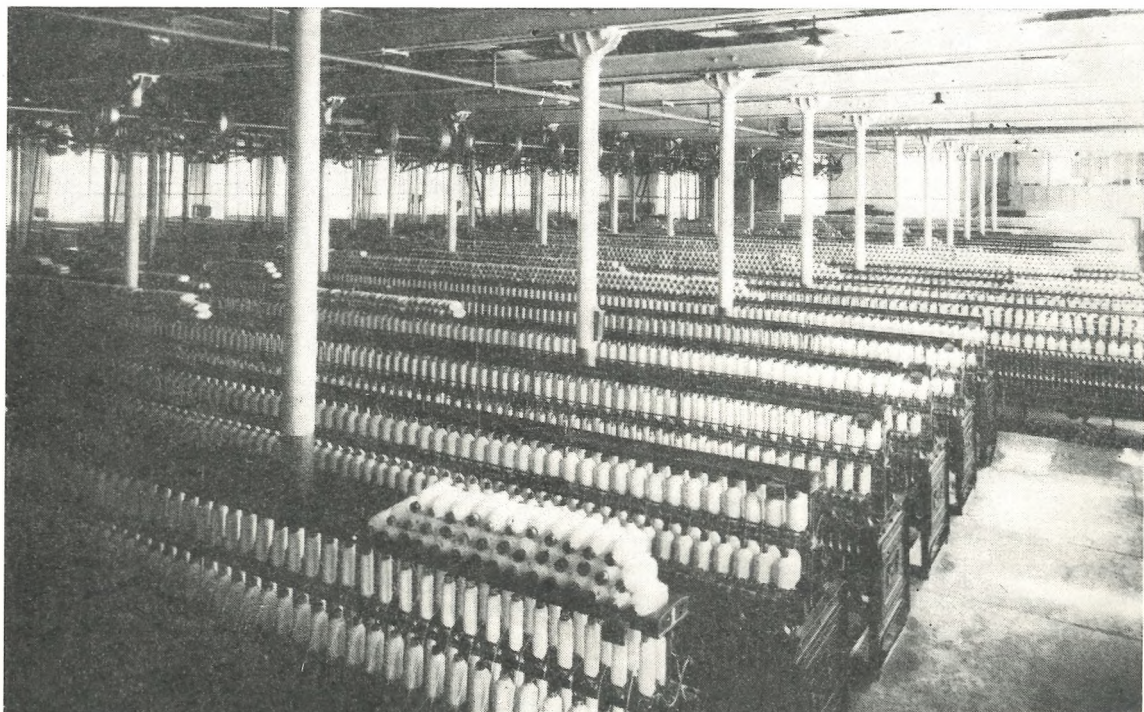
Primerjalni grafikoni bombažnih predilnic in tkalnic v avstrijskih deželah, njih število predilnih in tkalnih strojev, vreten, delavcev, proizvodnja bombažnih in volnarskih izdelkov itn.

Hiša Davida Molineja v Kamniku, Šutna št. 3 (Fototeka gorenjskega muzeja v Kranju)

Vsako od navedenih skupin smo uvedli z obsežnejšim tekstom o razvoju te stroke in simbolom, posamezni manufakturi ali tovarni smo pridali oris o nastanku, razvoju in prenehanju obratovanja in končno smo vsako fotografijo in eksponat pojasnili z legendo. Poseben poudarek so dali razstavi originalni eksponati. V prvi vitrini je najti primitivna

vretena in lepo okrašene preslice. Posebnost so vzorci sukna iz suknarne na Selu, ki jih je velikodušno sposodil Arhiv Slovenije v Ljubljani. Druga vitrina v skupini suknarstva prikazuje volnarske čolničke, greben iz pušpana iz Spodnje Besnice pri Kranju, vzorca raševine iz Kebrove vauharije v Lepi njivi pri Mozirju in znamke s številkami, ki jih je

Predvojna predilnica Litija (Fototeka Tehniškega muzeja Slovenije v Ljubljani)

dajal vauhar Ivan Keber kmetom za oddano blago. Barvarstvu je posvečena ena vitrina. Tu najdemo tiskarske modele: dva iz Polakove barvarne v Tržiču in dva iz Pirčeve v Kranju. Poleg je tiskarski valj Peharčeve manufakture iz Tržiča. Zanimivi so tudi »roši«, ki jih je prejel naročnik v Pirčevi barvarni za oddano platno, vzorca natiskanega blaga in strokovna literatura ter beležka naročnikov Metoda Pirca. Skupino bombažne industrije dopolnjujeta dve vitrini. V prvi so razstavljeni bombažni čolnički, listi, mehanično vreteno pa trgalni greben. Zraven so še monografije naših bombažnih tovarn in zgodovinski časopisi, kjer so objavljene študije o najstarejši in najpomembnejši manufakturi sukna na Selu pri Ljubljani. Druga vitrina iz te skupine in tudi zadnja na razstavi vsebuje tkalske lučalnice in list, cevke

(pincopse in warpcopse), bombažne navitke in vzorce bombažnih tkanin. Tu lahko vidimo še originalne dokumente: delavski red preboldske tovarne iz leta 1895, statute in pravila preboldske tovarne iz leta 1907 ter plačilno kuverto delavca Ergaverja, iz ajdovske bombažne predilnice.

Za konec naj povemo, da je bil namen razstave zbrati raztreseno gradivo naših najstarejših manufakturnih in industrijskih obratov na teritoriju SR Slovenije v 18. in 19. stoletju, ki je še ohranjeno, ga dokumentirati in strniti v celoto, ter ga s prikazom kulturni javnosti oteti pozabi. Ob velikem zanimanju je ta namen prireditelj tudi dosegla. Dodamo naj še, da bo razstava spomladi potovala v Kranj, Tržič, Maribor in v Kostanjevico na Krki.

Katarina Kobe-Arzenšek

Časopis za zgodovino in narodopisje. —

1. (XXXVI) letnik 1965, str. 228 + 70,

2. (XXXVII) letnik 1966, str. 261 + 159,

3. (XXXVIII) letnik 1967, str. 323,

4. (XXXIX) letnik 1968, str. 306,

izdala založba Obzorja v Mariboru.

Ko je leta 1965 po četrstoletnem presledku ČZN spet pričel izhajati, ga je naša kulturna javnost toplo pozdravila, razveselili pa so se ga tudi znanstveni krogi zunaj Slovenije, saj si je predvojnih 35 letnikov (1904—1940) ČZN pridobilo velik sloves. Dolga leta molka od 1940 do 1965, ki do neke mere gotovo pomenijo vrzel v zgodovinspisju severovzhodne Slovenije, so dala nekdanjemu ČZN značaj zaključene celote. Večkratne spodbude po obnovitvi ČZN so po 25 letih uresničili Združenje visokošolskih zavodov, Zgodovinsko društvo v Mariboru in Založba Obzorja.

Kot je že iz naslova razvidno, je naloga glasila, da daje pobudo in možnost za zgodovinsko in narodopisno proučevanje preteklosti in sedanosti, predvsem seveda severovzhodne Slovenije. Prve štiri dokaj bogate številke nove vrste kažejo, da bo obnovljeni ČZN svoje poslanstvo uspešno opravljal.

Da bi se oddolžili nekaterim avtorjem, katerih prispevki so 1940 ostali le krtačni odtisi, sta v prvi številki nove vrste objavljena dva prispevka, ki bi morala iziti že 1940. leta: Mlinarjevo poročilo Iz rimskega Ozidja v Krajini in del Minařikove razprave Nekdanja lekarna v Olimju. V 4. letniku pa je izšla prav tako že 1940 za tisk pripravljena razprava Draga Mušiča: Medicinalia na freskah Franca Jelovška na Sladki gori in analogija s podobnim gradivom na drugih lokacijah, ki jo je avtor sedaj nekoliko predelal in izpopolnil.

Sedanje uredništvo tudi ni pozabilo na ustanovitelja Zgodovinskega društva v Mariboru in dolgoletnega urednika ČZN, dr. Frana Kovačiča, čigar 100-letnici rojstva je posvečen 3. letnik (1967). V isti številki je uvodni članek o drugem uredniku ČZN, Franju Bašu, izpod peresa Janka Glazerja, Vladimir Bračič pa se je spomnil jubileja prof. dr. S. Ilešiča. V zadnjem letniku je Bogo Teplý napisal nekaj spominskih vrstic ob jubileju dveh pomembnih sodelavcev ČZN, Janku Glazerju in Jožetu Košarju (4, 1968).

Pregled vsebine štirih letnikov kaže poseganje v razna obdobja in različno problematiko severovzhodnega dela Slovenije. Podobno, kot je prejšnja serija ČZN od časa do časa objavila prispevke, ki niso bili povsem pokrajinskega značaja, prinaša tudi obnovljeni ČZN razpravo Frana Zwittera: Arhivska kon-

vencija z Avstrijo iz leta 1923 in vprašanje njene izvedbe (3, 1967) in prispevek ameriškega rojaka T. Hočevarja o slovenski protestantski koloniji v Georgiji (4, 1968), ki imata splošnoslovenski značaj.

Z najstarejšo zgodovino Štajerske se ukvarjajo v glavnem trije avtorji. Stanko Pahič piše o antičnih gomilah v Slovenskih goricah (1, 1965), o arheoloških raziskovanjih v Mariboru (2, 1966) in o Mariboru v prazgodovini (4, 1968). Prvi prispevek podaja seznam gomilnih najdišč v Slovenskih goricah in oriše zgodovino raziskovanja gomil na tem področju od prve polovice 19. stoletja dalje. V začetku je šlo kot ponavadi za laična izkopavanja izobražencev, izmed poklicnih zgodovinarjev pa so tu kopali Fran Kovačič, Franjo Baš in Stanko Pahič. Glavna značilnost arheološke dediščine Slovenskih goric je namreč veliko število antičnih provincialnih gomil. Avtor še posebej poudarja dejstvo, da je naše Podravje s svojimi provincialnimi gomilami južni obrobni predel velikega področja gomil, ki se širijo po vzhodni Avstriji in zahodni Madžarski do Donave. Opisi najdb (poleg keramike, steklenine in kovinskih izdelkov je rimska kolonizacija prinesla tudi elemente novega stavbarstva) so bogato ilustrirani s slikami in skicami. V drugem prispevku se avtor loteva obravnave prazgodovinske in antične naselitve Maribora; omejil se je zlasti na opis zgodovine raziskovanja, v zadnjem letniku pa je podal pregled prazgodovinskih najdb na mariborskem prostoru, ki kažejo na nepretrgano prisotnost človeka vsaj od začetka 2. tisočletja pred n. št. dalje. Že omenjeni članek Ivana Mlinarja Iz rimskega Ozidja v Krajini (1, 1965) vsebuje kratko poročilo o izkopavanjih dela antične naselbine nad Orešjem in Sotlo v letih 1938 in 1939. Iva Mikl-Curk obravnava v prvem prispevku naselbinsko keramiko, izkopano leta 1963 na Zg. Bregu v Ptujju, ter naglaša važno vlogo surove domače keramike tja do pozne antike (1, 1965), v drugem prispevku sledi nadrobni opis grobov, izkopanih 1963 na Zg. Bregu v Ptujju, opis materiala, ki ga hrani Ptujski muzej iz grobov, odkopanih leta 1908/09 (2, 1966), v tretjem članku z naslovom Terra sigillata iz Poetovija (4, 1968), obravnava italsko sigillato, ki jo hranijo muzeji v Ptujju.

V obdobje fevdalizma posega več avtorjev. Jože Koropec je v razpravi Ob spodnjepolskavskem urbarju iz leta 1663 (1, 1965) analiziral dva urbarja in pokazal, da je bilo težišče gospodarstva na obravnavanem zemlji v 17. stoletju v živinoreji. V drugi razpravi pa prav tako na podlagi virov popisuje politični

in gospodarski položaj srednjeveškega Vurberka (4, 1968). Pavle Blaznik v razpravi Topografija vitanjskega urada v luči urbarja iz leta 1404 opozarja na bogate urbarske podatke, ki dajejo važno oporo pri lokalizaciji posameznih topografskih, delno pa tudi osebnih imen, predvsem pa dopolnjuje pomanjkljivo lokalizacijo v Wiessnerjevi izdaji tega urbarja. Pri tem se je Blaznik naslonil na katastrske mape, statute animarum, podatke krške fevdne knjige iz 15. stol. ter na terenu zbrano gradivo (2, 1966). Pomemben prispevek je tudi razprava Vladimira Bračiča Vzhodni del Haloz v luči cenilnega zapisnika gosposčine Borl iz leta 1542 (3, 1967). Ker je usoda urbarja gosposčine Borl neznana, je ta cenilni zapisnik še posebej dragocen dokument. Tudi tu potrjuje analiza podatkov, da je bila živinoreja veliko važnejša gospodarska panoga, kot so doslej mislili, priimki pa kažejo na etnično slovensko pokrajino s precejšnjimi vplivi iz Hrvatske in uskoških elementov. V vrsto razprav, ki obravnavajo fevdalno obdobje, je treba šteti tudi Fr. Minařika: Grad Olimlje in pavlinci (1, 1965), Jakoba Richterja: Savinjski arhidiakonot in njegov konec (2, 1966) ter Antoše Leskovca: Pohorski gozd mariborske meščanske srenje (3, 1967), kjer avtor dopolnjuje omembe te meščanske posesti v dosedanji literaturi z bogatimi podatki iz Pokrajinskega arhiva v Mariboru.

Maribor obravnavajo posamezni avtorji v raznih časovnih obdobjih in v zvezi z različnimi vprašanji. Zgodovino mariborske klasične gimnazije od ustanovitve 1758 do ukinitve 1959 podaja v dveh prispevkih Jan Šedivý (2, 1966; 3, 1967). Maribor kot mestno naselbino obravnavata še Jože Curk, ki podaja urbanistično-gradbeni oris Maribora (2, 1966; 4, 1968) ter Anton Vončina, ki govori o oštivilčenju hiš v Mariboru 1770 in kasnejših spremembah (2, 1966). Maribor v avstrijski ustavni dobi je obdelal Franjo Baš (3, 1967). Za ta čas je v Mariboru značilen nov družbeni pojav, slovensko meščanstvo, in z njim slovensko narodnostno vprašanje, ki se je zaostriło v boju za gospodarsko in kulturno oblast med nemškim in slovenskim meščanstvom. Kakor avtor sam poudarja, bi ustavno dobo mogli obravnavati tudi s pogledi na rast mariborskega gospodarstva ali na razvoj šol in prosvete, vendar je skušal čimbolj slediti sodobnikom, ki so v državnem in deželnem zboru, mestnem svetu in časopisju obravnavali tedanje probleme kot narodnostne in narodnojezikovne zadeve. Ker so arhivi in registrature mariborskega županstva in društev ohranjeni le v manjši meri, se je posluževal predvsem stenografskih zapisnikov dunajskega državnega zbora in štajerskega deželnega zbora, zapisnikov mariborskega mestnega

sveta in časnikov. Tako je pregledno zajel vse glavne politične pa tudi gospodarske spremembe od 1848 do 1914, predvsem se je posvetil problemom okrog revolucije 1848, čitalniškemu in taborskemu gibanju, boju za slovenske šole, delavskemu gibanju od njegovih začetkov 1868 dalje, stališčem mladine ob raznih vprašanjih, zlasti njeni jugoslovanski orientaciji itd. Socialnogeografsko raziskavo Maribora je prispeval Mirko Pak (4, 1968). Zgodovinski pregled teritorijev in oblik samouprave Celja in okolice je podal Janko Orožen (4, 1968), v obsežnejšem drugem delu je natančneje obdelal moderno samoupravo, ki je kot rezultat revolucije uvedena leta 1849; vključil pa je še razvoj v stari Jugoslaviji in povojni razvoj.

Zgodovino agrarne problematike obravnava več avtorjev. Borut Belec v Prispevku k zemljiškoposestni strukturi v Ljutomersko-ormoških goricah leta 1824 in 1961 (1, 1965) primerja nekaj zemljiškoposestnih značilnosti, kot jih razberemo iz franciscejskega katastra, z današnjimi. Delež tuje posesti v Jeruzalemskih goricah je bil leta 1824 zelo velik, posestna struktura se do leta 1945 ni bistveno spremenila, danes pa je tu zelo močan vpliv neagrarnih dejavnosti, ki se širi iz bližnjih mestnih centrov. V naslednjih letnikih ČZN nadaljuje avtor primerjavo razmer 1824 in 1961 v razpravah: Razvoj posestnih razmer in izraba tal v k.o. Gresovščak (2, 1966), Zemljiškoposestna struktura v k.o. Plešivica in Kog leta 1824 in 1961 (4, 1968). Članek V. Bračiča Vinorodne Haloze (1, 1965) prikazuje na primerjih treh k.o. vpliv preteklosti na današnji agrarnogeografski razvoj na tem področju. Jakob Medved je prispeval dva zanimiva članka: Stopnje in vrste propadanja gorskih kmetij v Mežiški dolini (od 1848 do socialistične revolucije; 1, 1965) in Gospodarske razmere gorskih kmetij na Košenjaku (4, 1968). Mirko Pak v Razvoju posestnih razmer na Zg. Dravskem polju sledi razvoju od 1825 dalje (2, 1966). Posebej naj omenim geografsko razpravo Svetozarja Ilešiča Severovzhodna Slovenija in njena regionalna razčlenitev (3, 1967).

S področja NOB je prispevek Toneta Ferrenca: Štiri Heydrichova poročila o sabotajah, diverzantskih in partizanskih akcijah v letu 1941 (1, 1965), medtem ko je Franjo Baš prispeval zanimiv članek o Kulturbundu v Celju med vojnama (2, 1966). Tehten je kritični zapis Milana Ževarta: Narodnoosvobodilna vojna na slovenskem Štajerskem in »Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945« (1, 1965), kjer opozarja na pomanjkljivosti tistih odstavkov v prvi knjigi Oslobodilački rat naroda Jugoslavije (izšla v Beogradu 1963), ki obravnavajo razvoj NOB na

Štajerskem. Dušan Kermavner pa kritično razčlenjuje Golouhove spomine (3, 1967).

Več prispevkov je posvečenih posameznim osebnostim, ki so v različnih obdobjih bile tako ali drugače povezane s Štajersko. E. Pertl piše o kirurgu in ranocelniku Andreju Kranjcu, ki je celih 54 let v 19. stol. delal na Štajerskem in bil tudi med pobudniki za ustanovitev zdraviliškega društva v Mariboru (1, 1965), Jan Šedivý opisuje ukrajinsko pisateljico Olgo Kobyljansko in njenega brata Štefana; ta je bil avstrijski polkovnik in je v času bojev za severno mejo stopil na slovensko stran (1, 1965). Iz krtačnega odtisa zadnjega predvojnega letnika (ČZN XXXV, št. 3—4, 1940) je tudi kratek prispevek pokojnega Frana Ilešiča o zdravniku Štefanu Kočevarju, Vrazovem prijatelju in ilirskem rodoljubu (2, 1966). Andrej Ujčič opisuje bivaenje holandskega pisatelja von Hulstijna v Celju v drugi polovici prejšnjega stoletja (2, 1966), Vanek Siftar piše o borcu proti monarhofašistični diktaturi, Janezu Zveru (2, 1966), a Manica Špental o glasbenem pedagogu in skladatelju Janezu Miklošiču, bratu znanega slavista Frana Miklošiča (3, 1967) ter o Emeriku Beranu ob njegovi 100-letnici rojstva (4, 1968). O tem, kako je v začetku 19. stoletja videl in doživel našo deželo nemški pisatelj Johann Gottfried Seume, govori prispevek Zlate Vokač (4, 1968), medtem ko je A. R. Legát posvetil svoj članek Francetu Hafnerju, avtorju prve slovenske stenografije. Leta 1867 je Hafner poslal svoj poskus Slovenski matici s prošnjo, naj ga da v oceno in potem objavi. Ker je Stenografsko društvo v Pragi dalo slabo oceno, tudi Slovenska matica te stenografije ni objavila (4, 1968). O Akademskem pevskem zboru, njegovem vodji Francetu Maroltu in o vzrokih, zakaj si je moral zbor utirati pot v javno delovanje v Mariboru in ne v Ljubljani, kjer je bil njegov sedež, govori Ciril Špindler (4, 1968).

Razveseljivo je, da objavlja ČZN tudi problematiko s področja pouka zgodovine. Mavricij Zgonik piše v prvem prispevku o knjigi Josipa Demarina: Pouk zgodovine v osnovni šoli (1, 1965), v drugem pa o pisanih virih za pouk zgodovine (2, 1966), kjer ugotavlja nekatere pomanjkljivosti v učnem procesu na naših šolah. S konkretnimi primeri prikazuje korist v uporabi pisanih virov pri pouku zgodovine, poudarja pa tudi potrebo sodelovanja z muzeji, arhivi in bibliotekami in predlaga izdajo zgodovinskih čitank. Vse to naši pedagogi že dolgo zahtevajo, za ponovno spodbudo smo avtorju vsekakor hvaležni.

S področja naše literarnozgodovinske problematike je več prispevkov. Janez Rotar govori o »sliki« kot posebni obliki realistične novele v slovenski književnosti (2, 1966);

uvedli so jo vajejci, jo imenovali tudi »obraz« ali »podoba«, za njimi so jo gojili glavni predstavniki slovenskega realizma. Iz nje je na eni strani zrasla feljtonistična črtica brez umetniške vrednosti, po drugi strani pa črtica naše moderne. Avtor opozarja na podoben razvoj v ruski, češki, hrvatski in srbski prozi. Zanimiva in v marsičem nova je razprava Brede Požar: Prešeren, posrednik slovenske kulture v nemškem kulturnem krogu (3, 1967), za katero je avtorica uporabila predvsem veliko gradiva iz zapuščine grofa Auersperga, ki jo poleg NUK hranita še zlasti Narodna knjižnica na Dunaju in Germanistični inštitut univerze v Gradcu. Josip Wester sodeluje s člankom Korespondenca Aškerc—Sket (3, 1967), Bruno Hartman s člankom Rokopisna baročna igra z Breze (3, 1967), omenim pa naj še zanimiv zapis Jožeta Stabeja Rokopisni koledar iz leta 1415 in njegovi vrstniki (4, 1968).

Umetnost na slovenskem Štajerskem obravnava Sergej Vrišer (3, 1967) in sicer dela štajerskih baročnih kiparjev v Medmurju. Že omenjena zanimiva razprava Draga Mušiča Medicinalia na freskah Franca Jelovška na Sladki gori in analogije s podobnim gradivom na drugih lokacijah (4, 1968) sodi bolj v območje ljudske medicine, etnologije in kulturne zgodovine ter potrjuje potrebo po sodelovanju umetnostnih zgodovinarjev z zgodovinarji medicine, farmacije in veterine.

Zanimiv je članek Franja Baša, ki poskuša karakterizirati prebivalstvo v štajerskem Podravju (1, 1965), Angelos Baš pa piše o prehrani gozdnih in lesnih delavcev na južnem Pohorju (1, 1965). Nekaj je teoretičnih člankov o etnologiji: Angelos Baš je prispeval tezo za diskusijo z naslovom O predmetu etnologije (4, 1968), Slavko Kremensšek pa članek »Etnologija sedanjosti« in njena temeljna izhodišča (4, 1968). Skoraj vsi prispevki imajo ob koncu kratek povzetek v slovenskem jeziku in v enem od tujih jezikov, največkrat v nemškem, pa tudi v angleškem in francoskem jeziku.

Poleg omenjenih razprav in člankov prinaša ČZN na zadnjih straneh še poročila o delu različnih muzejev, galerij, o podružnici Zgodovinskega društva v Mariboru, Pokrajinskem arhivu v Mariboru, mariborski študijski knjižnici itd. V 3. in 4. letniku je tudi nekaj ocen publikacij, ki so izšle v zadnjem času, 4. letnik pa prinaša seznam institucij, s katerimi zamenjujejo ČZN. Predvsem pa velja omeniti prilogo k ČZN (1, 1965, 2, 1966), ki prinaša bibliografsko kazalo predvojnega ČZN od letnika XXI do XXXV (1926—1940). To kazalo po metodi ne sledi prejšnjemu, ki sta ga pripravila prof. J. Glazer in prof. K. Prijatelj, ampak se je avtor Stanislav Kos

skušal približati sodobnim bibliografskim načelom.

Pregled vsebine 4 letnikov nove vrste ČZN dokazuje, da je uredniški odbor krenil po poti, ki si jo je zadal in pričakujemo, da bo ČZN tudi v prihodnje tako redno izhajal in imel tako bogato vsebino.

Olga Janša

Svet med Muro in Dravo. Izdala skupščina občine Ljutomer. Uredil Viktor Vrbnjak. Opremil Janez Vidic. Založba Obzorja. Maribor 1968, str. 741.

Za stoletnico prvega slovenskega tabora v Ljutomeru (1868—1968) je izšel obširen zbornik *Svet med Muro in Dravo*. Prvotno so mu nameravali dati naslov Prleški zbornik, toda zemljepisne meje Prlekije skoraj ni mogoče določiti. Prispevki 27 večinoma zelo vidnih znanstvenikov obravnavajo temeljito in obširno geološke, zemljepisne, arheološke, etnografske, zgodovinske, jezikoslovne, literarnozgodovinske in umetnostnozgodovinske razmere tega področja. Nas zanimajo predvsem razprave, ki so v ožji zvezi z zgodovino teh krajev.

Stanko Pahič je na skoraj sto straneh nazorno osvetlil pred-slovenske naselitve Slovenskih goric in Pomurja. Njegova tehtna izvajanja ponazoruje 46 slik s številnimi risbami. Milko Kos je v jedrnatih razpravi »Kolonizacija med Dravo in Rabo pa krajevna imena na -ci« objasn timer postanek 262 vasi na tem ozemlju. Imen sploh ne uporablja v sedanji izpacišeni uradni obliki kakor npr. Kuršinci, Gajševci, Ivanjševci, marveč tako, kakor jih ljudstvo izgovarja: Kuršenci, Gajšovci, Ivanjšovci, vendar pa piše Črešnjevci, Vogričevci, četudi ljudstvo pozna le Črešnjovce in Vogričovce. Jože Curk navaja v svoji razpravi »Urbanistično-gradbene zasnove trgov in mest Pcdravja in Pomurja« prve njihove lastnike in najstarejši razvoj teh naselebin. Prešel je začrtani obseg knjige in obdelal tudi Maribor, Slovensko Bistrico, Poljčane, Studenice, Makole, Ruše, Ribnico na Pohorju, Muto, Vuzenico, Dravograd, Slovenji Gradec in Ravne na Koroškem. Pet slik in štiri načrti mest dopolnjujejo razpravo. Jože Koropec opisuje pod skromnim naslovom »Slovenske gorice v luči mariborske mestne knjige« ogorčen boj med Mariborom in Ptujem za monopol vinske trgovine od 13. stoletja dalje in prikazuje gospodarsko povezanost mariborskega mesta s slovenjegoriškim zaledjem v poznem srednjem veku. Dober vpogled v razgibano življenje Božidarja Raiča nam daje Jože Ftičar s prispevkom o njegovem deležu v mladoslovenskem gibanju.

Nekako jedro zbornika je 92 strani obsegajoča razprava Viktorja Vrbnjaka o prvem

slovenskem taboru v Ljutomeru. Z občudovanja vredno marljivostjo je iztaknil vse naderbnosti po časnikih, časopisih in drugih virih ter podal res dobro in podrobno sliko narodnih razmer v Prlekiji od leta 1848 do ljutomerskega tabora 9. avgusta 1868. Premalo pozornosti je posvetil narodnostno zelo živahnemu žarišču pri Mali Nedelji. Ne omenja narodnega buditelja dr. Lovrenca Vogrina. Premalo kritično in dobesedno jemlje izjavo Davorina Trstenjaka, da v njegovem času ni bilo na vsej mariborski gimnaziji nikogar razen Trstenjaka, ki bi bil res narodno zaveden. Na mariborski gimnaziji je od dr. Andreja Kavčiča, ki ga Vrbnjak niti ne omenja, in od državnih slovenskih štipendij leta 1794 vedno tlela narodna misel, ki ni nikdar ugasnila. Vse do prve svetovne vojne so navdušeni narodnjaki kaj hitro proglašali za nemškutarje može, ki so bili drugačnega mnenja od njih. Zavedni Slovenci so se razhajali zlasti na Štajerskem v vprašanju učenja nemščine. Nekateri so bili sploh proti učenju tega jezika, češ da se potem Slovenci ne bodo mogli ponemčiti, dasi je štajercijansko gibanje kazalo nasprotno. Realnejši in treznejši ljudje pa niso nasprotovali učenju nemškega jezika, marveč so se borili le proti temu, da bi zaradi nemščine trpel pouk slovenščine in da bi nemški učitelji širili obenem z nemškim jezikom tudi nemško narodno zavest, pretirano poveličevanje nemškega jezika in nemške kulture ter zaničevanje vsega slovenskega. Božidar Raič je deloma tudi iz osebnih nagibov neopravičeno vtisnil Petru Dajnku pečat nemškutarstva, ker je Dajnko pač menil, da je otrokom potrebno tudi znanje nemščine, da bodo laže uspevali v življenju, ker se je tedaj vsepovsod zahtevalo znanje nemškega jezika. Tudi ljutomerskemu dekanu Francu Cvetku, narodnemu buditelju, ki je zapustil za slovenske mariborske gimnazije devet štipendij, dela Vrbnjak krivico, ko ga ima za nemškutarja, ker je kot šolski nadzornik zahteval leta 1850 več znanja nemškega jezika. Ko sem prišel leta 1911 na mariborsko gimnazijo, ki je bila tedaj v nižjih razredih slovensko-nemška, so nas vprav najbolj zavedni slovenski profesorji stalno spodbujali, naj se čim prej in čim bolje naučimo nemščine, da bomo laže napredovali v šoli in v življenju. Pri proslavi tisočletnice prihoda Cirila in Metoda Vrbnjak ne omenja njune slavnosti na mariborski nemški gimnaziji 6. julija 1863, ki je bila nekak poskusni balon za veličastno proslavo 3. avgusta na posestvu grofa Brandisa, katere se je udeležilo okrog 6000 oseb. Vrbnjaku pa gre zahvala, da je našel in objavil slike ljutomerskih narodnih buditeljev iz dobe ljutomerskega tabora.

Nič manj temeljita in zanimiva je razprava Boga Teplýja o narodnem življenju pri Lenartu v Slovenskih goricah pred prvo svetovno vojno, a pisec posega tudi v bližnjo okolico. Škoda, da namesto dveh slik trga Lenarta ni priobčil slike Sv. Trojice v Slov. goricah. Važen vir za poznavanje dr. Lojza Kraigherja in za bivanje Ivana Cankarja pri njem je zlasti tedanja slovenska gostilna Rudolfa Rojka, kamor je Cankar stalno zahajal in Rojkov sin še zna mnogo o Cankarju. Mnogo več kot pove naslov »Zdravstvo med Muro in Dravo s posebnim ozirom na razdobje 1850—1941« je priobčil primarij dr. Eman Pertl. Na 72 straneh je podal zgodovino zdravstva do najnovejših časov in tako daleč nazaj, kakor je našel vire za posamezne kraje. Opustil ni menda nobenega zdravstvenega delavca zadnjih sto let. Iz razprave dobimo tudi vpogled v tedanje kulturne razmere in narodne boje. Z objavo slik je rešil pozabe mnogo pokojnih pomembnih zdravnikov Prlekije. Dober prispevek k narodnim bojem so »Trije drobci o narodnem prebujanju vzhodne Štajerske« Stanka Kotnika. Lep kos zgodovine slovenske umetnosti je na posrečen način podal Sergej Vrišer v razpravi »Baročno kiparstvo v Slovenskih goricah«, ki hranijo mnogo spomenikov baročne umetnosti. Ponazarja jo s 15 slikami. Zbornik zaključuje krajši prispevek Marijana Zadnikarja z naslovom »Nekaj o slovenjegraških znamenjih.« V njem skuša prikazati s pomočjo 10 slik znamenj stilni razvoj med pozno gotiko in barokom.

Zbornik je okusno opremil slikar Janez Vidic s Trstenjakovo sliko prleških goric. Delo zasluži vse priznanje in smo zanj hvaležni založbi Obzorij v Mariboru.

Jan Sedivý

Loški razgledi XV — 1968

Tudi XV. letnik — 1968 je izšel ob finančni podpori S. O. Škofja Loka in delovnih kolektivov v založbi Muzejskega društva, v počastitev občinskega praznika, čigar datum pa je v spomin na dražgoško bitko premaknjen na 9. januar.

Zbornik je po vsebini silno pisan. Z oglasi obsega 260 strani in 65 ilustracij. Naslovna stran, delo ing. Toneta Mlakarja, prikazuje očiščeno mestno obzidje z gradom v ozadju. Tudi letošnji letnik je prizadevno uredil France Planina.

Zbornik je tradicionalno razdeljen na NOB, razglede, leposlovje ter poročila in zapiske.

Prispevka z vojno tematiko sta dva. V. Govekar letos konča Zirovsko kroniko, Minika Kalan pa popisuje trnovo pot zavednih škofjeloških žena v hudih letih okupacije.

Razglede pričinja Pavle Blaznik, ki popisuje, po kakšnih poteh so hodili loški podlož-

niki, ko so v službi zemljiškega gospoda potovali iz Loke v Freising. Emilijan Cevc nas kot že večkrat preseneti s kakšnim starejšim Ločanom, ki se je ukvarjal z umetnostjo. Tokrat so nova imena slikarja J. M. Reinwaltda in kiparja Jakoba in Urbana Gabra, dopolnjuje pa tudi podatke o slikarju Š. Dolinarju, že znanem v Razgledih. F. Štukl priobčuje nekatere podatke o življenju in delu slikarja Matije Bradeška iz Kranja, lučinskega rojaka. Kratkemu tekstu je dodal tudi seznam njemu znanih slikarjevih del. Isti je popisal tudi arhiv in zgodovino predvojne občine Zminec. Z loškimi šolstvom od začetka do 18. stol. se ukvarja lektorica Loških razgledov Jeja Jamar Legat. I. Dolenc popisuje »profesorski ceh« v Škofji Loki, ki je bil pobudnik za ustanovitev Muzejskega društva. L. Ude nam predstavlja Antona Hafnerja iz Godešiča, enega izmed vodij upornikov v Judenburgu leta 1918. Posebno prijeten in zanimiv je članek V. Žužka o starem in novem loškem turizmu, ob katerem bo marsikateri stari Ločan obujal spomine na zlate čase starih gostiln, ki so bile stebri predvojnega turizma. B. Račič razpravlja o slovenskem čipkarstvu s posebnim ozirom na škofjeloško območje. Ing. L. Žumer nekako nadaljuje lanskoletni Šterov prispevek o lesni industriji v Selški dolini. Predvsem pojasnjuje zadržano gibanje na področju gozdarstva in lesnega gospodarstva na Češnjici. M. Košenina piše o loški mlekarni do ustanovitve Mlekarske šole. Ing. I. Gorenc letos nadaljuje zgodovino Motorja, ko se je ta preimenoval v Loške tovarne hladilnikov (LTH), in zaključi kratko monografijo tovarne do leta 1966. F. Ramovš je letos obdelal kamnitniški konglomerat, A. Polenc pa obravnava pajke z Ratitovca.

Leposlovje je posvečeno Gemi Hafner, škofjeloški rojakinji, ki priobčuje svojo poezijo in prozo. Posebno obe črtici sta zanimivi, saj je motiv vzet iz realnega življenja (Žive bakle pod Blegošem — Nemški požig mlina 1944).

Pisana in zanimiva so poročila in zapiski. Š. Šink nam niza drobce iz loške preteklosti. O nameravani nacionalizaciji Puštalskega gradu leta 1919 piše Fr. Štukl, ki je priredil tudi dve anekdoti iz Groharjevega življenja. A. Pavlovec piše o loškem rojaku slikarju Janezu Potočniku, ki ga je še Grohar vpeljeval v umetnost slikanja; isti piše tudi o razstavah v loški muzejski galeriji. Urednik Fr. Planina opisuje nenavadno pot izseljenca J. Jerama in muzejske izlete v letu 1968. O razstavi gozdnolesnega gospodarstva Selške doline piše ing. J. Demšar, J. Eržen pa je napisal loško kroniko za leto 1968.

Ob koncu je za zapisnikom občnega zbora priobčen seznam članov društva (480), stalnih

naročnikov in zamenjav, kar vse skupaj kaže veliko razširjenost te publikacije doma in po svetu.

France Stukl

Državna založba je v zbirki *Slovenija* do-
slej izdala štiri knjige slik (največ črno-belih
in barvnih fotografij) z zelo skopimi opisi
nekaterih posebnosti posameznih slovenskih
ozemelj. To je zbirka albumov. Tekste so na-
pisali: V. Bohinec, I. Bratko, F. Cvenkel, F.
Gestrin, N. Kuret, M. Maleš, V. Petkovšek,
F. Planina, M. Potočnik, F. Saje, F. Stele, a
slike so prispevali: A. Avčin, F. Bajt, F. Bar,
E. Beničič, S. Busić, R. Cenčič, A. Dojkovič,
Dom Ljubljana, A. Dosković, Elan, Etnograf-
ski muzej, Exportprojekt, Foto Slovenija,
Foto Erjavec, Mikec, Staut, Kompas, I. Frelih,
S. Guček, Inštitut Jožef Štefan, J. Kališnik,
M. Kambič, J. Korenčan, Ljudska mladina
Slovenije, M. Maleš, J. Mikuš, T. Mlakar, F.
Močnik, Moderna galerija, Muzej ljudske re-
volucije Slovenije, Muzej Koper, Muzej Piran,
Narodna galerija, M. Pavlovič, N. Paulič, V.
Petkovšek, M. Pfeifer, M. Pogačar, A. Poren-
ta, J. Ravnik, V. Simončič, M. Svetina, D.
Škerlep, J. Šmuc, M. Šparovc, B. Štajer, C.
Trček, Turistična zveza Slovenije, M. Vovk,
M. Zaplatil, Zavod za spomeniško varstvo
Slovenije. Zemljevide je izdelal Ivan Selan.

V prvi knjigi *Ljubljana* (uredila Iv. Bratko
in M. Maleš, Ljubljana 1964, 63 strani z 71
slikami) so s skopimi črtami orisane ljubljans-
ke prirodne razmere, zgodovina ter mesto
kot kulturno, politično in gospodarsko sredi-
šče Slovenije. V tekstu bo pozoren bralec
našel nekaj nerodnosti, ki bi jih kljub pol-
ljudnosti dela ne smelo biti. Nekaj slik je
precej slabih. Najslabša knjiga v zbirki.

Gorenjska (Ljubljana 1965, 79 strani s 101
sliko) je dokaj boljša kot Ljubljana. Besedilo
je ponekod kar pesniško zaneseno, najbolj pa
bleščijo Steletove besede o kulturnih spome-
nikih. Nekateri podatki o narodnoosvobodil-
nem boju in o delavskem samoupravljanju
so zelo nespretno vsajeni v celoto. Po nepo-
trebnem mole iz teksta kot propagandna na-
vlaka. Sicer pa so gorenjski kottički, monu-
mentalnost gora, nežnost Sorškega polja,
kulturnozgodovinske znamenitosti, flora,
favna, šport, jeseniški plavži, noša in drugo
dobro predstavljene. Manjka, se zdi, le kaj
zlati oltar (pisec jih večkrat omenja) in —
Kropa. Knjigo prepletajo izbrani verzi in
besede domačih pesnikov in pisateljev ter
tujih ljubiteljev gorenjskih lepotij. Slike niso
enako dobre: črno-bele so na splošno boljše od
barvnih.

V knjigi *Primorska in Notranjska* (Ljub-
ljana 1966, 95 strani s 116 slikami) je prika-
zana raznovrstnost zemeljskih gmot, vegeta-

cije in podnebja ter mikavnosti kulturnozgo-
dovinske podobe od izvirov »hčere planin«
in vinorodne Goriške do Krasa, ki je »zaponka
na zemljepisnem in kulturnem plašču Slo-
venskega primorja«, do Koprške Istre, Po-
stojne in Cankarjevega »prečudnega kraja«,
Vrhnike. Lepo, elegantno teče beseda, vse je
razvrščeno in pravšnji meri: zgodovina, geo-
grafija, gospodarstvo in drugo v besedi in
sliki. Bravo! Zmoti le slika reklamnega
kova (stran 66) in ponekod prekričča barva.
Slike pionirjev in sestanka delavcev v to-
varni ne sodijo ravno v to knjigo, saj niso za
te kraje nič bolj značilne kot za vso Slove-
nijo. Take in podobne slike bi mogli prihrani-
ti za zbirno knjigo z naslovom Slovenija,
ki jo mislijo izdati na koncu. Zanimivejše bi
bilo videti primorsko hišo, vso popisano z
gesli kot: »Tu smo Slovenci« in podobnimi,
podoba iz časov bojev za zedinjenje z domo-
vino. Mimogrede recimo še besedo o piran-
skem mestnem grbu: na strani 76 je upodob-
ljen ptičji krepelj, simbol neke piranske
patricijske družine, kot mestni grb. Znano pa
je, da je bil v mestnem grbu nekoč križ sv.
Jurija, mestnega zavetnika.

Dolenjska (uredila Fr. Stele in Iv. Bratko,
Ljubljana 1967, 47 strani s 77 slikami). Be-
sedilo ima precej večjo krajepisno vrednost
kot besedila drugih knjig v zbirki. Posebno je
poudarjena socialna in gospodarska podoba
dežele, s slikami pa dobro ujeta pojoča mel-
anholijska gričev in dolin, skromnost in mir-
nost pokrajine, v kateri žive veseli ljudje,
nikakor pa ne leni in nemarni, s čimer bi
nekateri »razlagalci« socialnih razmer hoteli
razložiti revnost Dolenjcev, po Cankarju
»najiminitnejših predstavnikov slovenskega
naroda, na obrazu in kretnji, v jeziku in slo-
gu«. Iz slik veje patriarhalnost kmečkega
podeželja, ki jo redko zmoti sodobno poslopje,
le elegantni asfaltni trak avtomobilske ceste
jo ostro preseka. Kljub skopu odmerjenemu
prostoru za besedilo se v njem nekatere stva-
ri ponavljajo. Zamerim, da ni niti z eno samo
sliko predstavljena Dolenjska ob Mirni in
severno od nje do Kuma in Litije.

Janez Kos

Krajevni leksikon Slovenije

Repertorij z uradnimi, topografskimi, zem-
ljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospo-
darskimi in turističnimi podatki vseh krajev
Slovenije. I. knjiga: Zahodna Slovenija. S
sodelovanjem Franceta Planine in Živka Šif-
rerja ter 36 drugimi sodelavci pripravil in
uredil Roman Savnik, založila Državna za-
ložba Slovenije, Ljubljana 1968, veliki 4°, 487
strani in mapa zemljevidov, platno.

Kdor je pričakoval, da bo Krajevni leksi-
kon Slovenije kaj bistveno drugačen in boljši

od svojega trideset let starejšega predhodnika Krajevnega leksikona Dravske banovine (Ljubljana 1937), je malce razočaran. V mnogočem ga posnema. Nov je seveda z opisi krajev, ki prej niso bili zedinjeni s Slovenijo, nov s podatki o stvarih, ki so se dogodile v zadnjih tridesetih letih; dalje se razlikuje od prvega po tem, da je opustil uvodna splošna poglavja o upravi, gospodarstvu, šolstvu in drugem, ki se tičejo Slovenije kot celote. Kar takoj se loti splošnih in posameznih opisov občin in krajev.

V prvi knjigi je opisanih 1448 krajev v abecednem redu 18 občin zahodne Slovenije. V splošnih opisih občin so podatki o mejah, upravi, geografiji, klimi, favni, flori, kolonizaciji, zgodovini in drugem. Posebej omenimo še tabele prebivalstva po krajih v letih od 1869 do 1966. Posamezni opisi krajev so narejeni po skoraj enaki zasnovi kot v Krajevnem leksikonu Dravske banovine. Dodana so imena v ljudski rabi (1., včasih 2., 5. sklon, pridevnik, ime prebivalca — vse z naglasi). Ne razumemo, zakaj je urednik tako dosledno izpustil vse podatke o nekdanji in sedanji cerkveni upravi: v leksikonu bomo zaman iskali podatke o tem, ali je bila v nekem kraju, recimo, prafara, škofija. Ni podatkov o pokopališčih, ne o mnogih cerkvah ali pa so premalo označene (piše npr. »stara cerkev«). Prav tako so premalo označeni posamezni gradovi. Večkrat so opuščene letnice, s katerimi se neki kraj ali objekt prvokrat omenjata v zgodovinskih virih. Vse to jemlje opisom časovno plastičnost in vsebinsko bogastvo. Če ne bi bilo podatkov o italijanskih šolah v obmorskih mestih, bi bralec težko zaslutil, da v njih živi znatna italijanska narodna manjšina. Zakaj so avtorji zakrili nacionalno mešani značaj ozemlja? V leksikonu ne najdemo podatkov, koliko je Italijanov, koliko Slovencev, ne, da so nekateri kraji dvojezični, čeprav bomo za vsako naselje našli zapis o tem, kje zajema vodo ali koliko korit ima, na katerih se more napojiti živina. V naslovu knjige piše: repertorij z uradnimi podatki, torej, kje so potem uradna imena Kopra, Pirana? Ali nimata ta dva kraja in drugi tudi italijanskih uradnih imen? Zakaj niso navedena vsaj v oklepajih?

Na žalost moramo ugotoviti, da urednik ni pritegnil k sodelovanju nobenega pomembnega zgodovinarja. Zamerimo mu, da je prezrl tudi vrsto delavcev lokalnih kulturnih institucij, ki so nedvomno dobri poznavalci preteklosti krajev in njihovih kulturnih spomenikov ter razpolagajo tudi s številnimi podatki, ki jih zbirajo skozi vrsto let, da more delo muzeja ali zavoda za spomeniško varstvo sploh teči. To je toliko bolj nerazumljivo, ker vemo, da krajevnega leksikona zopet

zlepa ne bomo izdajali, morali pa bi okoli njega zbrati vse najboljše sile, ki jih imamo. Leksikon je in mora biti ekstrakt znanja o nekem objektu, zato morajo biti podatki o njem vsestranski, zanesljivi, sestavki pa delo mojstrov, razgledanih poznavalcev. Nikakor ne sme biti nobena stran episa tretirana kot manj pomembna. Prav čudno je, da so kraje opisovali posamezni sodelavci v celoti in da opisi niso bili deljeni po svojih vsebinskih delih različnim avtorjem, kot je to npr. izpeljano v Jugoslovanski enciklopediji. Vemo, da en sam avtor ne more biti dovolj avtoritativni poznavalec vseh strani določenega kraja.

Opisi gorenjskih krajev so skoraj v celoti posneti po opisih iz starega leksikona, na žalost nekritično ali vsaj premalo kritično, zverženo. V njih so nekateri avtorji premalo upoštevali literaturo, ki je izšla po letu 1937. Ko bi vsaj prebrali ustrezna gesla iz Jugoslovanske enciklopedije! Gornje trditve moremo ilustrirati z vrsto navedb, če bi le takole mimogrede, brez leče v rokah, pregledali opise blejsko-radovljiških in bchinjskih naselij.

Delitev krajevnega leksikona v tri knjige je nepraktična. Prav tako je nerodna mapa zemljevidov. Želeli bi si drugačnih rešitev.

Na koncu še tole: moti, če v leksikonu neki pisec kar naprej ponavlja: »smo zgradili, smo postavili, naši so« in podobno, kot da ima aktivističen nagovor.

Novi leksikon smo že nujno potrebovali. Ko bodo vse tri knjige zagledale beli dan, bo opravljeno veliko in koristno delo. Publiciteta, ki je spremljala izid prve knjige, ni bila zgolj reklamni hrup; pohvale so bileopravičene, čeprav se zdi, da so mu z oznako »epohalno delo« naložili pretežno breme, ki ga ne more nositi. Marsikdaj bomo radi še pogledali v stari leksikon.

Janez Kos

Ars Sloveniae. — Emilijan Cevc, Gotsko kiparstvo, MK, 1967

V drugi knjigi zbirke *Ars Sloveniae* nam dr. E. Cevc predočuje gotsko plastiko. Tradicionalni ureditvi knjige z vsemi pozitivnimi in negativnimi stranmi, na katere smo opozorili že pri baročnem kiparstvu, so dodali imenik umetnikov in krajev za pričujočo knjigo in nazaj za baročno kiparstvo.

Avtor se v navedeni literaturi naslanja predvsem na svoje prejšnje dosežke, upošteva pa seveda tudi tujo literaturo. Ker knjiga ni strogo študijska, si dodatno literaturo lahko ogledamo v knjigi: E. Cevc, *Srednjeveška plastika na Slovenskem (Od začetkov do zadnje četrtine 15. stoletja)*, SM, Ljubljana 1963 — (glej poročilo v *Kroniki XII./1., 1964, str.*

79), kjer je avtor napovedal tudi nadaljevanje, ki si ga želimo kljub temu, da bo nadaljeval 15. stoletje v novi knjigi v okviru *Ars Sloveniae*.

Ta knjiga obsega razdobje od srede 13. stol. dalje pa do prvih dveh desetletij 16. stoletja. Ob odličnem poznavanju gotske plastike nam avtor razprede nit razvoja. Zunanje vplivana ali celo importirana plastika si v 15. stoletju izoblikuje stil prostora in se celo udomači v domačih delavnicah. Pregled končuje avtor z nekaterimi spomeniki, ki govorijo že renesančno govorico, a jim bistvo sega še nazaj v gotiko. Zato bo tudi nadaljevanje zelo zanimivo, saj do zadnjih let ni bilo razčiščeno vprašanje, ali Slovenci imamo renesanso. Razen čudovite preglednosti razvojnih tokov je knjiga tudi jezikovno do gnana, kar je posledica temeljitega poznavanja spomenikov in dobe.

France Stukl

Štefka Cobelj, Baročni slikarji Straussi. Obzorja, Maribor 1967

Delo je najnovejši in najpopolnejši izsledak v proučevanju te znane slovenjegraške slikarske rodbine treh rodov. Doslej sta jo raziskovala predvsem F. Šijanec (ZUZ, 1929, in ČZN 1932) in Jakob Soklič, ki je znan poznavalec Straussovih slik.

Obširna študija je nastala kot doktorska disertacija, zato je temu primerno tudi opremljena z vsem znanstvenim aparatom in drugimi podatki, ki dvigajo znanstveno vrednost knjige. Strani je 239, knjiga je bogato ilustrirana s črno-belimi in barvnimi reprodukcijami. Izšla je tudi v nemškem jeziku v Avstriji.

Slikarska rodbina Straussov je zastopana med leti od 1650 do 1783. Najstarejši, Janez Strauss, je bil doslej znan le po arhivskih podatkih med leti 1650—1677. Avtorica pa mu pripisuje štiri oltarne slike v cerkvi Sv. Antona na Ravnah na Koroškem.

Njegov sin Franc Mihael (1674—1740) je ustvarjal od 1715 naprej. Ustvarjalna doba je razdeljena v dve obdobji: 1715—1719 in 1731 do 1738. Za vmesno obdobje pa arhivsko ni izpričano, kje je deloval.

Janez Andrej Strauss (1721—1783), učenec svojega očeta Franca Mihaela, je v dveh strnjenih razvojnih fazah deloval skoraj štiri-deset let: od leta 1743 do 1781. Ukvarjal se je tudi s profano tematiko (tihožitje, portret) ter sodeloval s kiparji kot pozlatar in slikar oltarnih arhitektur.

Geografsko so dela Straussov omejena na slovenjegraško okolico pa tudi na Koroško in Zg. Štajersko, kar nam ponazarja zemljevid na strani 230. Posamezna dela je avtorica primerjalno obdelala in pokazala na zglede

iz tujine (bogata seznam literature na strani 225). Ko govori o stilu J. A. Straussa, poudarja, da je nesignirana dela mogoče ugotoviti po tipih upodobljencev, po oblikovanju rok in prstov, pa močno izraženih obeh, po načinu gubanja obleke. Mogoče je pri teh razpoznavnih znakih premalo upoštevana krajina, predvsem arhitektura v ozadju slik. Če sledimo reprodukcijam, opažamo v ozadju okrogel stolp, ki sodi prav gotovo v šablono tega mojstra.

Ko prebiramo objavljene doktorske disertacije zadnjih let, nam pride na misel, da so vse urejene po istem kopitu. Predvsem osrednji del je včasih preveč podvržen opisovanju. Predmet razprave naj bi bil obravnavan kot celota, predvsem razvojno (seveda tudi kronološko), razne posebnosti pa bi se specialno obravnavale. Tako bi bila vsaka študija znanstveno prikladnejša, seveda pa branje ne bi bilo tako prijetno. V našem primeru pogrešamo več primerjalnega gradiva (tudi med takratnimi baročnimi mojstri ostale Slovenije). Umetnostna pripadnost Straussov še ni dokončno rešena. S. Vrišer je za štajersko baročno kiparstvo ugotovil, da je vplivano iz Gradca. Straussi niso tolikanj provincialni, da jih v tem pogledu ne bi mogli opredeliti. Vendar tako razglabljanje presega okvir tega poročila.

France Stukl

Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen. Begründet von Rudolf Trofenik. — I. Band. — Abhandlungen über die slowenische Reformation. Verlag Dr. Dr. Rudolf Trofenik. München 1968.

Bivši docent pravne fakultete ljubljanske univerze Rudolf Trofenik, doktor filozofije in prava, se je uveljavil v Münchnu z dobro založenim antikvariatom knjig iz jugovzhodne Evrope, v zadnjih letih pa je začel izdajati znanstvena dela s tega področja. V začetku leta 1968 nas je presenetil z ustanovitvijo zbirke znanstvenih del z naslovom *Zgodovina, kultura in duševno življenje Slovencev*. Pri izdaji te zbirke sodelujejo Anton Slodnjak in Branko Berčič iz Ljubljane, Jože Pogačnik iz Zagreba, Hans Joachim Kissling in Leopold Kretzenbacher iz Münchna ter Linda Aitzemüller-Sadnik iz Saarbrückna. V uvodu poudarja založnik dr. Trofenik, da bo zbirka prinašala monografije, zbirke, tekste in ponatise. Za sodelavce vabi vse resne znanstvenike, ki žele kaj povedati o zgodovini, kulturi in duševnem življenju Slovencev. Zbirka ima namen gojiti razumevanje za slovenski narod in podpirati ter širiti znanje o njem in o njegovi kulturi, izključuje pa vsako politiko.

Prva knjiga nosi naslov *Razprave o slovenski reformaciji* (*Abhandlungen über die slo-*

wenische Reformation). Izšla je 1968, in je ob petletnici smrti posvečena prof. dr. Mirku Ruplu (1901—1963). Natisnila jo je na lepem belem papirju tiskarna Družbe sv. Mohorja v Celovcu. V formatu 24 × 16,5 obsega 268 strani besedila in 84 strani reprodukcij del slovenskih protestantov. Na prvem mestu je tehtna in jedrnata razprava Antona Slodnjaka o narodnotvorni sili reformacije pri Slovencih. Jakob Rigler obravnava jezik slovenskih protestantskih pisateljev 16. stoletja, Dragotin Cvetko glasbo slovenskih protestantov, Jože Pogačnik pa probleme stila v slovenski reformacijski književnosti. Jože Stabej piše o začetkih slovenske leksikografije. Več kot drugo polovico knjige zavzema prispevek Branka Berčiča z naslovom Slovenska beseda v tiskih 16. stoletja. Po preglednem uvodu priobčuje Berčič bibliografijo, sezname in literaturo, na koncu pa na 84 straneh posnetke obravnavanih del. France Kidrič in njegov učenec Mirko Rupel sta se mnogo trudila, da bi ugotovila, kje in v kakem številu so se ohranili protestantski tiski. Poizvedovanja Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani v zvezi z založnikom dr. Trofenikom leta 1966 so našla slovenske tiske iz 16. stoletja v 60 krajih na 80 mestih. Poleg doslej znanih 203 izvodov je bilo na novo zabeleženo 79 izvodov, pogrešanih in napačno evidentiranih pa 37 izvodov. Vse te tiske je bibliografsko obdelal po najnovejši metodi Branko Berčič.

Nekdanji profesor ljubljanske univerze Balduin Saria iz Gradca razpravlja o slovenski reformaciji in njenem pomenu za kulturni razvoj Slovencev. Hans Joachim iz Münchna pa opisuje turško ozadje za slovenske reformacije. Oskar Sakrausky z Dunaja obravnava teološka gibanja v reformacijski literaturi pri Slovencih in Hrvatih, ni pa izčrpal temeljito in bi si želeli o tem predmetu še razpravo kakega slavista teologa.

Omenjeno delo bo z veseljem vzel v roke ne le slavist, ampak tudi zgodovinar. Naj ne bi manjkalo v nobeni slovenski študijski in srednješolski profesorski knjižnici! Založniku smo dolžni hvaležnost, da seznanja široki svet objektivno z našim narodom in njegovo kulturo.

Jan Šedivý

Stoletnica Slovenske čitalnice v Solkanu 1867—1967. Zbral in uredil Branko Marušič, Nova Gorica. 1967. 48 str.

Ob stoletnici razgibanega čitalniškega in taborskega življenja v vsej današnji Sloveniji in torej tudi na Goriškem so bili Primorci še zlasti prizadevni. Izšlo je dosti priložnostnih člankov, razprav in brošur, ki posegajo v tedanji čas. Ena takih je tudi pričujoča knji-

žica, ki jo je izdal pripravljalni odbor pri krajevni organizaciji SZDL Solkan, uredil pa prizadevni direktor Goriškega muzeja Branko Marušič. Knjižica je solidno cpremljena in pomeni lep prispevek k naši krajevni zgodovini. Sestavljena je iz več krajših člankov raznih avtorjev. Začenja se s Solkansko pesmijo Miroslava Vilharja, ki ji sledi ponatis članka iz Bleiweisovih Novic o ustanovitvi solkanske čitalnice 14. julija 1867. Naslednji članek je izpod peresa Branka Marušiča; spremlja razvoj čitalnice ter njeno plodno narodno-buditeljsko in prosvetno delovanje vse do ukinitve čitalnice 1926, kar pomeni dvajsetletno prekinitev javnega in kulturnega delovanja Solkancev, ki je bila posledica italijanske okupacije. Josip Gerbic je prispeval spominski članek o proslavi 40-letnice čitalnice 1907. Jože Srebrnič piše o zaslužnem solkanskem nadučitelju Josipu Srebrniču, o nadebudnem filozofu in znanem planincu dr. Klementu Jugu pa je dr. Peter Zavrtnik napisal članek, ki ga je objavil že v tržaški Edinosti 1924 ob njegovi tragični smrti. B. Marušič je napisal prispevek o kulturnoprosvetnem življenju Solkana po osvoboditvi. Ob 110-letnici solkanske šole je objavljen govor dr. Franca Marušiča, ki ga je imel ob 100-letnici šole in ki podaja kratko zgodovino te šole. Brošura se končuje z Gradnikovo pesmijo Solkan. Knjiga je tiskana na brezlesnem papirju in jo poživljajo številne fotografije primorskih javnih in kulturnih delavcev ter reprodukcije solkanskih slikarjev in kiparjev Klemenčiča, Makuca, Borisa in Zdenka Kalina.

Franc Rozman

Ivan Regent. Spomini, Ljubljana 1967. 341 str.

Tako rekoč prav do svoje smrti je Ivan Regent pisal in nazadnje narekoval svoje spomine, ki so zdaj v kar zajetni knjigi prišli na naš, s spomini tako borni trg.

Regentovi spomini segajo od njegove mladosti pa do leta 1947, ko se je za stalno naselil v Ljubljani. V tem več kot šestdesetletnem razdobju je pa nekaj prelomnic, ki so bistveno vplivale na Regentovo življenjsko pot in glede na to je avtor razdelil poglavja knjige. Tu se srečujemo z njim kot vajencem v tržaških žganjarnah, kjer je v stalnem stiku z najrazličnejšimi ljudmi dobival prve življenjske napotke in se spoznal z nauki socializma, od koder je bil samo še korak do pristopa k Jugoslovanski socialno-demokratski stranki v Trstu, ki ga je zaradi delovne vneime in organizatorskih sposobnosti sprejela z odprtimi rokami. To zelo zanimivo obdobje iz delavske zgodovine, ki je pri nas še primeroma malo raziskano, je prekinila prva svetovna vojna in Regent je oblekel vojaško suknjo.

Po razsulu avstro-ogrske monarhije in bistveno drugačni politični karti v srednji Evropi in še posebej za Slovence boleči razdelitvi našega etničnega ozemlja je Regent prišel v direkcijo socialistične stranke Italije in je po livornskem razcepu stopil v komunistično stranko Italije. Mussolinijev fašizem je potisnil italijanske komuniste v ilegalo in Regent je moral emigrirati najprej v Ljubljano, nato pa v Pariz in končno v Moskvo, kjer je ostal in deloval pri Rdeči pomoči, komunistični univerzi za narodne manjšine zahoda in pri Založbi marksističnih knjig v tujih jezikih. Po končani drugi svetovni vojni se je vrnil domov in ostal še do 1947 v Trstu, ko se je za stalno naselil v Ljubljani.

To so v zelo grobih in shematičnih črtah prikazane glavne smeri Regentovega delovanja. Spominom so nato dodana še poglavja spominov na ženo Malko, na Etbina Kristana, Ivana Cankarja in Henrika Tumo ter na prosvetno društvo Ljudski oder in pa na narodno vprašanje in delavsko gibanje. Poudariti je treba, da so spomini napisani tekoče in se kar

prijetno berejo. V svoji dolgoletni publicistični praksi si je Regent pridobil in se naučil potrebnih prijemov za pisanje. Gotovo je Regentu uspelo dovolj plastično prikazati delavsko gibanje v Trstu in njegovem zaledju; po mojem mnenju velja to še posebej za čas pred prvo svetovno vojno. Za posamezna dogajanja in nastope raznih politikov velja, da bi bilo treba vse skupaj še preveriti, ker Regent tega spričo bolezn ni več mogel opraviti in je v tem smislu knjiga še nedodelana. Za kaj več kot informativno branje bi bilo potrebno tudi preveriti, koliko so to novi spomini in koliko niso bili že prej objavljeni v Regentovih Poglavljih iz boja za socializem. Nesporo pa je nekaj povsem novih ocen in vrednotenj narodnopolitičnega delovanja na Primorskem in v Trstu pred prvo svetovno vojno in med obema vojnama. Zelo zanimiva so tudi Regentova pričevanja o njegovem bivanju v sovjetski Rusiji. Še več je takih in podobnih zanimivih mest, ki seveda zaslužijo, da se bolj natančno in kritično obdelajo, moj namen pa je le opozoriti na knjigo.

Franc Rozman

SOMMAIRE

Ferdo Gestrin, Professeur à la Faculté des Lettres, Ljubljana: Aperçu de l'économie slovène au début des temps modernes. — UDK 33 (497.12) »15/16« — p. 1

Carlo Guido Mor, Professeur à la Faculté de droit, Padova (Italie): La marche du roi Alboin (568—570), /traduction abrégée de l'article »La marcia di re Alboino«, paru dans Problemi della civiltà e dell'economia Longobarda, Biblioteca della Rivista »Economia e storia«, n. 12, Milano 1964./ — UDK 940 »568/570« — p. 9

Sergij Vilfan, Directeur des Archives municipales de Ljubljana: Quelques résultats des recherches récentes sur la formation des capitaux bourgeois en Slovénie centrale. — UDK 330.148 (497.12) »15/16« — p. 15

Pavle Blaznik, Conseiller scientifique de l'Académie slovène des sciences et beaux-arts, Ljubljana: La structure des redevances d'une ferme en 1630 — UDK 347.236 (497.12) »1630« — p. 20

Jože Žontar, Archiviste-conseiller aux Archives de Slovénie, Ljubljana: Les projets relatifs à l'établissement des Archives d'Etat à Ljubljana antérieurs à 1914. — UDK 930.25 (497.12) »1910/1914« — p. 24

Tone Zorn, Associé d'étude à l'Institut pour l'étude des nationalités, Ljubljana: Quelques détails sur les pourparlers entre fonctionnaires autrichiens et yougoslaves ayant eu lieu en mai 1919 à Klagenfurt (Autriche). — UDK 341.222 (497.1:436) »191« — p. 28

Maja Vetrih, Conservateur à la Galerie de l'Art à Maribor: La peinture et la sculpture à Maribor et les expositions du cercle artistique de cette ville de 1918 à 1941. — UDK 73/76 (497.12 Maribor) »1918 1941« — p. 30

Katarina Kobè-Arzenšek, Conservateur, Ljubljana: Le Musée slovène de l'histoire des techniques. — UDK 069.02 : 6 (497.12) — p. 38

Janez Kos, Archiviste adjoint aux Archives de Slovénie, Ljubljana: Un coup d'oeil dans les collections photographiques slovènes. — UDK 930.253 : 779 (497.12) — p. 44

Branko Reisp, Bibliothécaire au Musée National de Slovénie, Ljubljana: Une brochure en langue slovène de 1728, inconnue jusqu'à présent. UDK 094 (497/12) «16/17» — p. 48

Informations sur l'activité de nos établissements et de nos sociétés. — UDK 061.055 — p. 50

Publications nouvelles. — UDK 930 (048) — p. 55

GOSPODARSKO ZGODOVINSKI SPOMINSKI ZBORNIK

jubilejnih, slavnostnih
in informativnih člankov
ter člankov s kulturnozgodovinskega področja
Socialistične republike Slovenije

ZA OBLETNICO OF
SLOVENSKEGA NARODA

in

ZA PRAZNIK DELA
1. MAJ

čestitajo

*gospodarske organizacije, zavodi in ustanove
vsem delovnim ljudem in poslovnim prijateljem
ter se priporočajo za nadaljnje
sodelovanje na gospodarskem
in kulturnem področju*

Obenem pa želijo

*v majskih praznikih mnogo prijetnega
razvedrila in oddiha*

Uspešna razvojna pot živilskega kombinata ŽITO Ljubljana

Leta 1958 se je kombinat izoblikoval iz vrste manjših mlinskih podjetij, ki so živetarila na ljubljanskem in gorenjskem območju.

Že ob ustanovitvi novega podjetja smo ugotovili, da so obrati majhni, tehnično zastareli z nesodobno tehnologijo. Da bi predvsem na področju Ljubljane in njene širše okolice zagotovili nemoteno in kvalitetno preskrbo z žitaricami in mlevskimi izdelki, je DS kombinata že v letu 1958 sprejel dolgoročni program za izgradnjo Živilskega kombinata »Žito« za Ljubljano in okolico ob istočasni ureditvi skladiščne službe tudi v drugih območjih republike.

Kmalu pa je postalo jasno, da je treba programu razvoja mlinske industrije z velikimi modernimi obrati dodatj tudi nadaljnje faze predelave predvsem pekarstvo in testeninarstvo, ki v največji meri trošita proizvode mlinske industrije.

Po ustanovitvi podjetja 1958 so se integracijska gibanja intenzivno dalje razvijala, predvsem na področju pekarstva. Vrsta manjših pekarn v ljubljanskem, gorenjskem in dolenskem območju se je priključila kombinatu.

Z združevanjem sredstev vseh obratov je prišlo do integracije finančnih sredstev, odprle so možnosti za formiranje strokovnih služb in začelo se je nadaljnje načrtovanje razvoja.

Ob izvajanju programa za koncentracijo in modernizacijo svoje proizvodnje je kombinat prenašal iz obrtne proizvodnje v industrijsko dejavnost, tako na področju mlinarstva in testeninarstva, kakor tudi pekarstva.

Razvijamo predvsem tri osnovne dejavnosti, ki se notranje vse močneje delijo in reorganizirajo. To so mlinarstvo, testeninarstvo in pekarstvo s konditorstvom. Delež naših osnovnih dejavnosti v slovenski proizvodnji je naslednji:

pri mlevskih izdelkih	50 %
pri testeninah	30 %
pri pekarskih izdelkih	30 %

Celotni dohodek kombinata se je od 5,3 milijard S din v letu 1958 in 9,1 milijard v letu 1964 povzpел na 14,5 milijard v letu 1968.

Število zaposlenih se je povečalo od 330 v letu 1958 na 920 v letu 1968.

Danes ima kombinat 64 obratov v 13 občinah. Obrati so združeni v 14 delovnih enotah, vsaka enota ima svoj svet. Na ravni podjetja imamo delavski svet in upravni odbor kombinata. Prave in dolžnosti samoupravnih organov, tako

na ravni celotnega podjetja kot delovnih enot, so usklajene s cilji, ki jih podjetje zasleduje v svojem dolgoročnem razvoju.

Kombinat je osnovne cilje, postavljene v letu 1958, že realiziral, sedaj z razvojem nadaljujemo. Da leta 1970 bomo realizirali plan za izgradnjo področnih pekarn v Novem mestu, Trbovljah in Krškem, istočasno opravljamo rekonstrukcije v obstoječih pekarnah. V letu 1970 bo pekarstvo na tisti ravni, ki jo moderni tehnološki proces proizvodnje kruha zahteva.

V obdobju do leta 1975 bomo realizirali že novi program, ki vključuje predvsem:

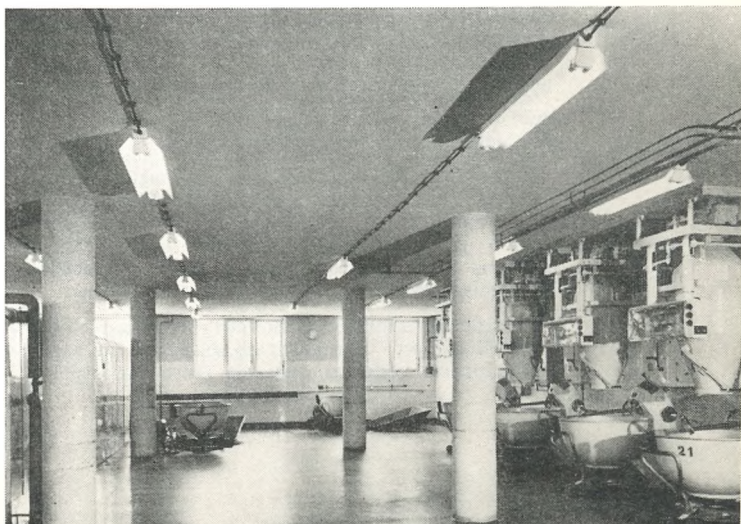
- razvoj konditorstva z mehkim pecivom,
- specialne artikle na bazi testenin,
- specialne mlevske izdelke za gospodinjstva,
- otroško prehrano na bazi žitaric.

Realizacija tega programa pomeni nadaljnji razvoj posameznih faz predelave, kjer je delež vloženega dela vse večji. Analiza trga kaže, da je potrošnja sposobna trošiti nove, še kvalitetnejše proizvode, kombinat pa bo s tem povečal svoj dohodek.

Prav tako bo treba vložiti sredstva za aktiviranje notranjih rezerv predvsem v internem transportu, skladiščenju in podobno. Vse racionalizacije bodo dale pozitivne rezultate, če si bomo zagotovili istočasno tudi rast z novimi proizvodi. Računamo, da mora kombinat povečati v obdobju do leta 1975 svoj celotni dohodek najmanj za 60 %.

Z vrsto novih artiklov se bo kombinat vključil v širše jugoslovansko tržišče, obstajajo pa možnosti za vključevanje v mednarodno delitev dela. Torej cilji so postavljeni, treba jih je le doseči. Preteklo obdobje nam kaže, da smo za to tudi sposobni.

Moderna pekarska mešalnica testa

Toplarna Ljubljana

Po večletni intenzivni gradnji in montaži je začela TO Ljubljana poskusno obratovati že konec leta 1966, začetek rednega obratovanja pa se je zaradi popravil dela uvožene kotlovske opreme zavlekel preko celega leta 1967 tako, da lahko štejemo časovno kot začetek rednega obratovanja marec 1968.

Priprave za gradnjo tega edinega tovrstnega energetskega objekta v Sloveniji so se pričele že leta 1959, na odločitve o izgradnji pa so vplivala predvsem naslednja dejstva:

— stalen primanjkljaj el. energije v SRS in SFRJ,

— velika deficitarnost centralnega področja Slovenije na lastnih električnih proizvodnih virih ob istočasnem hitrem naraščanju potrošnje el. energije na tem področju,

— nezadovoljiva povezava tega ožjega področja z daljnovodno prenosno mrežo visoke napetosti z drugimi slovenskimi in jugoslovanskimi elektroenergetskimi področji,

— potreba po sodobnejšem načinu preskrbe Ljubljane s toplotno energijo,

— dolgoročni program za izgradnjo industrije v Ljubljani, ki bi bila potrošnik tehnološke pare.

Za takratno stanje tehnike in tehnologije pri gradnji in obratovanju tovrstnih energetskih objektov so bile programirane proizvodne zmogljivosti TO Ljubljana primerne.

Toplarna ima dva kotla maksimalne trajne zmogljivosti 180 t/h sveže pare in dva kondenzacijsko odvzemna agregata po 32 MW el. energije z dvema regulirnim odvzemoma za tehnološko paro in toploto za ogrevanje.

Kot energetske gorivo uporablja Toplarna premogov prah in zdrob iz slovenskih premogovnikov, letna poraba pa znaša 500—600 tisoč ton. Po potrebi je možno naprave preurediti tudi na tekoča goriva.

Predvidena letna proizvodnja znaša:

— 367 milijonov KWh el. energije pri 6300 obrat. urah,

— 212.000 Gcal toplote za ogrevanje,

— 400.000 t tehnološke pare.

Sočasnost proizvodnje treh oblik energije, tj. elektrike, toplote za ogrevanje in tehnološke pare pogojuje rentabilno poslovanje pri konkurenčnih cenah proizvodov.

Za izgradnjo Toplarne in za dobavo in montažo opreme so bili angažirani tako domači kot tuji izvajalci in dobavitelji.

Dobavitelj turboagregatov je podjetje Jugoturbina v kooperaciji s podjetjem Rade Končar in nemško firmo AEG. Transformatorje je dobavilo podjetje Rade Končar, ostalo elektroopremo in termično pripravo vode pa podjetje Energoinvest.

Kotlovske naprave je dobavilo madžarsko podjetje Komplex - Transelektro, naprave za kemično pripravo vode pa podjetje Đuro Đaković.

Vsa gredbena dela je uspešno opravilo podjetje Gradis, montažo opreme pa je s sodelovanjem dobaviteljev prav tako uspešno opravilo podjetje Elektromontaža iz Maribora.

Potrebna sredstva za izgradnjo je kreditirala Splošna gospodarska banka SRS (ca. 70%) ob soudeležbi Jugoslovanske investicijske banke (ca. 30%). Kreditni pogoji so za Toplarno kot energetskega objekt zelo ostri in hudi, karakterizirajo jih kratki vračilni roki in visoka obrestna mera.

S centralnim ogrevanjem in preskrbovanjem industrije s tehnološko paro razbremenjuje Toplarna v veliki meri transport premoga in pepela v mestu, zlasti pa vpliva tudi na izboljšanje razmer pri onesnaženju zraka, saj gre zaradi vgrajenih čistilnih naprav — elektrofiltrov v zrak le nekaj več kot 1% tiste količine saj in pepela, ki bi jo pošiljali v zrak posamezni potrošniki toplote.

V jeseni 1968 se je TO Ljubljana konstituirala; s tem je bilo gospodarjenje izročeno v vseh oblikah v skrb delovnega kolektiva in njegovih samoupravnih organov.

Po konstituiranju je nekaj mesecev podjetje poslovalo kot samostojno proizvodno elektrogospodarsko podjetje, ki opravlja tudi komunalno dejavnost (preskrba potrošnikov s toploto za ogrevanje), s 1. januarjem 1969 pa se je s praktično 100-odstotno odločitvijo kolektiva na referendumu vključilo v novo nastajajočo enotno slovensko elektrogospodarsko podjetje kot samostojna organizacija združenega dela.

Prvo leto rednega obratovanja je pokazalo, da so vse naprave obratovalno sposobne in zanesljive in da bo ta novi — za slovenske razmere specifičen energetskega objekt — lahko izpolnil programirane naloge.

Izkoristek električnih kapacitet je optimalen, prav tako so praktično že razprodane zmogljivosti za toploto za ogrevanje, medtem ko so zmogljivosti za dobavo tehnološke pare izkoriščene trenutno le delno.

Toplarna Ljubljana ima jasno načrtan program za nadaljnji razvoj, ki kot osnovno nalogo vključuje preskrbo s toploto za celotno mesto Ljubljana. Že sedaj pa je jasno, da sedanje proizvodne zmogljivosti ne bodo zadoščale in da bo treba v bližnji bodočnosti zgraditi dodatne proizvodne objekte, ki bodo omogočali preskrbo s toploto na področju Šiška-Bežigrad in Vič. Poleg že obstoječega magistralnega in razdelilnega vročevodnega omrežja je v izdelavi program za nadaljnji razvoj tega omrežja, z nastopom novih potrošnikov tehnološke pare pa bo treba še znatno razširiti parno omrežje.

Pri financiranju gradenj vročevodnega in parnega omrežja sodelujejo v največji meri potrošniki z dolgoročnim kreditiranjem.

Iz kratkega orisa je razvidno, kako koristno se Toplarna Ljubljana kot energetskega objekt vključuje v elektriško gospodarstvo Slovenije, v komunalno gospodarstvo ter industrializacijo Ljubljane.

Cestni sklad SRS

Zelena luč za postopno izgradnjo hitrih cest v Sloveniji

V KRONIKI št. 2/1968 smo poročali o pripravah za izgradnjo hitrih cest v SR Sloveniji, v prvi etapi Šentilj—Ljubljana—Gorica. Priprave so se v tem času premaknile in danes že lahko poročamo o temeljnih pravnih aktih, ki jih je sprejela Skupščina SR Slovenije na seji republiškega in gospodarskega zbora dne 10. marca 1969. Upravičeno ocenjujemo tak ukrep kot temelj za bodočo izgradnjo omrežja hitrih cest pri nas, ki je izredno pomembna akcija. Samo tako se bomo navezali na mednarodni promet tudi s širšim evropskim prostorom in se izognili prometni izolaciji, ki bi bila neizbežna posledica neustreznih cest pri nas.

Ta akta sta Zakon o modernizaciji ceste na trasi državna meja pri Šentilju—Maribor—Celje—Ljubljana—Postojna—državna meja pri Novi Gorici, ki je priobčen v Uradnem listu SRS pod št. 9-63/69, in Odlok o modernizaciji cestnih odsekov Vrhnika—Postojna—Razdrto in Hoče—Levec v Uradnem listu SRS pod št. 9-64/69. Skupščina SR Slovenije je razen tega sprejela še spremljajoči odlok o finančnem programu za projektiranje novih cestnih odsekov v SR Sloveniji, priobčen v Uradnem listu SRS pod št. 9-65/69. S tem aktom je urejeno projektiranje hitrih cest do konca leta 1970.

V povzetku bomo na kratko zabeležili vsebino teh aktov, ki pomenijo zeleno luč za pričetek izgradnje omrežja hitrih cest pri nas.

I.

Zakon o modernizaciji ceste državna meja pri Šentilju—Maribor—Celje—Ljubljana—Postojna—državna meja pri Novi Gorici vsebuje temeljna načela za modernizacijo te cestne smeri. Modernizacija se bo izvajala postopoma po odsekih in bo Skupščina SR Slovenije določala te ukrepe s posebnimi odloki, ki morajo temeljiti na investicijskem programu. Tak program potrdi Izvršni svet Skupščine SR Slovenije. Odloki bodo zajemali glavne elemente za izdelavo projektov, potrebna sredstva ter način financiranja.

Trasa in tehnični elementi bodo izbrani na podlagi programov, utemeljenih v tehničnem, prometnem in ekonomskem oziru. Vrstni red ali, kot to imenujemo, prioriteta se določi z objektivnimi kazalci, kot so promet glede na obremenitev in gostoto, tehnično stanje vozišča na obstoječi cesti in podobno.

Posebno poglavje v zakonu je posvečeno financiranju. Našteti so viri sredstev, na primer sredstva Cestnega sklada SRS, republiški proračun, domači in tuji krediti, posebej pa je vnešena še možnost za vpeljavo pobiranja posebne pristojbine za uporabo modernizirane ceste ali na kratko cestnine. Omenjena so še druga sredstva in pa možnost, da se razpiše javno posojilo. Tak način računa pri uporabi cest dovoljuje Temeljni zakon o javnih cestah; poseben predpis o vpeljavi cestnine se vnese v odlok o modernizaciji odsekov te ceste, višino tarife za tako cestnino bo predpisal Izvršni svet Skupščine SRS.

Skrb za priprave ter izgradnjo te ceste je v zakonu poverjena Cestnemu skladu SRS, ki bo v bodoče opravljal vse posle investitorja tega sorazmerno zelo zahtevnega prometnega objekta.

Zakon prepušča ureditev podrobnosti glede na financiranje posebni pogodbi, ki jo bosta sklenila republiški sekretar za finance in predsednik upravnega odbora Cestnega sklada SRS. Socialistična republika Slovenija prevzema nasproti poslovnim bankam poroštvo za vse obveznosti Cestnega sklada SRS. Določeno je, da Cestni sklad SRS vsako leto poroča Izvršnemu svetu Skupščine SRS o izvajanju modernizacije, ob dovršitvi vsakega odseka posebej pa tudi Skupščini SR Slovenije.

S tem zakonom je omogočeno investitorju, da predloži dokaz o pravici do uporabe zemljišč, ki so potrebna za modernizacijo ceste, šele v postopku za pridobitev gradbenega dovoljenja. Pomembno je tudi določilo, da bo investitor Cestni sklad SRS dajal tudi dovoljenja za graditev objektov v varovalnem pasu in za napravo dovoznih priključkov k novi cesti.

Zakon je pričel veljati 28. marca 1969.

II.

Na podlagi tega zakona je bil izdan tudi prvi odlok o modernizaciji cestnih odsekov Vrhnika—Postojna—Razdrto in Hoče—Levec.

Odlok predvideva dovršitev južnega odseka do konca leta 1971, severnega pa dve leti kasneje, tj. do konca leta 1973.

Poleg podrobnejšega opisa o poteku trase obeh odsekov s pomočjo krajev so navedeni tudi glavni tehnični elementi za modernizacijo ceste v posebni tabeli.

Za oba odseka so stroški ocenjeni z 1.477.000.000 dinarjev.

	VRHNIKA RAZDRTO	HOČE LEVEC
dolžina	43,1	49,0
teren	gričevnat	ravninski do hribovit
računska hitrost	120	140—120
zavoji	700	1000—500
vzdolžni sklon	4	2,5—4,0
prečni prerez	26,40	26,40—19,50
število prom. pasov	4	4

Sredstva bodo zagotovljena takole:

- iz kreditov, ki jih najame
Cestni sklad SRS 636,000.000 din
- iz republiškega proračuna . . . 313,000.000 din
- iz dodatnega davka od pro-
meta z blagom na drobno . . . 50,000.000 din
- iz mednarodnega kredita . . . 478,000.000 din

V odloku so določene letne tranše sredstev iz republiškega proračuna; Cestnemu skladu SRS je dovoljeno, da najame kredite v breme sredstev SR Slovenije, kar bi začasno izpolnilo vrzeli med dotokom sredstev, ki bi bil počasnejši od potreb glede na odvijanje gradnje ter izpolnitve roka za dovršitev obeh odsekov.

V poglavje o financiranju je vstavljena tudi pripomba, da se na predlog Izvršnega sveta Skupščine SR Slovenije ali investitorja spremeni standard in obseg del na odseku Hoče—Levec, če sredstva ne bodo dosežena v predvideni višini.

Po odloku se na obeh odsekih vpelje cestnina, višino predpiše Izvršni svet Skupščine SRS, uporabljajo pa se predvsem za odplačevanje posojil.

Podobno kot zakon vsebuje tudi ta odlok določila o posebni pogodbi, ki jo skleneta republiški sekretar za finance in predsednik upravnega odbora Cestnega sklada SRS in o poroštvo SR Slovenije nasproti poslovnim bankam.

Tudi ta odlok je stopil v veljavo 28. marca 1969.

III.

Odlok o finančnem programu za projektiranje novih cestnih odsekov v SR Sloveniji ureja financiranje projektnih elaboratov za nove cestne odseke v obdobju do konca leta 1970.

Poleg študij za preučevanje prometa, študij o razvoju cest, elaboratov o ekonomskih in tehničnih načelih za graditev novih cest so vključene zlasti te naloge:

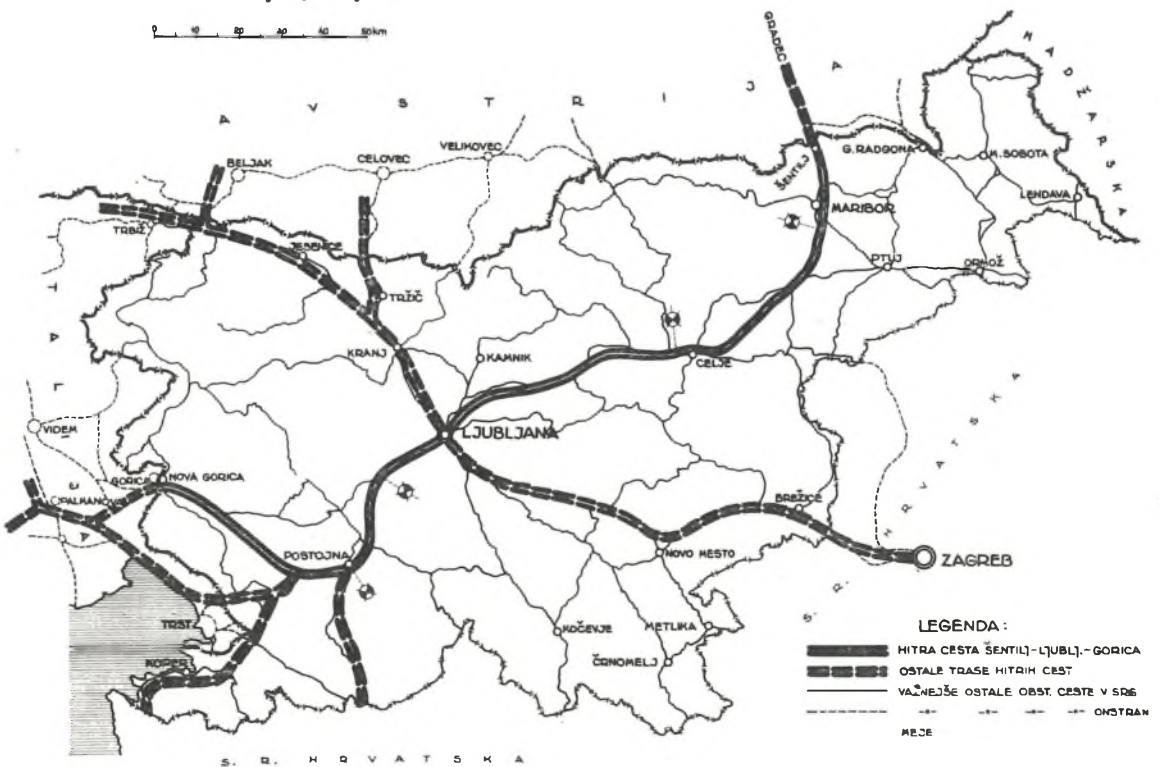
V skladu s prej opisanimi aktoma je treba izdelati po tem odloku investicijski program in idejne projekte za vso cesto od Sentilja do Nove Gorice ter glavne projekte za oba odseka Vrhnika—Postojna—Razdrto in Hoče—Levec.

Razen tega so vključeni investicijski programi za cesto Postojna—Rupa, investicijski program in idejni projekt za cesto Skofije—Sečovelje in za cesto od državne meje pri Podkorenu—Kranj—Ljubljana—Bregana in celotna dokumentacija za predor skozi Karavanke.

Potrebna sredstva so ocenjena v višini 43,440.000 din.

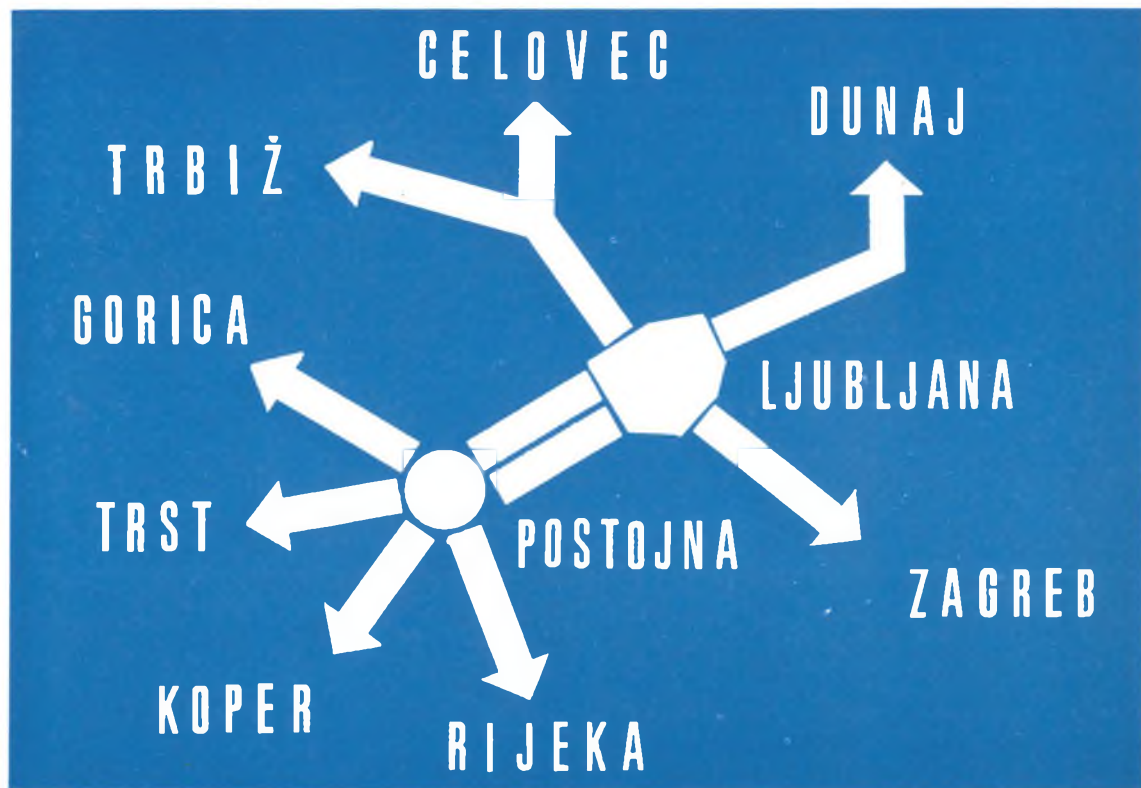
Cestni sklad SRS skrbi za izvajanje tega odloka, poroča vsako leto Izvršnemu svetu Skupščine SR Slovenije, ob izvršitvi celotnega programa pa predloži poročilo Skupščini SR Slovenije.

TRASE HITRIH CEST V SRS HITRA CESTA ŠENTILJ—LJUBLJANA—GORICA

LEGENDA:
 ————— HITRA CESTA ŠENTILJ—LJUBLJANA—GORICA
 - - - - - OSTALE TRASE HITRIH CEST
 - - - - - VAŽNEJŠE OSTALE OBST. CESTE V SRS
 - - - - - MEJE
 - - - - - ONSTRAN

EDINO IZGRADNJA HITRIH CEST BO OMOGOČILA
NADALJNI RAZVOJ CESTNEGA PROMETA PRI NAS
VLAGAJMO SKUPNE NAPORE ZA DOSEGO TEGA CILJA

Cestni sklad SRS vabi v okviru priprav za izgradnjo omrežja hitrih cest k sodelovanju strokovne organizacije in strokovnjake. Podrobnosti o oddaji del v zvezi s projektiranjem in s kasnejšo oddajo gradnje ter o prostih delovnih mestih so razvidne v objavah, ki jih Cestni sklad SRS priobčuje v Uradnem listu, strokovnih publikacijah ter dnevem časopisju.

CESTNI SKLAD SRS

Ob pomembnem jubileju

Ljubljanska tovarna aparatov in instrumentov VEGA, letos praznuje dvajsetletnico obstoja. Skromni začetki, ki segajo v leto 1949, ko je tedanja slovenska vlada osnovala Tehnični inštitut za optiko in steklopihaštvo, da bi zadostila vse večjim potrebam mlade domače industrije, laboratorijev, zdravstva, šol in znanstveno raziskovalnih institucij po preciznih optičnih instrumentih in laboratorijski opremi, pomenijo hkrati tudi prve zametke slovenske in jugoslovanske optične in steklopihaške industrije.

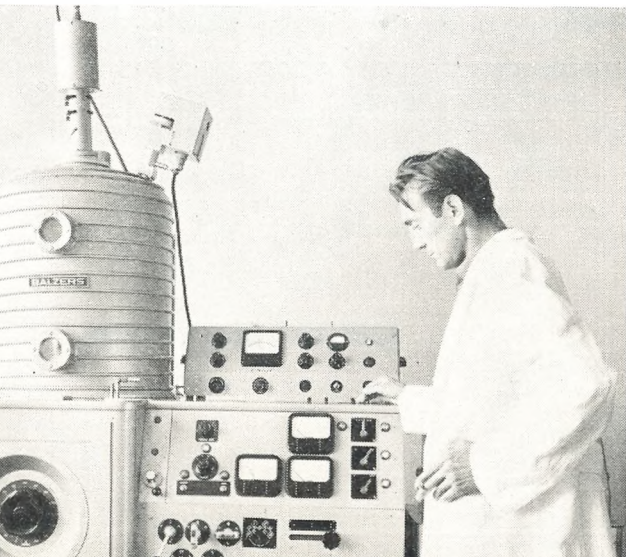
Inštitut je že po dveh letih prerasel v gospodarsko podjetje TOS, razširjeni in zahtevnejši proizvodni program tovarne pa je ob pomanjkanju potrebnih strokovnih kadrov narekoval organizacijo lastne industrijske šole. Leta 1955 je Tovarna optičnih in steklopihaških izdelkov zaposlovala že nad 230 delavcev, pet let kasneje pa se je število zaposlenih podvojilo. Istočasno se je začela gradnja novega, 8-etažnega objekta s približno 10.000 m² površine. Po instaliranju nove opreme je prišlo leta 1964 do selitve večine obratov v dograjeno poslopje, tovarna pa je prevzela novo ime po svetovno znanem slovenskem matematiku in fiziku Juriju Vegi (1754 do 1802) ter spremenila naziv v Tovarno aparatov in instrumentov VEGA, Ljubljana.

Leto 1966 pomeni za podjetje dokončno konstituiranje. V tem času formira svoj razvojni odtel, ki je do tedaj deloval kot samostojen znanstveni zavod. Realizacija proizvodnje pa že močno presega dve milijardi starih dinarjev.

V svojem dvajsetletnem razvoju je tovarna VEGA orala ledino na področju optične in steklopihaške industrije. Z osvajanjem moderne tehnologije, prilagajanjem zahtevam trga, specializacijo in selekcijo asortimana ter kontrolirano in priznano kvaliteto pa je oblikovala v zadnjem času proizvodnjo, ki jo danes postavlja na pomembno mesto v svetovni optični industriji.

Pri tem je treba poudariti, da tovarna že pet let ni zviševala cen svojim izdelkom, nasprotno, v letu 1968 je z boljšo tehnologijo celo znižala cene za 10 % do 15 %. Izdelki, s katerimi nastopa tovarna na tujih trgih, pa so cenejši do 25 % od konkurenčnih.

Iz proizvodne optike

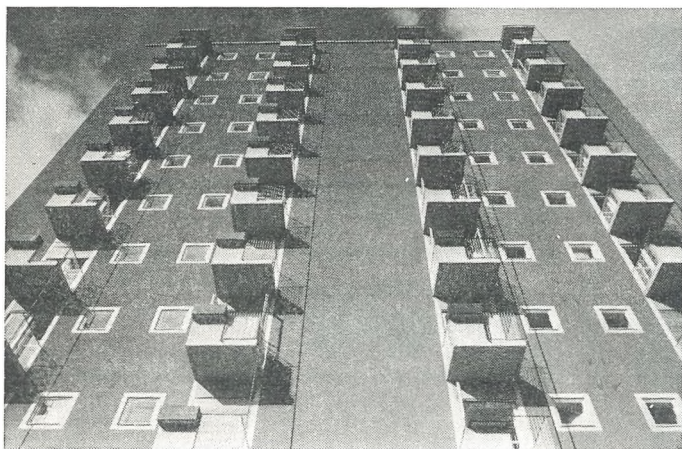

S široko kadrovsko osnovo, ki jo daje industrijska šola, je sedaj omogočeno visoko produktivno in kvalitetno delo v velikih serijah, ki odseva tudi v večanju proizvodnje. Od druge polovice leta 1966 dalje raste proizvodnja vsako leto za približno 18 %, prodaja pa za okrog 25 %, medtem ko bodo letošnjo proizvodnjo in prodajo najmanj podvojili v primerjavi s lanskimi rezultati. Ta izredni vzpon je uspel s stalnim večanjem kvalitete izdelkov, zaposlovanjem strokovnjakov, izpopolnjevanjem tehnologije — delno z lastnim razvojem v sodelovanju z univerzitetnimi institucijami, delno z vključevanjem v mednarodno delitev dela, — predvsem pa s sklenitvijo novih kooperacijskih pogodb z renomiranimi firmami v svetu, kot so Reichert, American Optical Corporation, Regula, Buhl, Liesegang, Kindermann ter še nekaj drugimi proizvajalci optike v Italiji in Nemčiji. V letošnjem letu je predviden izvoz nad milijon dolarjev in to predvsem na zahodni trg. Tu gre seveda največ za izdelke s področja optike in steklopihaštva: optične sisteme za daljnoglede, objektivne za diaprojektorje in kinoprojektorje, episkope, pisalne projektorje ter kompletne projekcijske aparate, laboratorijsko steklenino in živosrebrna stikala, saj VEGA izdeluje za domači trg poleg naštetega tudi najzahtevnejše neonske svetlobne napise, cestno in železniško signalizacijo, alkoskope, reklamne krožeče napise, prav v letošnjem jubilejnem letu je pričela z izdelavo oljnih regulatorjev za peči na gospodinjsko olje, ki so se doslej izključno uvažali.

Po kadrovski strukturi je VEGA med industrijskimi podjetji na enem prvih mest. Trenutno zaposluje 16 delavcev s fakultetno izobrazbo, 15 z višjo šolo, srednjo strokovno izobrazbo ima 48 zaposlenih, visokokvalificiranih delavcev je 22, kvalificiranih delavcev je 22, kvalificiranih moči pa je četrtno več kot leta 1966. Napredek tovarne pa ni očiten samo v poslovnem in kadrovskem smislu, temveč tudi na drugih področjih. Od uvedbe samoupravljanja je bilo vključenih v njegove organe vsako leto po 80 delavcev, katerih pobuda je prišla še posebej od izraza v letih sanacije podjetja in sedaj ob prehodu v ekspanzijo na svetovnih tržiščih.

Velike možnosti za nadaljnji razvoj tovarne temelje predvsem na priznani, strokovni usposobljenosti kolektiva in tesnem prilagajanju dosežkom znanosti doma in v svetu. Program podjetja zajema razvoj vseh vrst objektivov, od enostavnih do izredno kompliciranih ZOOM in teleobjektivov za snemalne in projekcijske aparate, razširjeni razvoj oljnih regulatorjev, nitne optike, zahtevnih steklopihaških aparatov za laboratorijsko-medicinsko opremo, izdelkov iz kvarčnega stekla, nadaljnji razvoj izdelkov za svetlobno reklamo in signalizacijo za varnost v prometu in podobno. Zelo pomembna pa je tudi ustanovitev jugoslovansko-japonske mešane družbe VEMA s sedežem v Ljubljani za proizvodnjo plinskih vžigalnikov.

Dokončna afirmacija in ugled, ki si ju je tovarna VEGA pridobila doma in v svetu, je ob dvajsetletnici ustanovitve torej dovolj močno poročstvo za uspešno nadaljevanje jasno začrtane poti kolektiva ljubljanske tovarne aparatov in instrumentov.

GRADBENO
INDUSTRIJSKO
PODJETJE

GRADIS

LJUBLJANA

Gradi vse vrste visokih gradenj,
energetskih objektov,
nizkih gradenj,
ter stanovanjske, industrijske
in poslovne objekte za tržišče

LJUBLJANČANI

pa tudi vi, občani, ki prihajate v Ljubljano, ne pozabite obiskati naše glavne slašičarske prodajalne:

v čakalnici avtobusne postaje
bife »KANDITOR«
na TRGU OF 14 tel. 317 757
(v palači »GRAFIKE«)
na MIKLOŠIČEVI CESTI 22 22 161
v NAZORJEVI ULICI 1 22 522
na MESTNEM TRGU 17 22 673
na MOŠE PIJADEJEVI 41 314 248
na RIMSKI CESTI 6 21 154
na CELOVSKI CESTI 102 310 874
na DOMŽALSKI CESTI 6 315 433

kjer so vam na voljo prvovrstni, okusni in raznovrstni naši slašičarski izdelki, kot so že dobro znani krofi, torte, keksi, napolitanke, sladolei in druge slaščice ter vseh vrst bonbonov. Dalje vas poslužimo za vse priložnosti, kot npr.: za svatbe, slavnostne prireditve, jubileje, javna zabavišča, čajanke, veselice, poročna darila, godove in rojstne dneve. Z našimi slašičarskimi izdelki oskrbujemo tudi hotele, restavracije, kavarne, bare, gostilne, bifeje, menze, mlečne restavracije, potujoče jedilne vagoni in avtobuse. V naših prodajalnah serviramo tudi izvrstno EKSPRES KAVO. Pridite in prepričajte se! Pri večjih naročilih pa postreže glavno

SLAŠIČARSKO PODJETJE

KONDITOR LJUBLJANA, GRADIŠČE 17

Telefon 21 154

Uprava:

Koblarjeva 3, tel. 311 981

Delovnim kolektivom priznamo pri večjem naročilu poseben popust.

Urbanistični zavod

Projektivni atelje

Ljubljana, Kersnikova 9

Izdeluje

urbanistične programe, urbanistične in zazidalne načrte, lokacijske dokumentacije in opravlja urbanistično službo za potrebe občinskih skupščin, opravlja vse vrste geodetskih meritev,

izdeluje investicijsko-tehnično dokumentacijo z ekonomskimi programi in proračuni za:

- objekte družbenega standarda,
- industrijske zgradbe,
- bencinske črpalke,
- za cestna omrežja (v krajih in zunaj njih)
- za kanalizacije in čistilne naprave (za naselja in industrijo),
- za vodovode,
- za centralno ogrevanje in prezračevanje,
- statiko za vse vrste konstrukcij visokih in nizkih gradenj.

Zavod razpolaga tudi s tipskimi načrti enodružinskih in vrstnih hiš, vzgojnovarstvenih ustanov in šol.

Priporočamo se za naročila. — Delamo tudi ob sredah popoldne.

Delovni kolektiv Urbanističnega zavoda čestita vsem svojim poslovnim partnerjem, prijateljem in znancem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

20 let 1949—1969

Kemoservis-fotomaterial

IMPORT-EKSPORT

ter notranja trgovina z laboratorijskim in fotografskim materialom na debelo in drobno.

Uprava v Ljubljani, Trg revolucije 2.

Poslušajte se naših trgovin.

FOTOMATERIAL, Cankarjeva 7

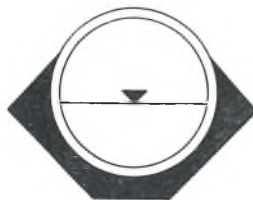
FOTOMATERIAL, Gradišče 4 (arkade)

KOMUNALNO PODJETJE

Kanalizacija

Ljubljana, Ambrožev trg 7

Telefon 315 572, 317 867

projektira,
gradi
in vzdržuje
javno
kanalizacijsko
omrežje
ter naprave

Delovna skupnost **Kanalizacije**

čestita vsem delovnim ljudem
in poslovnim znancem
za obletnico ustanovitve OF
slovenskega naroda in

za praznik dela — 1. maj

TRGOVSKO GROSISTIČNO IN UVOZNO
PODJETJE

TEKSTIL

Ljubljana, Moše Pijadejeva cesta 3

Telefon 311 122

ima na zalogi kvalitetno domače
in uvoženo blago v specializiranih
oddelkih za bombažno, volneno blago
in tekstilno galanterijo

Vsem našim odjemalcem, poslovnim prijateljem in znancem ter vsem delovnim ljudem čestitam o

za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in

za mednarodni praznik dela — 1. maj

PROIZVAJALEC

LJUBLJANA, NAZORJEVA 7/I

Novo...

... sodobno ...

... svetovna znamka

Signal

zobna krema, ki v rdečih progah vsebuje heksaklorofen in fosfate, novo sredstvo za varovanje vaših zob.

Zobno kremo »SIGNAL« dobite povsod.

Telefon: 313 131, 311 595

MINERAL

INDUSTRIJA NARAVNEGA IN UMETNEGA KAMNA - LJUBLJANA

Poleg lastnih proizvodov: marmorni bloki, marmorne in granitne plošče, izdelki iz marmora, teraco plošče, izdelki iz betona in umetnega kamna ter peska za teraco in peska za malte nudi naročnikom tudi druge gradbene materiale kot: cement, keramične plošče, salonitne izdelke ipd.

IZOLIRKA

LJUBLJANA-MOSTE

Telefon 313 557

Proizvaja izdelke:

ZA HIDROIZOLACIJE, ZA GRADNJO CEST,
ZA ELEKTROIZOLACIJE,
ZA ANTIKOROZIJO,
ZA TERMO-AKUSTIČNE IZOLACIJE

»IZOLIRKA« opozarja potrošnike, da dobijo v industrijski prodajalni na drobno v Ljubljani-Moste, Ob železnici 18, vse omenjene izolacijske materiale.

V zvezi s problemi uporabe izolacijskih materialov se obračajte na tehnično informativno službo »IZOLIRKA«, kjer boste solidno postreženi. Tudi kolektiv »IZOLIRKA« se pridružuje čestitkam za 27. april in 1. maj

KOMUNALNO PODJETJE

ŽALE

LJUBLJANA

Telefon h. c. 316 961 — direktor 316 365

Vrtnarija 312 082

Uprava in oskrbništvu pokopališča

Lastna vrtnarija in cvetličarna

Vse potrebno za pogreb in prevoz doma in v tujini opravi naše podjetje

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

Veletekstil

UPRAVA IN EN GROS
PRODAJNA SKLADIŠČA

LJUBLJANA, Masarykova 17

tekstilno blago vseh vrst — kemično obdelane tkanine — linolej — trikotaža in pletenine — tekstilna in druga galanterija — moško, žensko in otroško perilo — splošna konfekcija.

POSLOVALNICE NADROBNE TRGOVINE:

SVILA — Kresija 1,
Adamič-Lundrovo nabrežje
SVILA — Kresija 2,
Adamič-Lundrovo nabrežje
CVETA — Stritarjeva 6
PERLON — Copova 12
AJDOVŠČINA — Gosposvetska 1
CVETA — Miklošičeva 22
MOŠKA IN ŽENSKA MODA — Trubarjeva 27
MODNA KONFEKCIJA — Tavčarjeva 1
VELETEKSTIL — Celovška 99
VELETEKSTIL — Zalog
VELETEKSTIL — Crnomelj
VELETEKSTIL — Tržaška cesta 37

Elektromontaža

elektroinstalacije, strelovski,
izdelava razvodnih omar itd.

LJUBLJANA, Rožna dolina, Cesta VI, št. 36

Telefon 61 441 — direktor 61 622

OBRAT NA BORŠTNIKOVEM TRGU 1

Telefon 29 704

Za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za praznik dela — 1. maj

č e s t i t a m o

vsem našim partnerjem in strankam, vsem delovnim kolektivom, prijateljem in znancem

Aurodent

zlatarstvo — čiščenje in predelava
dragih kovin

LJUBLJANA

Ilirska ulica 6

Telefon 312 620

Svojim poslovnim partnerjem, prijateljem in znancem čestitamo za mednarodni praznik dela — 1. maj

Trgovsko podjetje z barvami, laki
in kemikalijami na debelo in drobno

MAVRICA

LJUBLJANA, RESLJEVA CESTA 1

priporoča v nakup vse vrste premaznega materiala, kemikalije, industrijska zaščitna sredstva, motvoz, čopiče, gumi in bitumenske izdelke, plastične mase, ultrapas plošče, gospodinjska sredstva in ves v to stroko spadajoči material po najnižjih dnevnih cenah v svojih skladiščih v Ljubljani, Šmartinska cesta 110 v Beogradu, Bulevar JNA — Jajinci 4 v Nišu, ul. Alekse Nenadovića 24 in v detajlističnih trgovinah v Ljubljani in Novi Gorici, in sicer:

»KARMIN«, Resljeva cesta 1
»ORIENT«, Titova cesta 22
»PLAVICA«, Wolfova 12
»MURKA«, Sentvid 91
»COLOR«, Celovška 99 a
»KOLIZEJ«, Gosposvetska cesta 13
»HELIOS«, Nova Gorica, Kidričeva 20

TRGOVSKO PODJETJE
MEDEX Import
Export
LJUBLJANA, Miklošičeva 13

ima stalno na zalogi naravne vrste priznanih medov, kot so: cvetlični, ajdov, lipov, zajbljev, kostanjev in dr. — Potrošniki: Zahtevajte med znamke MEDEX! — SE PRIPOROČAMO!

Tovarna kovinskega okovja
Telefon 51 244, 51 146

KOT

TACEN 38, LJUBLJANA-ŠENTVID

Izdeluje okvire za damske torbice, razno-vrstne ključavnice in okovje za kovčke, aktovke, razne športne rekvizite, konservne nožke, ščit-nike in žebličke za obutveno industrijo v nik-ljani, antičnem srebru, rumeni in barvani izved-bi prvovrstne kvalitete, ki jih konsumira poleg domačega tudi inozemsko tržišče.

Cestitamo za mednarodni praznik dela — 1. maj

VARCUJTE PRI

TEŽMER

servis za popravilo tehtnic,
težnih in merilnih naprav

LJUBLJANA, Gornji trg 44 — Telefon 20 844
in Hrenova ulica 19 a — Telefon 20 171

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam
za obletnico ustanovitve OF slovenskega
naroda in
za praznik dela — 1. maj

ŽIMA

tovarna ščetarskih
in žimarskih izdelkov

LJUBLJANA — FUŽINE 21

proizvaja

sortirano ščetino, tapetniško
žimo, ščetke in čopiče.

Cestitamo za praznik dela — 1. maj

TRGOVSKO PODJETJE **BONBONIERA**

LJUBLJANA Mestni trg 25/I

Uprava: telefon 23 023

postreže cenjenim odjemalcem v poslovalnicah:

na TITOVCI CESTI 14, tel. 21 231
na CELOVSKI CESTI 127, tel. 55 523
na MESTNEM TRGU 3, tel. 21 880

s prvovrstno kavo »KAVINA MEŠANICA« v
zrnju, mleto in ekspres, z vsemi vrstami keksov,
čokolade in čokoladnih proizvodov ter s toplimi
in hladnimi osvežujočimi pijačami. Obiščite nas!

Komunalno podjetje

RAST

LJUBLJANA, Rimska cesta 24

čestita delovnim kolektivom in poslovnim
prijateljem za obletnico ustanovitve OF sloven-
skega naroda in za mednarodni praznik dela —
1. maj.

**KOMUNALNO
PODJETJE
VIČ**

LJUBLJANA

UPRAVA, TEHNIČNI SEKTOR, SEKTOR ZA
UREJANJE IN ODDAJO STAVBNIH ZEMLJIŠČ,
Ljubljana, Vrhovnikova ulica 2
Telefon 61 286, 61 932, 61 780, 61 279

Stranski obrati:

Ljubljana, Viška 65 in Viška 58
Telefon 61 328, 61 424

- gradi in vzdržuje ceste,
- gradi manjše objekte, mostove,
kanalizacije itd.,
- ureja mestna zemljišča,
- izdeluje in prodaja betonske izdelke,
- strojne in transportne storitve po konku-
renčnih cenah.

Tehnične informacije dajemo brezplačno.

Tudi naš kolektiv se pridružuje čestitkam
za obletnico ustanovitve OF in
za mednarodni praznik dela — 1. maj.

Vsem delovnim kolektivom, poslovnim partner-
jem in znancem pa želimo v majskih praznikih
mnogo prijetnega razvedrila.

KOMUNALNO PODJETJE

**MESTNI
VODOVOD**

LJUBLJANA

Krekov trg 10

čestita vsem delavnim ljudem
in našim poslovnim prijateljem

za obletnico ustanovitve
OF

slovenskega naroda

in

za mednarodni praznik
dela

1. maj

Koteks Tobus

IMPORT
EXPORT
LJUBLJANA

in trgovina visoke mode
v poslovni stavbi Miklošičeva 5 **BOUTIQUE**

čestita osem odjemalcem in poslovnim prijateljem za mednarodni praznik dela - 1. maj

INDUSTRIJA PLUTOVINASTIH IZDELKOV

Plutal

LJUBLJANA
Celovška cesta 32

Telefoni: centrala 311 266 — komerciala 310 778 —
p. p. 78-II — telegram PLUTA Ljubljana

izdeluje:

1. zamaške iz plute, cilindrične in konusne;
lista serijskih proizvodov obsega 68 različnih tipov zamaškov;
2. kocke, plavače ter druge izdelke iz plute;
3. vložke iz stisnjene plute različnih dimenzij.
4. kronske zaporkе
— navadne bele, znotraj zlato lakirane,
— obojestransko zlato lakirane,
— litografirane v različnih barvah po želji kupca,
— vložki iz stisnjene plute so po želji prevlečeni z aluminijevo ali plastično folijo;
5. aluminijske navojne zaporkе
— zlato lakirane,
— litografirane;
6. aluminijske zaporkе z jezičkom
— \varnothing 26,5 mm,
— \varnothing 29,5 mm plutove izolacije.

Iz ekspandirane plute izdelujemo
— plošče različnih debelin za toplotno in zvočno izolacijo,
— žlebake in segmente po specifikaciji kupca,
— plutov zdrob.

Kvaliteten izdelek in redna dobava je naša najboljša reklama!

Svojim poslovnim prijateljem in dobaviteljem ter vsem delovnim ljudem čestitamo za praznik dela 1. maj

AGROSTROJ LJUBLJANA

LJUBLJANA, DRAGA 41

Telefon: 55 052, 55 366, 55 369, 55 378, 55 387

Projektira in izdeluje namakalne naprave z umetnim dežjem v stabilnih, polstabilnih in prevoznih sistemih.

Servis kmetijske mehanizacije in avtomobilov škoda, simca, saab in Land Rover.

Z lastno težko mehanizacijo opravlja vsa melioracijska dela.

Izdeluje hipoksi smole in kite.

OBRTNO PEČARSKO
IN MONTAŽNO PODJETJE

OBLOGA

LJUBLJANA-POLJE 20

Telefon 48 101

opravlja vsa pečarska, keramična in teracerska dela solidno in strokovno.

obloge sten, polaganje podov iz keramičnih plošč, teraco, montiranje peči in kaminov.

Čestitamo vsem delovnim kolektivom in našim poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj.

Ljubljanski investicijski zavod

INŽENIRING ORGANIZACIJA
ZA VSA INVESTICIJSKA DELA
LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 11/VI

opravlja inženiring, projektantske in druge investitorske posle pri gradnji poslovnih, stanovanjskih, prosvetnih, industrijskih, komunalnih in drugih objektov

Čestitamo

za obletnico ustanovitve OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik dela — 1. maj

COMMERCE

ZASTOPSTVO INOZEMSKIH FIRM

LJUBLJANA, Titova cesta 81

Telefon 310 024

Zastopamo priznane tuje firme, ki oskrbujejo našo kemično, tekstilno, papirno, gradbeno in druge industrije s surovinami, stroji in orodji ter kmetijstvo z zaščitnimi sredstvi za rastlinstvo in gnojili. Spremljevalne službe (servisne, tehnično posvetovalne in druge službe) dopolnjujejo našo dejavnost.

Svojim poslovnim partnerjem, prijateljem in znancom čestitamo za praznika 27. april in 1. maj

GALIS

LJUBLJANA

Lepodvorska ulica 23 a

trgovsko podjetje z igračkami,
galanterijskimi izdelki
in otroško konfekcijo
na debelo

Telefoni: direktor 310 061
komerciala 311 314
oddelek pletenin
— blagajna 311 315
skladišče 311 306

Cestitamo vsem delovnim ljudem in svojim
poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve
OF slovenskega naroda in za mednarodni
praznik dela — 1. maj

O B R T N I K

LJUBLJANA, Masarykova 34

Telefon 311 040

Izdeluje: vsa moška in ženska konfekcijska
oblečila, delovne zaščitne obleke, vse vrste
uniform in čepic ter žensko perilo.

Poslužujte se naših trgovin v Ljubljani, Kranju,
Mariboru, Celju, Novem mestu, Brežicah, Po-
stojni, Ajdovščini in Piranu.

Cestitamo vsem delovnim kolektivom in našim
poslovnim prijateljem za obletnico ustanovitve
OF slovenskega naroda in za mednarodni praznik
dela — 1. maj

Gozdno gospodarstvo

Ljubljana s sedežem
v LJUBLJANI, Tržaška cesta 2

preko svojih obratov proizvaja
in prodaja vse vrste gozdnih
sortimentov, opravlja gozdno
gojitvena dela, gradi ceste ter
osnavlja gozdne plantaže
in intenzivne nasade

Cestitamo vsem našim poslovnim prijateljem in
delovnim ljudem

ZA OBLETNICO USTANOVITVE OF
SLOVENSKEGA NARODA in
ZA MEDNARODNI PRAZNIK DELA —
1. MAJ

INDOS

industrija transportnih
hidravličnih strojev

LJUBLJANA-MOSTE

Telefon: h. c. 313 822

komercialni oddelek: 311 090

Kolektiv podjetja čestita vsem svojim
poslovnim prijateljem ter delovnim
ljudem

ZA OBLETNICO USTANOVITVE
OSVOBODILNE FRONTE in
ZA MEDNARODNI PRAZNIK DELA
1. MAJ!

Obenem obvešča poslovne prijatelje, da nudi za
mehanizacijo notranjega transporta:

baterijske viličarje VE 600, VE 1000,
VE 1500, dieselske viličarje VD 1502,
VD 2002 in VD 2502
Hidravlične stiskalnice HS 60 in 150 ton.

Točnejši komercialni kakor tudi tehnični podatki
so vam na razpolago v našem komercialnem
oddelku

Priporočamo se!

TOVARNA VIJAKOV

LJUBLJANA

TOMAŽIČEVA 2

JUGOSLAVIJA

Tovarna vijakov, Ljubljana, je največji jugoslovanski proizvajalec vijakov drobnega asortimenta od \varnothing 2 do 6 mm

PROIZVODNI PROGRAM: vijaki za kovlne, vijaki za les, vijaki za pločevino,
specialni vijaki po načrtih ali vzorcih, kovčke železne, bakrene in aluminijaste

Ob stodvajsetletnici slovenskih železnic

čestita

**ZDRUŽENO ŽELEZNIŠKO
TRANSPORTNO PODJETJE
LJUBLJANA**

**ZA OBLETNICO
USTANOVITVE OSVOBODILNE FRONTE
SLOVENSKEGA NARODA**

in

ZA MEDNARODNI PRAZNIK DELA 1. MAJ

**vsem uporabnikom železniških storitev, gospodarskim
organizacijam, poslovnim prijateljem
in vsem delovnim ljudem**

ELEKTROTEHNA

Po osvoboditvi in zmagi socialistične revolucije leta 1945 je morala narodna vlada Slovenije v kratkem času rešiti dolgo vrsto zelo pomembnih nalog. Ena izmed njih je bila tudi organizacija trgovine na debelo. V ta namen sta takratni predsednik vlade Boris Kidrič in njen minister za industrijo in rudarstvo Franc Leskovšek-Luka podpisala 4. oktobra 1945 uredbo o ustanovitvi podjetja z naslovom »ELEKTROTEHNA«. Prvi člen te uredbe je ELEKTROTEHNO deklariral kot državno elektrotehnično podjetje federalne Slovenije, ki je bilo pod nadzorstvom ministrstva za industrijo in rudarstvo v Ljubljani. Le-to je tudi razpolagalo s čistim dobičkom nanovo ustanovljenega podjetja (5. člen uredbe).

Predmet poslovanja, ki je bil ob vpisu firme v register gospodarskih organizacij vpisan z besedami »nabava in distribucija elektrotehničnega materiala ter projektiranje in vzdrževanje vseh vrst elektrotehničnih naprav«, je bil spremenjen šele po desetih letih (leta 1956) v »trgovanje na debelo: v notranjetrgovinski stroki z elektrotehničnim materialom, z opravljanjem uvoza v svojem imenu in na svoj račun, v zunanjetrgovinski stroki z električnimi stroji, napravami in materialom, s konstrukcijami in deli; trgovanje na drobno: prodaja električnega materiala«. S tem je bilo podjetju omogočeno, da se je bistveno razširilo in povečalo, da se je razvilo v firmo mednarodnega slovesa. Veliki razmah firme naj ilustriramo s pregledom realizacije (v starih dinarjih) in zaposlenosti:

Leto	Št. zaposlenih	Realizacija v 000 S din
1946	30	80.696
1951	72	495.788
1952	60	1.815.633
1956	84	3.140.561
1957	99	4.711.659
1959	159	9.163.206
1960	183	11.167.919
1962	253	13.018.681
1963	303	18.022.958
1965	421	31.106.696
1966	398	42.927.952
1967	412	46.800.000
1968	469	51.317.000

Tako veliko realizacijo je ELEKTROTEHNA mogla doseči z zelo dobro organizacijo dela, s pripojitvijo manjših podjetij in z ustanavljanjem svojih predstavništev, filial ter prodajaln. Danes ima podjetje naslednjih pet organizacijskih enot: upravo s splošnim in finančnim sektorjem, notranjo trgovino na debelo, trgovsko omrežje, zunanjo trgovino, servis. Elektrotehniški material prodaja prek 13 prodajaln; v Ljubljani ima 7 enot, po eno pa v Novem mestu, Kranju, Murski Soboti, Celju, Kopru, Krškem in Slovenjem Gradcu. Filiale so v Beogradu, Zagrebu in Kopru. Predstavništva je več: v Mariboru, Celju, Splitu in Sarajevu; v inozemstvu pa predstavništvo v Pragi. ELEKTROTEHNA je pripojila 4 podjetja: leta 1961 Elektropromet v Ljubljani in Radio-elektro v Novem mestu, leta 1962 Radio-televizijski servis v Ljubljani, leta 1965 Stadion, elektrotehnično delavnico v Ljubljani. Leta 1967 je ELEKTROTEHNA prevzela tudi zastopstvo tujih firm ter posredovanje v mednarodni trgovini.

Organizacija dela in delo samo slonita seveda na ljudeh, na uslužbencih in delavcih. Zato je prav, da podamo strukturo personala kar v obliki razpredelnice, ki je bila sestavljena 31. decembra 1965:

visokokvalificiranih delavcev	25
uslužbencev z visokošolsko izobrazbo	13
Skupaj	38 ali 9,76 % vseh
kvalificiranih delavcev	122
uslužbencev z višjo izobrazbo	18
Skupaj	140 ali 35,98 % vseh
polkvalificiranih delavcev	24
uslužbencev s srednjo izobrazbo	100
Skupaj	124 ali 31,87 % vseh
nekvalificiranih delavcev	11
uslužbencev z nižjo izobrazbo	76
Skupaj	87 ali 22,36 % vseh

Vodstvo podjetja je stalno težilo za tem, da pridobi v svoje vrste čimveč sposobnih delavcev. To mu je tudi uspelo in 31. decembra 1968 je že bila struktura zaposlenih naslednja:

visokokvalificiranih delavcev	29
uslužbencev z visokošolsko izobrazbo	19
Skupaj	48 ali 10,23 % vseh
kvalificiranih delavcev	127
uslužbencev z višjo izobrazbo	25
Skupaj	152 ali 32,40 % vseh
polkvalificiranih delavcev	16
uslužbencev s srednjo izobrazbo	136
Skupaj	152 ali 32,40 % vseh
nekvalificiranih delavcev	41
uslužbencev z nižjo izobrazbo	76
Skupaj	117 ali 24,94 % vseh

Podjetje upravljajo delavski svet, upravni odbor, sveti delovnih enot, glavni direktor. Zanimiva je struktura 25-članskega delavskega sveta glede kvalifikacije njegovih članov. V poslednjih treh letih je bila takale:

	1965 %	1967 %	1968 %
Uslužbenci z visoko izobrazbo in visokokvalificirani delavci	18	25	28
Uslužbenci s srednjo izobrazbo in kvalificirani delavci	64	62,5	60
Uslužbenci z nižjo izobrazbo in polkvalificirani delavci	14	12,5	8
Priučeni in nekvalificirani delavci	4	—	4

Pri podjetju s takim in tolikšnim obsegom dela je povsem razumljivo, da sloni teža dela na visokokvalificiranem in srednjekvalificiranem kadru. V 9-članskem upravnem odboru pa imajo absolutno večino delavci s srednjo izobrazbo in kvalificirani delavci. Še posebej imajo svoje svete delovne enote: notranja trgovina na debelo, trgovinska mreža, zunanja trgovina, uprava podjetja, servis. Glavni direktor Marjan Križaj opravlja svojo dolžnost neprekinjeno že od leta 1950 dalje.

Razen teh glavnih organov ima podjetje še zbor delovne skupnosti, referendum, pet stalnih komisij in kolegij kot posvetovalni organ glavnega direktorja.

Da je firma dovršeno organizirana in da uživa doma in v tujini sloves solidnega partnerja in dobro vpeljanega podjetja, spoznamo iz dejstva, da je ELEKTROTEHNA za letos planirala realizacijo v višini 59 milijard starih dinarjev (590 milijonov novih dinarjev). Vse kaže, da bo ta plan dosežen, morda pa celo presežen.

ELEKTROTEHNA

TRGOVSKO UVOZNO – IZVOZNO PODJETJE Z ELEKTROTEHNIČNIM MATERIALOM

LJUBLJANA, TITOVA 52

Foto Staut, Ljubljana

- lak žica
- transformatorji
- elektromotorji
- telefonija
- kabli
- izolirani prevodniki
- gospodinjski aparati
- svetila
- elektroinstalacijski material
- akustični aparati
- oprema za gostinstvo, trgovine
- investicijski inženiring

POHIŠTVO
SLOVENIJALES

ZA TOPLI DOM
VAŠI DRUŽINI

